

GYORGY FONA PATAKA, FÓNAKFÜ

A Kolozs megyei Egeresnek 1699-i összeírása őrizte meg a címszólú írt első helynevet (KHn. 191). Ennek első tagja nyilvánvaló tollhibából a György keresztnévvel azonos, a harmadik értelmes szó, de a másodikban sem nehéz az erdélyi régiségben általánosan ismert *falnagy* ~ *folnagy* 1. 'villicus; Verwalter'; 2. 'praetor paganus' tisztségnévnek (EtSz.) elváltozott, illetőleg csonkult alakját felfedezni. Ez a régiségből ismert *fólnagy* ~ *fónagy* ~ *fonad* változat (vö. OklSz., EtSz.) közül a két utóbbiból könnyen alakulhatott, hisz a kiejtésben a *Fónagy pataka* tag *Fónaty patakának* sőt hanyag ejtésben, különösen ha egy adott időpontban a *folnagy* köznévfő már kevésbé használt, kihálófélben levő szó volt, éppen *Fónap patakának* is hangozhatott.

A *folnagy* köznévfő egyébként a XVIII. században Erdélyben még általánosan ismert lehetett. A Fehér megyei Bolyán 1711-ben tartott egyik vallatás alkalmával Michael Benke (70) jobbágy vallomását így kezdi: „... én az elöt harmincz esztendőkel falusi *Folnagj* voltam; az elöt penig falu eskütti és Polgára...” (ESzT.). Egy másik valló, Mány Stenyerul (70) jobbágy ugyanekkor így vall: „... en ezelöt 30 esztendőkel falusi *Folnagj* nem voltam, de esküt énis voltam égyyszer másszor...” (I.h.). Egy másik, 1775-ből való forrásban is ezt olvasom: „hivätäm az Hidegvizi Örögököt az Mostani Juvon Sura nevü *Folnagj* házához...” (I.h.). 1732-ben az Alsófehér megyei Gergelyfáján tartott vallatásban mondja az egyik valló: „... ezen Falun(a)k *Falnagya* voltam...” (I. h.) Előfordul e köznévfő vezetéknevként is; például 1764-ben a Nagyenyeddel tőszomszédos Marosszentkirályon „Magyar Igen Portioból való *Falnagy* Joseff”-ről történik említés.

Nem lehetetlen azonban, hogy a címszóbeli három elemű helynévfő első két tagját olyanféle összetett vezeték-

név jellegű alakulatnak kell tekintenünk, mint például a régiségben nagyon gyakori *Györbíró* vagy *Györgydeák* nevet. Ilyen foglalkozás vagy tisztségnévvel alakult kételemű névtag gyakori a helynévkincsben is. Pl. *Györbíró úttya*, *András kovács kerte*, *Balázs deák képe*, *Ferenc deák hegye*, *Pál kovács csereje*, *János deák sirja*, *Miklós deák réte*, *Pál kapitány kertje*, *Péter mester rétje*, *Tamás deák tava*, *Sámuel deák tója* stb. (l. Mnyv. II, 118 és kny. DDolg. 9. sz. 40).

A *folnagy* tisztségnév ilyenformán valószínűleg használatos lehetett a kalotaszegi Egeresen is. A *Gyorgy Fona Pataka*-nak tehát eredeti alakja *György fónagy pataka* volt. Minthogy azonban a *falnagy* ~ *folnagy*-ot egy időn túl mind jobban kiszoríthatta a *bíró* tisztségnév, e szó rendre kiveszett. Akkor aztán már szabad útja volt fonetikai okokból itt amúgy is *fónaty*-nak hangzó *fónagy* tag értelmetlenné válásának. Így vagy már az egeresiek szájáról, vagy pedig csak a forrás leírójának tolláról a címül írt háromtagú helynév középső tagja az első pillanatban értelmetlennek látszó *fona* alakjában került bele az idézett levéltári darabba. A helynév így tehát *G y ö r g y b í r ó p a t a k á*-nak értelmezendő.

Ezek után nem nehéz magyarázni a címszóban levő *Fónakfű* szántó- és kaszáló-nevet sem. Ezt a nádasmenti Bogártelkén 1941-ben jegyezte le Gergely Béla (KHn. 188). Ez sem lehet más, mint egy eredetibb *Folnagyfű* ~ *Fónagyfű* (olv. *Folnatyfű* ~ *Fónatyfű*) helynév előtagjának elhomályosulása után értelmetlennek látszó helynévalak. Eredetileg tehát ez a helynév is 'Bírófüve'-t, vagy ahogy ma szokottabb alakban mondanók: 'Bíróét'-et jelenthetett.

Egyébként magának a *falnagy* ~ *folnagy* tisztségnévnek tájnyelvi utóéletére nézve érdemes megemlíteni, hogy a székelységben és a Brassó környéki csángó Hétfaluban a *falnagy* 'falu bírója' jelentésben legalábbis a múlt század végén még élő tájszó volt (MTsz.). Ugyanitt 1940 táján még volt a *Falnagy* családnevet őrző *Falnagyucca* belsőségrész-név is. (vö. Árvai József, A barcasági Hétfalu helynevei. Kv. 1943. 83).

HÁZSONGÁRD

Herepei Jánosnak

A temetőjéről országos híró Házsongárd nevének előfordulására helynévtörténeti gyűjteményemből a következő történeti adatokat sorolhatom fel: 1503: vinea sua in promontorio Colosvariensi *Hasongarth* vocato. 1570: *harsongart* alat | *harsongart*ba. 1604: *Hárssongart*ban (szö). 1609: *házongart*tnal. 1611: *Hársongard*. 1615: *harszongard* felet (sz). 1622: *Harsongart*. 1622/1721: *Harsongert* (A forrás bizonytalan betűvetése miatt az eredetiben esetleg *Hassongart*-nak is olvasható). 1628: *Hársongart*ban (szö). 1650: *Harsongar*ban (szö). 1661: *Hasongart*ban (sz). XVII. sz. vége: *Hásongárdon* fellyül (sz). 1702: *Hasongárd*ban (pszö). | *Hasongard*ban (ua; az irat hátlapján lévő regeszta ez: „az *Hazengardi* Pusztának egy részéből való Csere level“). 1703: *Hasongard*(an) | *Hasongard*ban... az Temető kert mellett fel járó közönséges szekér út között levő egj fertály szőlő. 1705: az *Hasongarti* hegyben (szö). 1709: *Hasongard*ban. 1712: Arboretum *Hasongardiense*. 1713: In promontorio *Hásongárd* nuncupato (szö). 1715: Supra vineas *Hasongárd* (sz) | *Hasongárd* (szö). 1723: a' *Hasángári* Szőlők felett. 1723/1851: A' *Házsongárdi* pusztá. 1726: *Hársongárt*ban... gümölcsös pusztá. 1729: *Hasangard*ban (szö). 1732: a' *Hasángári* szőlők felett. 1734: *Hásongári* gümölcszes kert. 1735: a *Hásongarti* $1\frac{1}{2}$ fertály szőlőm. 1738: *Hasongárti* fél fertály szőlő. 1740: *Hásongár*. 1742: *Hásongárd* felett (sz). 1746: Zálogban ada az *Hásongárdi* Gümölcsössit. 1748: *Hásongár* felett (sz) | *Hasongart* Felet (sz) | *Haszongárdi* Kert. 1751: *Hásungárd*(an) egy Gyümölcsös. 1757: Az *hasongarti* fordulo | *Hásongárt*ban égy Kert... ä Septemprione a' vár mellett való ország uttya szomszédságában. 1759: Közép *Hásongárdi* promontoriumon (szö). 1761: A' *Hásongárdi* Patak mellett (sz). 1764: közép *Hásongárti* Fél hold Szőlő. 1767:

az *Hásongárdi* szőlőkre fel járó Sikátor. 1776: *Hasongárd* felett. 1776/1777: *Hásongárdban* (gyü). 1781: az *Hásongrád* (!) n(evezetű) szőlő hegyben (psző; ugyanabban a forrásban így is: *Hasongárd* n(evezetű) szőlő hegyben“ | *Hasongradi* (!) sikator. 1782: *Hásongárd* felett (sz). 1786: In *Calcutura Hásongárdiensi* | *Supra promontorium Hásongárd* (sz). 1787: *Hásongárdba* (gyü). 1790: *Hasangard* | *Hasangard* | *Hásangárd*. 1798: *Hásongárdi* patak mellett. 1803: az *Hásangárdi* gyümölcsös. 1807: *Hásongárdba*. 1808: *Hasongardi* szőlő. 1810: *Hásongárd* tetején (sz). 1814: *Házsongárd*. 1817: *Hasongardi* Forduloban | *Hásongardon* felyül (sz). 1822: *Hazsongard* tetőn (sz). 1824: az *Hásongrádan* (sző). 1826: az *Hazsongárdi* munka. 1827: a *Hásongrádi* gypű. 1834: a *Házsongár* (!) nevű temető. 1836: A *Hasongardi* gyümölcsös | *Hasongarti* ugy nevezett Majalis Uttzai Ház. 1837: *Hásongárdon* felyül (sz). 1850: az also *hasongardi* gyümölcsös | a' *Hasongardban* (gyü). 1850/1851: *Házsongárdban* (sz). 1852—1853: *Hasangárd* felett (sz). 1853: A' *hasongárdban* (gyü). XIX. sz. eleje: A *Hazongárdi* patak mellett (sz). — Ma és az utóbbi két-három emberöltőben, úgy látszik, a *Házsongárd* ~ *Házsongár*, illetőleg ritkábban a *Házsongár(d)* ejtés az általános. — Utólag bukkantam rá Szakál Ferenc kolozsvári polgár naplójában a *házsongárt* és *Hazsungárt* adalékra. A kiadvány két gondozója, Szabó Károly és Szilágyi Sándor is jegyzetében *Házsungart* alakot ír (Történeti emlékek a magyar nép községi és magán életéből. Pest 1860. II, 65, 67]. A *Hazsungár(t)* ejtésre tehát van már a XVIII. század elejéről is adatunk.

Az előbbi adat-felsorolás alapján a következő megállapításokat tehetjük: 1. A *Házsongárd* helynévre első adatunk csak 1503-ból való; 2. a XVI. századból való adatok *Hásongárt* ~ *Házsongárt*, illetőleg *Hársongárt* ~ *Harzsongárt* alakban, a XVII. századiak *Harzsongárd(t)* ~ *Hársongár*-nak vagy *Hárszsongárd(t)* ~ *Harzsongár*-nak olvasandók; 1661-től az adatok túlnyomó többsége *Hasongrád(t)* ~ *Hásongár*-, illetőleg még valószínűbben *Házsongárd(t)* ~ *Házsongár*-nak olvasandó; 4. a múlt század elejétől a helynevet kétségtelenül *Házsongárd(t)* ~ *Házsongár*-nak ejtették; 5. volt természetesen az azó kolozsvári nép- és köznyelvben e helynévnek *Házsongárd* alak-

változata is (l. az 1781- és az 1852—53-i adatokat). Tollhibából származónak vagy egészen ritka, esetleges egyéni ejtést tükröztetőnek tekinthetők a *Hás(zs)ángár*, a *Hás(zs)ongrád*, *Hárszongárd*, *Hazengard*, *Házongárt*- és a *Házsongár* ~ *Házsongárt*-nak olvasandó adatok.

Magának a helynévnek származtatására nézve három magyarázatot ismerünk. 1. Jakab Elek, egy 1373-ban kelt oklevélnek „Nykus dictus *Hazinschart* Ciuis de Cluswar“ adatához fűzött jegyzetében ezt írja: „Ime a '*Hárszongárd*' szónak Kolozsvár egy ősrégi polgárának nevéből származása“ (Kvár tört. I, 337. — Magát az adatot l. Okl. Kvár tört. első kötetéhez. I, 73). — Megjegyzendő, hogy e vezetéknev ugyane forrásban előfordul *Hazinschart* alakban is (i.h.). Más, 1317—1378-i forrásból *Hassonsarch* és *Hassonsarch* írott változatot is idézhetni (Csánki V, 316). Későbbi forrásokban e névvel nem találkozunk. Szerinte tehát a címszövebeli helynév személynévi eredetű. 2. Jakabnak erről a jegyzetbe eldugott vélekedéséről kétségtelenül nem vehettek tudomást azok, akik később a helynév magyarázatáról nyilatkoztak. Aligha ismerte ezt a személynévi eredeztetést P. Thewrewk Emil, mikor azt írta, hogy „a *Hasengarten*-ből vált *Hárszongárd* Kolozsvárrótt“ (l. tőle: A helyes magyarság elvei. Bp., 1873. 28). E származtatás, úgy látszik, a kolozsváriak között a múlt század második felében már általánosan ismert lehetett. Legalábbis, az Erdélyi Kárpát Egyesület 1894-i Kolozsvári Kalauza (33. l.) ezt a véleményt ismétli. Nagy Péter (Grandpierre Emil) visszaemlékezéseiben azt írja, hogy a *Hárszongárd* „neve valószínűleg szláv eredetű, aminthogy az a város neve is. Az a legenda azonban, amely a századoknak tulajdonítja a város alapítását, átment a *Hárszongárd* névre is. *Hasengarten* lett volna ez a név, amit aztán a kemény magyar száj tört *Hárszongárd*dá. *Hasengarten*: Nyulkert.“ [l. tőle: Ó, Kedves Kolozsvár! Berlin (Kolozsvár) 1926. 128]. Az 1781-i *Hasongrád* adat egyetlenségében is talán a szláv eredeztetés koraiságára mutat. Gr. Kuun Gézának egy futó jegyzete az előbbi származtatás közkeletű voltát mutatja. „Ez a név^a, azt mondják, a német *Hasengarten*-ből romlott volna“ — írja gr. Gyulai Lajosnak 1834-ből való feljegyzéseihez fűzött jegyzetében (EM. XX, 4. — ^a Ti. a *Házsongár*). Az 1702-i forrás re-

gesztaszerű rájegyzésében szereplő *Hazengard* talán arra mutathat, hogy a helynevet már XVIII. század elején is ilyenféleképpen magyarázták. 3. Kétségtelenül erre az elég általánosnak látszó kolozsvári közvélekedésre támaszkodott Melich János is (ő ugyanis egyetemi tanulmányait Kolozsvárt végezte), mikor P. Thewrewk közleményére hivatkozva, a címszövebeli helynevet a német jövevényszók közé sorolta; ő azonban már, figyelembe véve Szinnyi József szóbeli értesítését, e helynevet népetimológiás alapon a *Haselgarten* 'mogyorókert' köz-, illetőleg helynévből származtatta (Német vendégszók: Nyr. XXIV, 250 és kny. 36). Ugyanő később egy pótló magyarázatban az erdélyi szász *wengert* 'weingarten' és *Bangert* 'Baumgarten' példájára hivatkozva, a *garten* > *gert* > *gárd* fejlődést hangzóilleszkedéssel magyarázza (NyK. XXVII, 97). Ez a hangzóilleszkedés természetesen már csak a magyar nyelvben mehetett végbe. Ha ezt a magyarázatot elfogadjuk, még magyarázatlanul marad a szóvégi *t* ~ *d* váltakozás, illetőleg *t* > *d* fejlődés. Ez éppen úgy a *-ba* ragos *Házsongártba* (olv. *Házsongárdba*) alkalmi zöngésüléssel keletkezett alakból elvont forma lehet, mint ahogy annak tartjuk az erdélyi szász *bangert* 'Baumgarten' köznévből átvett erdélyi magyar *bongort* tájszónak *bongord* alakját is. De mint ahogy a határozóragos *bongordba* formából az *-rdb-* hármas mássalhangzó-torlódás feloldása céljából a középső mássalhangzó kiesett, és e tájszavunknak elvonással keletkezett *bongor* alakja is, éppen úgy a raggal ellátott *Házsongárdba* formából is formálódott *Házsongár*, s a-zással *Házsangár* alak is (l. ezekre nézve MNy. XXXIV, 108—10, 252—3. és e kötetekben külön is).

Bár bennem már régebben, Jakab Elek véleményétől függetlenül is, felvetődött a *Házsongárd* helynév és a középkori, nyilván német *H a z o n s c h a (o) r t* ~ *H a (o) s s o n s a r c h* családnév kapcsolatának lehetősége, hangtani nehézségek miatt ezt csak mint a címszövebeli helynév egyik magyarázati kísérletét a teljesség kedvéért említem meg. Sokkal elfogadhatóbbnak látszik a *Hasengarten* és még inkább a *Haselgarten*, illetőleg *Haselgert* helynévből való származtatás. Óvatosságra itt csak az int, hogy a *Házsongárd* név első alakjaiban a mai *zs* helyén csaknem kivétel nélkül *rs* hangcsoport áll, másfelől azonban az is

igaz, hogy már 1609-ből van egy *Hazongart* adalék is. A rendelkezésünkre álló adatok azonban olyan későiek, hogy e — hihetőleg kora középkori eredetű — helynevünk végleges magyarázatához nem elégségesek. Így bár mind Melich, mind Szinnyi magyarázata valószínűnek látszik, a *Házsongárd* eredetének kérdése nem tekinthető véglegesen eldöntöttnek. Az utóbbi években a város ó-levéltárában végzett bensőséges kutatás ilyen irányú eredménytelensége miatt már alig remélhető, hogy a városra vonatkozó XVI. század előtti forrásokból előkerülhetnek még olyan adatok, amelyek hozzásegíthetnek az eredet kérdésében a biztosabb döntéshez.

1947/1968

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

NÉHÁNY ADAT A HINTÓMEZŐHÖZ

1. A Kolozs megyei K i d é n 1941-ben előkerült *Hintómező* helynév ügyével kapcsolatban Mészöly Gedeon megkérdezett engem is, hogy nem akadtam-e helynévgyűjtés közben Erdélyben másutt is ilyenféle helynévre. Úgy emlékszem, akkor azt válaszoltam, ismerős a név, de azt hiszem, hogy csak legutóbbi kidei gyűjtésem közben találkoztam vele. Azóta ugyancsak akkoriban végzett kalotaszegi helynévgyűjtő-munkánk anyagának céduláit elrendezve, Kalotaszegen is néhány ilyenféle helynévi adatra akadtam. Most, hogy látom, Mészöly érdekes magyarázata meg is jelent (*Nép és Nyelv* I, 225), sietek közölni az utóbb előkerült adatokat.

2. Először is a Mészölytől — Balassa Iván szóbeli közléséből — idézett kidei *Hintómező* névvel kapcsolatos történeti és jelenkori adalékok felsorakoztatásával kell kiegészítő megjegyzéseimet kezdenem. Ime ezek az adatok idézhetők: 1809/1813: „a *Hintómező*ben“. 1811/1813: „a *Hintó mező*be... Irotvány, 1941—1943: „*Hintómező* (e, k). Valamikor hináros mező volt, ma erdő és egy kevés kaszáló erdőben“ (BHn. 99, 103). — Mindenesetre feltűnő, hogy K i d é nek 1540-től kezdődő eléggé gazdag helynévtörténeti anyagában (i.h. 85—103) először csak a XIX. század elején fordul elő a vizsgált helynévre vonatkozó történeti adalék. Ez a birtoklástörténeti anyag hiányos voltából származó merő esetlegességnek tekinthető. Kide kisnemesi eredetű lakossága birtoklástörténeti (levéltári) anyaga nagyrészt elpusztult, elkallódott, és minden valószínűséggel éppen az elpusztult iratanyag tartalmazhatott olyan családok birtoklásával kapcsolatos helynévtörténeti adatokat, amely családoknak a határ azon részében volt birtoka, ahol a *Hintómező* fekszik. — Egyébként a helyszínen gyűjtött anyag tájékoztatása szerint a kidei *Hintó-*

mező valóban eredetileg vízenyős, mocsaras erdős-kaszálós terület lehetett.

3. A kalotaszegi Középlak helynevei között a következő adatokra akadtam: 1714: „*Hinto* Aj előtt“ (rét). 1752: „az *Hinto* aja n(vezetű) h(ely)ben“ (k) | „az *Hintó*aja n(vezetű) h(ely)ben“ (sz). 1755: „A *Hintó* alya előtt“ (k). 1761—1762: „*Hinto* allya előtt“ (sz) | „Az *Hinto* allja előtt“ (k). 1766 k.: „A' *Hintó*ájába“. 1768: „A' *Hinto*ájába“ (kukoricaföld) | „a' *Hintó*ája előtt“ (k). 1775: „A *Hinto* Ajjába“ (sz). 1792: „A *Hinta* Allyában“ (k) | A *Hintovája*“ (e) (KHn.Mut.). — Ugyanezt a helynevet Józsa Gerő e vegyeslakosságú faluban 1941 nyarán magyarul *Hintó*ája, románul *Hint'eqie* alakban jegyezte le (i.h.). Valószínű, hogy a magyar helynév a Mészölytől értelmezett *hintó* 'láp, mocsár' köznevünknek és a köznévi szerepében már kihalt *áj* 'völgy' főnevünknek összetételéből keletkezett. A történeti adatok között látható *Hintóaj* ~ *Hintóaja* ~ *Hintóalja*-féle alakok csak az *áj* köznévi szerepének elhalványulása, illetőleg elveszte után keletkezett tudalékos-etimológiás alakok az eredetibb *Hintóáj(a)* helynévből. Az összetétel elhomályosultával az első tag eredeti *ó*-ja meg rövidülve, az *ó* és *á* között hangűr keletkezhetett. E hangűr feloldása céljából hangűr-oldó *v* sarjadékhang iktatódott a helynév testébe. Így magyarázható az 1792-i *Hintovája* alak.

4. Az effajta helynév történeti adataim tanúsága szerint előfordul még a szintén kalotaszegi V á r a l m á s o n is így: 1795: „a *hinto* aly“ (sz.). 1826: „a' *Hinto*ajban“ (sz). 1892: „*Hintó* alja“. — Józsa Gerő 1941 nyarán lejegyezte *Hinto*ája ~ r. *Hint'ăqajie* (sz, e) alakban (i.h.). — A magyar helynévben itt már az összetétel elhomályosulásával esetleg *oa* kettőshangzó keletkezhetett; ezt elősegíthette a gyakran hallott és a kétnyelvű középlaki magyaroktól is gyakran használt román helynévalakban is meglevő *oa* hármashangzó hatása.

5. Kétségtelenül e helynevek csoportjába tartozik a Gergely Bélától a Kolozsvár melletti K i s b á c s o n lejegyzett *Hintós* : *Hintos* ~ rom. *Hint'ăuș* (k) helynév. Nem kétlem, hogy csak helynévgyűjtésünk hiányossága miatt nem tudunk a magyar nyelvterület különböző pontjairól több adattal előhozakodni.

6. Az itt közölt helynév-adalékok egyrészt a *Hintó*val alakult helynevek földrajzi elterjedésére, másrészt pedig a 'hínár, mocsár' jelentésű *hintó* szó más helynévalakulatokban való előfordulására szolgáltatnak, gondolom, figyelemre méltó adatokat.

1941/1968

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

HINTÓS

1. A *Hintó* és a *Hintós*-féle helynevekről Mészöly Geodeon (Nép és Nyelv I, 225 kk.) és — tőle függetlenül — Pais Dezső (MNnyv. IV, 329—30) kimutatta, hogy ezek egy 'himbálózik, ing' jelentésű, kihalt *hind* ~ *hint* ige származékai. A *Hintus* > *Hintos* — Pais szerint — olyan helynévi származék lehet, mint a kihalt *til(u)*-igéből formálódott *tilos* és a *lát* igéből alakult *látos* ebben az összetételben: *drágalátos* (Pais: i.h.).

2. Paistól tárgyalt *Hintus* > *Hintos* és a körébe tartozó helynév-képződmények erdélyi életére nézve munkatársaimmal, a tragikus hirtelenséggel elhunyt Gergely Bélával és Józsa Geróvel együtt magam is gyűjtöttem és közöltem néhány adalékot (KHn. Mut.; Nép és Nyelv II, 240—1). Ezeket a vizsgálódás körébe vonva, Pais középkori okleveles előfordulás alapján hivatkozik az erdélyi *Hintus erdő* és egy *Hintuspatak* helynévre is. A rendelkezésre álló adatok útmutatásán indulva, e helynevek jelzette földrajzi tényezőket Pais az egykori Kolozs és Doboka megye határán, a ma Kolozs megyében fekvő *Magyarpalatka*, *Mezőszava* és *Marokháza* közötti területre teszi. A Paistól vizsgált helynevek közelebbi földrajzi rögzítése az újabban előkerült helynévtörténeti adalékok felhasználásával megnyugtatóan elvégezhető. Éppen ezért a következőkben az EHAD.-ból először is ezeket az adalékokat sorakoztatom fel. A Kolozs megyei *Vajdakamarásról* valók ezek: 1720: „Az *Hintosban*“ (k). 1734/1770 k.: „a' *Hintosban* széna földé... két felől való szomszédja a' Marokházára menő ut“. 1738: „Az *Hintosban*“ (k). 1745: „*Hintos* nevezetű erdő allyán“ (k). 1753: „A' *Hintosba*“ (k) | „egj Szakadék... A' *Hintosba*“ (k) | „a' *Hintos* nevezetű helyben az Erdő alatt“ | „a *Hintos* erdeje“ | „a *Hintos* Hágoba“ (sz) | „a' *Hintos* nevezetű helyben az Erdő alatt (k) (szomszédja) ab oriente

a' Palatkai . . . , a' Septentrione Márokházi határ, a' meridie et Occidente Kamarási Lakosok nyilai“ | „a' Kőbányán a' *Hintosra* menő ut mellett bal kézre a *Kapusnál*“ (sz) | „A' *Hintosba* A' Szakadék“ (k). 1756: „a' *Hintosba* lévő Ispán fűvét“. 1766: „a' *Hintos* Berczin“ (sz) | „*Hintosi* Utnál“ (sz) | „*Hintos*“ v. „*Hintas*“ (k). 1787: „A *Hintós* hágóba“ (sz) | „A' *Hintos* bérczin“ (sz) | „A falu végén a' *Hintosba* menő ut“ (szomszédságában) (sz). 1841: „ara kért: hogy segéllenék nékie égy keveset, mig az Vkamarási *hintosba* le kaszált szénáját fel gyűjtené“ | „egy kis Szénám gyűjteni valo volt a' *hintosi* szénafümbé“. — A Vajdakamarással tőszomszédos Magyarpalatkán a „Szava felől való fordulóban“ említenek 1759-ben egy szántóföldet, mely „a' Soron végig rug a *Hintás* nevü erdőre“. Az egyetlenegyszer előforduló *Hintás* vagy csak elírás lehet *Hintós* helyett vagy egy *Hintós* helynév eredeti jelentésének elavulásával úgy keletkezhetett alakváltozat, hogy a helynévvel élő lakosság a *hinta* származékának „etimologizálhatta“ a helynevet. Lényegében tehát ebben az esetben népetimológias alakváltozatról lehet szó. Minthogy már előbb idézett cikkemben rámutattam arra, hogy a Kolozs megyei Kisbácsról ismert magyar *Hintósnak* a román lakosság ajkán *Hînt'ăuș* alakja él (Gergely Béla: MNnyv. III, 92), kétségtelen, hogy a *Hintós* román ajkon keletkezett változatának tekinthetők az alábbi román vallók ajkáról lejegyzett marokházi helynévi adatokban szereplő *Hintos*-fejemények is: 1767: „A Felső vagy *Hintyes* nevezetü Fordulóban: Lá Mnyikává in *Hintyes* (sz) . . . Nap Keletről a Palatkai Határ széle“ (a szomszédja) | „In Gyalu *Hintyesi*“ (sz). — Marokháza tőszomszédos Vajdakamarással és Magyarpalatkával; a mindhárommal határos Báréről is idézhetek néhány adatot: 1770 k.: „Szub *Hintyes*“ (sz) | „In rezarile *Hintyesuluj*“ (sz). 1814: „In Rezarile *Hintyesuluj*“ (sz) | „Szub Rezarile *Hintyesuluj*“ (sz) | „Gyin szusz gye Rezarile *Hintyesuluj*“ (sz) | „Pe Gyálu *Hintyesuluj*“ (sz). 1826: „La rezoru *Hintyeus*“ (sz) | „In rezorju *Hintyosuluj*“ (sz).

S ha már a *Hintós*-kérdésről van szó, idesorolok még egy, Páncélcsehről (SzD.) ismert adatot: 1771: „*Hintos*-ajj nevezetü helyben“ (sz). — Ehhez kapcsolódva még megjegyzem, hogy Páncélcseh történeti és jelenkori hely-

névanyagában nagyon sok az *áj* 'völgy' szóval összetett helynév (erre nézve l. DHn. 390 kk., ill. 54 kk.).

3. A Paistól idézett adatok és magyarázatok, továbbá az itt felsorolt adatok és a helyrajz ismerete alapján nem lehet most már kétséges, hogy a középkorban emlegetett *Hintus*-előtagú helynevek Báré, Magyarpalatka, Marokháza és Vajdakamarás határának érintkező pontján, alkalmasint egy nagy, eredetileg mocsaras, ingoványos területre vonatkoztak. A középkori adatokból ismert *Hintus*-nak a XVIII. századi *Hintos* nyíltabbá válással alakult szabályos fejleménye; a *Hintos*ból a *Hintós* nyúlással keletkezhetett. A fejlődési sor tehát ez lehetett: *Hintus* > *Hintos* > *Hintós*.

1949/1968

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KÁLNA : GÁLNA

1. A keleti és főként az erdélyi magyar nyelvterület helynévkincsében gyakran találkozhatni ezzel az alakpárral, illetőleg változataival. Legutóbb, mikor az OklSz.-ban a *Gálna* és *Gálnás* helynévre vonatkozó adatok után kutattam, láttam, hogy már a szótár is e helynevet a *gálna* 'pulmonaria' köznévből származtatva, utal a *kálna bokor* 'dumus sorbi aucupariae; Vogelbeergebüsch' köznévre. Pais Dezső és Kniezsa István szíves figyelmeztetése nyomán aztán rájöttem, hogy a *kálna* köznév a magyarba valamelyik szláv nyelvből került (L. erre utóbb Kniezsa, SzlJ. *gálna* al.). Mind a déli, mind az északi szláv nyelvekben vannak *kalina* ~ *kalína* köznévi alakok (vö. Miklosich, PON. 260; Berneker, EtWb. I, 473; l. még Nyr. XI, 165). Ezekből a magyar *kálna* a második nyílt szótagbeli magánhangzó sorvadásával szabályszerűen alakult. A *kálná*-ból aztán a szókezdő *k* zöngésülése útján keletkezett a *gálna* alak. Úgy látszik azonban, hogy a *kaliná*-ból a magyarban *kalona* ~ **kalána* ~ *kálána* ~ *kálona* alakváltozat is fejlődött, mert pl. a fehérvári kereszteseknek 1193. évi oklevelében levő *Galanas* helynevet (ÓMO. 55—6; Mikos József: MNy. XXXI, 248; Ortway, Vízr. I, 326) csak egy ebből fejlődött **galona* ~ **galána* köznévből magyarázhatjuk.

2. A *Kálna* : *Gálna* helynevek ilyen magyarázata után érdemes azzal is foglalkozni, hogy a *kálna* ~ *gálna* köznévvél alakult helynevek mikor, hol és milyen változatokban jelentkeznek.

A **kalána* ~ *kalona* > *kálna*; *galána* > *galona* > *gálna* köznév legrégebbi, 1193. évi előfordulása: „...tendit (ti. meta) ad aliam aquam *Galana*f“ (ÓMO. 55—6) után helynévként a következő középkori adatokban fedezhető fel: 1260: „Uadit ad unam uallem *Galnasuelg*.“ Későbbi adatok: 1271: „Ad quandam vallem *Galnasuelg* uocatam“.

1363: „Ad quosdam fluuios *Galnaser* et *Olsosugatag* nominatos“. 1424/1498: „In prato *Galnas* vocato“ (Okl.Sz.). 1295: „*Galnaer* palus“. 1326: „*Galnaer* stagnum“ (Az előbbi Vásári, az utóbbi Árpád határából; Jakó, Bihar 21, 201). Ezek *g* kezdetű formákat mutatnak. Azonban előfordul a szó a régiségben *k-s* kezdettel is: 1514: „Sextum in loco *Kaalnaas* ozthalya“ (MNY. X, 371). Az újkorból ismert adatok — mint alább látjuk — szintén azt tanúsítják, hogy — legalábbis Háromszéken — a *Gálna*-féle helyneveknek *Kálna* alakváltozata is volt.

Újabbkori helynévi adataim a következők: A) R é t y: 1658: „*Kálnásszeg* előtt“. 1670: „*Kálnás*“. 1710: „az *Gálnásszeg* előtt“ | „*Kanyas* szeg“. 1737: „a *Kanas* szeg előtt“ (Ma: *Kánátszeg*). 1726, 1759: „*Kánád* Szege alatt“. 1776: „*Kányát* szeg“. — K é z d i c s o m o r t á n: 1630: „*Gálnás-tér*“. — — B) K i s d o b a: „*Gányás*“ (erdő) (Petri, SzMon. III, 327.) — S z i l á g y s o m l y ó: 1733: „A *Ganyás* Pataka mellett“ (EHAd.). — — C) M é r a: 1756: „*Gányász, Gálnás*“. 1766 körül: „A' *Gánás* nevű helyen“ | „A *Gánás* Farkába“ (e). 1868: „*Gánás*“ (sz). 1768: „*Gánás* Farkában“ (e). 1915: „*Gálnos*“. — S á r v á s á r: 1737: „A *Ganasb(an)*“ | „*Ganasra* Nyulob(an)“ (sz). 1792: „A *Gánás* nevű helyen“ (sz). — D a m o s: 1754: „A *Gánás* kutra járó ösvény mellett“ (puszta sessio). — Z e n t e l k e: 1737: „*Gánás* völgyében“ (sz; KHn., Mut.) — D) D i s z n a j ó: 1864: „*Gálnás*“ (Pesty, MgHt. 49: 66a, MgHn. 112). — E) V i t k a: 1864: „*Gánás*“ (i.h. 39; II, 439b, MgHn. 112). A t y a: 1864: „*Gánás*“ (i.h. 314a). — E g r i: „*Gánás-ág*“ (SzamSz.; I. még Nyr. XXXVII, 95.). — F) K u t y f a l v a: 1932: „*Gányás*“ (EHAd.; és még több jelenkori adatot l. MNY. XL, 241—2, I-ján lapalji jegyzetben).

3. Az itt felsorolt adatokból megállapítható, hogy a *Kálna* : *Gálna*-féle helynévalakoknak később több alakváltozata keletkezett. Ezeknek némelyike népetimológiával más értelmű helynévvé (vö. *Kányásszeg*, *Kányászeg*) vált, némelyike pedig előtagjában értelmetlenné alakult (vö. *Kánásszeg*, *Kányátszeg*). A fentebbi helynévalakok alapján valószínűnek kell tartanunk azt, hogy a következő helynévalakok is a *gálna* : *kálna* köznévből alakultak: A) K i s b o r o s n y ó: 1798: „*Kánás*“. 1725: „*Kányásutja*“. 1748: „*Kányás* Uttya“. 1770, 1783: „*Kányasalja*“. 1776:

„Kánás ut“. 1787: „Kánásorra“ | „Kányás pusztája“. 1801: „Kányás“. 1844: „Kányás alatt“. 1852, 1930: „Kánás“. — Hilib: 1744, 1750: „Kánáspataka“. 1843: „Kánás“. — Dálnok: 1712: „Kánáspataka“. 1719: „Kalnas völgy“ | „Kanas völgy“ | „Kanas volgy pataka“. — Középjta: 1796: „Kános patak“. — Karatna: 1761: „Kánástüve“. 1813: „Kánás“ (e). — Gelence: 1635: „egy darab erdőnk melyet hinak Kanos nevő helinek“. 1659: „Kános szőlő-hegy“. 1744: „Kánospataka“. 1755, 1779: „Kálnos“. 1835: „Kálnospataka“. — Kézdimártonfalva: 1836: „Kános“. — Angyalos: 1929: „Kányás gödör“. — Barót: 1798: „Kános“. — Márkosfalva: 1692, 1814: „Kálnában“. 1731: „Kálna“. 1759: „Kána“. 1864: „Felső Kálna vagy Kána“ (Pesty, MgHt. 18: 159a). — Oltszem: 1591: „Kalnas weolgi“ | „Kalnas weolgi fein“. 1707: „Kányás völgyben“. 1870: „Kányás“ | „Kányástető“. 1929: „Kányáshatára“. — Kököcs: 1775: „régén a mint neveztetet Kánya bokor nevű helybe“. — Nagybacon: 1929: „Kálnáskútja“. — Köpec: 1782: „Kánás“. 1929: „Kányáshidja“. 1932: „Kányás“. — Karatna: 1864: „Kánás sok Kánya fát terem s erről neveztetik“ (i.h. 15: 218a). — Sepsibacon: 1864: „Kálnás kutja“ (i.h. 18: 217b). — B) Hodos: 1864: „Kányás Lügetalja (sz, bokros hely“ [Pesty, MgHnt. 28: 83a]. — Magyaró: 1864: „Kánás“ (i.h. 49: 196a). — Vadasd: 1716: „Kálnás“ (SzékOkl. VI, 411). — C) Kisnamény: 1864: „Kányafok“ (i.h. 39: I: 322). — Kátaszentmiklós: 1864: „Kányás ér... onnan veszi nevezetét, mivel régebb időben — annak alyas posványsága miatt — földi lábas jószágok által járhatatlan volt, s csak a kánya madarak repkedtek felette“ (I.h.). — Nagydobos: 1864: „Kánya rét honnan vette nevezetét nem tudatik“ (i.h. 39: II: 83b). — Szentmiklós: 1964: „Kányás hát“ (i.h. 316a). — D) Ábrahámfalva: 1864: „Kánya völgy“(!) (i.h. 57: 43a). — Dobó: 1864: „Kánya kutya“^a (i.h. 111b. — E nevet a kánya madárnévhez kapcsolja e forrás). — Homoródjánosfalva: 1864: „Kánás hegye“ (térseg, sz) [i.h. 164b]. — Homoródszentmárton: „Kánás“ (sz, d) | „Kánás kutja“ (kút) | „Kánás pataka“ (víz; Nyr. XXV, 430). — Keményfalva: 1864: „Kányás eger pataka“ nevét a partján bokrosan lathato egerfákról veszi“. (i.h. 225a.) —

Medesér: 1864: „Kánásberek“ (i.h. 259a). — Ülke: 1864: „Alsó Kánászo, felső Kánászó (i.h. 359b, 360a). — Székelyudvarhely: 1864: „Kánás“ (sz). Nevét vehette a kánya madárról, melyek nyáron által itten nagy számban találtak ^a (i.h. 573b. — ^a Nyilvánvalóan ez is erőszakolt, tudálékos magyarázat). — E) Brassó megye: Pürkerec: 1864: „Kálnás“ (i.h. 13: 63b).

4. Előbbi fejtegetéseim és az itt felsorolt helynévi adatok alapján nyilvánvaló, hogy a szláv eredetű *kálona* ~ *kalána* ~ *kálána*; *gálona* ~ *galána* ~ *galána* ~ *gálána*, illetőleg a belőlük fejlődött: *gálna* köznevünk nagyon sok olyan helynevünk képződésében játszhatott szerepet, amelyben első pillanatra e köznevünket nem is sejthetjük. Belőlük képződtek, illetőleg alakultak szerintem a következő helynevek a) *Kálna*, *Kálnás*, *Kálnos*; *Kána*, *Kánás*; *Kányás*; *Kánát*, *Kánád* ~ *Kányád*; b) *Gálonás*, *Gálánás*; *Gálna*, *Gálnás*; *Gána*, *Ganás*, *Gánás*, *Gánnás*; *Gányás*. — A *gálna* ~ *kálna* növényféléseknek több válfaja van. Ezért a helynévmagyarázónak vigyáznia kell egyrészt arra, hogy a helyszíni növényzet ismeretében döntsön abban a kérdésben, hogy melyik *gálna*-faj lehetett annak idején a névadó, másrészt pedig óvakodnia kell attól, nehogy *kálna* : *gálna* növényneveinkkel hozzon összeköttetésbe olyan helyneveket, amelyek — mint például a *Kányás* — más köznevünkből, madárnévől is alakulhattak.

KOBOZ

Nem a középkori és kora újkori magyar énekmondók kedvelt hangszerének nevééről, hanem arról a helynévről szeretnék valamelyes magyarázatot írni, amelyet a Nyárad-menti Szentháromság ról még Kriza János közölt. Ő ugyanis a szentháromsági helyneveket felsoroló kis közleményében a „Koboz és Fűzes nevű hegyoldalak tövében“ fekvő „Koboz tartománya az ilyennevű hegy szomszédságában“ helynévről emlékezik meg (Nyr. I, 427). Újabban Benkő Loránd is közöl ugyanonnan egy Koboz (sz) és egy Kobozúttya (út) helynevet (MNnyv. VI, 156), de ezt A Nyáradmente földrajznevei címen megjelent szép tanulmányában az ismeretlen eredetű nevek közé sorolja (MNYTk. 74. sz. 52).

Bármennyire meglepő is első pillanatra, magam a Koboz helynevet a kopasz melléknévből alakultnak tartom. Szentháromságról a következő ide tartozó történeti adatokat idézhetem: 1683: „A Koboz alatt“ (sz). 1733: „Az kobozon“ (sz). 1788/1803: „A' Kopatz nevezetű helyen levő Falu Köz szántó földel“ . 1801: Kobaz (sz). 1803: „Koboz nevezetű helyen“ (sz) | „a Koboz allyán (ua.) . . . vicin usa . . . Napnyugotrol a Koboz Erdölő uttya“. 1809: „A Kobazon szántott boronált“. 1820: „Koboz nevezetű helyen“ (EHAd.). — A kopasz melléknévnek a régiségben, és hallható az erdélyi népnyelvben ma is koposz ~ kopac alakja; pl. 1312: „Kopoz palatini“; 1333: „Simone dicto Kopoz“ (Oklsz.; ugyanott még több adat. — MTsz.; ESzT.). Egy e melléknévvel alakult Kopaszdomb összetételben az előtag végmagánhangzója az utótag kezdő mássalhangzójának hatására helyzeténél fogva zöngésült, és így a helynév a kiejtésben csak Kopozdomb alakú lehetett. Minthogy pedig e helynévalakban így a zöngés mássalhangzók voltak többségben, ezek hátraható hasonlítása révén egy *Kobozdomb alak is keletkezhetett. Ebből

vonhatta el aztán a népnyelv a *Koboz* és egy *a*-zó *Kobazdomb*-ja alakból a *Kobaz* formát.

E hangtani szempontból kétségtelenül lehetséges feltevésemre két ellentmondó észrevételt lehet tenni. Az egyik az, hogy a szentháromsági helynévanyagból nem tudom kimutatni a *Kopozdomb* > *Kobozdomb* helynevet, a másik pedig az, hogy — amint a közölt történeti adatokból látszik — egy századdal előbb jelentkezik a *Koboz*, mint a *Kopac* alak. Az első ellenvetésre azzal lehet válaszolni, hogy Kriza közléséből nyilvánvaló: a *Koboz* egy szentháromsági hegyre, ennek oldalára és az aljában elterülő határrészre vonatkozhatott. Erdélyben főként a kopáros, sokszor erdőtlen, de egyébként tekintélyes hegyeket gyakran illetik a *Kopaszdomb* névvel (l. Petri, SzMon. III, 353, 609, IV, 847; Nyr. XXXVII, 380; KHn. és BHn.). Alkalmassint nevezhették és nevezhetik tehát ma is a *Koboz* hegyes részét *Kobozdomb*-nak. Ami a *Koboz* alaknak a *Kopac* formánál előbb való jelentkezését illeti, valamelyes valószínűséggel megkockáztatható a következő feltevés: Mikor az előbb jelzett módon a *Kopozdomb* alakból *Kobozdomb*, illetőleg a belőle elvont *Kopoz*-ból zöngésült *Koboz* alakváltozat keletkezett, jó ideig, nyilvánvalóan legalább a XVIII. század végéig egymás mellett élhetett a *Koboz* ~ *Kobaz* és a *Kopac* ~ *Kopasz* alak (l. erre nézve Pais: MNy. XLVI, 108. kk.). Így magyarázható meg az okleveles forrásokban több mint egy századon át a *Koboz*, *Kobaz* és a *Kopac* együttes jelentkezése. Azt a lehetőséget ugyanis, hogy az előbbi kettő más és az utóbbi megint más területre vonatkozó helynév, kizárja az, hogy e helynévalakok a szentháromsági unitária eklézsia fekvőségeinek összeírásában állandóan az egyházközség tulajdonában levő azonos földterületre vonatkoznak.

A *Koboz* alak véglegesülését elősegíthette az is, hogy a népetimológia ez elhalványodott származású helynévalakot valamiképpen a *koboz* hangszer-névvel egybekapcsolhatónak vélte. A *koboz* ugyanis a XVIII. században még a Nyárad-mentén is ismert és kedvelt hangszer lehetett, hiszen a *kobza* Moldvában még ma is a népi vonóspengetős zenekarok egyik elmaradhatatlan hangszere (vö. Domokos Pál Péter, A moldvai magyarság³. 210). Wich-

mann György is feljegyezte nemcsak a moldvai északi csángók között, hanem a Brassó megyei Hétfaluban is (CsángSz.). Ismeri azt mint román hangszert *kobza* néven a csíki székelység is (l. Dincser Oszkár, Két csíki hangszer. Muzsika és gordon: NéprMFúz. 7. sz. 75).

A fentiek alapján úgy vélem, a *Koboz* helynév valamelyes valószínűséggel összekapcsolható a *kopasz* melléknévvel, s így törölhető Benkő ismeretlen eredetű Nyáradmenti helyneveinek sorából.

1957

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KOTYOR, KOTYMANY

1. A magyar nyelvterület keleti feléről [Hétfalu (Br.), Magyarlapád (AF.), Aranyosszék, Kisgalambfalva, Zetelaka (U.), Miklósvár (Hsz.), Kibéd, Sóvárad (MT.), Bálványosváralja, Magyardéce (SzD.), Jegenye, Körösfő, Magyarkapus, Magyarkiskapus, Magyarvista (K.), Diószeg (Bihar m.), Szilágybagos] helynévkincséből ismerem a címszólú irt helynevek elsőjét önálló helynévként vagy összetételekben: *Kotyor*, *Kis-* és *Nagykotyor*, *Kotyorárka*, *Kotyoródal*, *Kotyori fődek*, *Kotyorhegy*, *Törökkotyrik* stb. Sárosmagyarberkeszen (Szatmár m.) is volt *Felső-Kotyor* ~ *Felső-Kottyor* nevű határrész (Nyr. XXV, 29). Ezeken az adatokon kívül Bereg megyéből, a Győr megyei Szöllősgyőrökről, a zalai Tördemicről ismerünk *Kotyor*-okat. Alighanem ide vonható a kalotaszegi Körösfőről, valamint a Győr megyei Felpécről és Szemeréről ismert *Kutyor* és esetleg a kalotaszegi Bánffy hunyadról való *Kutyora* is (KHn. 28, 69. — Pesty MgHt. XVIII, 290a, Nyr. VIII, 239).

2. Már Árvay József egy futó utalásában — szóbeli közlésre hivatkozva — jelezte, hogy a *Kotyor* helynév egy hangutánzó *koty-* alapszó *-r* képzős származékának tartható (MNnyv. IV, 29). Ezt az *-r* képzőt Gombocz Zoltán mutatta ki mint olyat, amely többek között a *botor*, *homorú*, *domború*, *keserű* melléknév meg a *lapor*, *tompor* és a székelységből ismert *odor* 1. 'öblös üreg', 2. 'a csűr oldalrekesze' főnévnek is egyik elemét alkotja (MNY. XX, 60—3).

Helynévi és más szótári adatokból is tudjuk, hogy a *kotyor* köznévi szerepben is használatos volt, illetőleg használatos minden valószínűség szerint ma is. CzF. szerint egyesek a 'bokros, csalitos, bozontos hely', mások meg a 'kátyó' értelmezést adják neki. Van olyan, aki valamilyen módon a *gutyor* szóval tartja összekapcsolhatónak, s nyil-

ván ez utóbbi köznevünk 'teknőforma árok vagy völgy' jelentését tulajdonítja neki (Nyr. XL, 206, 214). Magam azonban úgy látom, hogy a köznevet nem lehet így értelmezni, hanem csak úgy, hogy a *kotymány* köznévvel egy eredetű szónak tartjuk: az előbb említett *koty-* hangutánzó, illetőleg hangfestő töből származónak. A *kotymány* a magyar nyelvterület elég nagy részén 'kátyu' jelentésben ismert közszó (MTsz.). Mint helyszíni gyűjtésem alapján tudom, a kalotaszegi Magyarókeréken a vizes, tocsogós, enyhén süppedező talajt is *kotymánynak* nevezik. E köznevünk eddigi gyér adataink szerint előfordul helynevekben is. A Szatmár megyei Győrtelekről ugyanis ismerünk *Kotymány* és *Kotymánytó* helynevet, Kátaszentmiklósról meg egy ilyen adatot: „*Kotymány ér* ... bűdös, sáros természetéről vette nevezetét“ (Pesty, MgHt. XXXIX, 1: 232a, 299b, XXXIX, 2: 318a; Nyr. XI, 48).

3. A *kotyor* tehát végeredményében éppen úgy vizes, süppedékes, tocsogós talajú terület, esetleg ugyanilyen jellegű útrészletet, kátyut jelenthetett és jelenthet, mint a *kotymány*. A kalotaszegi Magyarvistan a *Kotyor* nevű határrész például éppen a határ *Sejmik* nevű részének tőszomszédságában van (KHn. 271, 273, 275). E helynévben lévő *selymék* köznevünkről pedig CzF. — Kriza János közlésére hivatkozva — mondja: „az ország legtöbb tájain ... mocsáros, ingoványos, söppedékes hely, hová nem közlekedhetni veszély nélkül.“ Tehát a vistai *Kotyor* is a vizenyős, ingoványos vagy legalábbis eredetileg ilyen jellegű *Sejmikk*el együtt vízrajzi vonatkozású helyneveink közé sorozható, mint ahogy szerintem azok közé tartoznak a többi *Kotyor*-ok és *Kotymány*-ok is.

Strömpl Gábor az „apró sáros vízállások, vizenyők“ között sorolja fel a *kotyor* mellett a *kotmányt* is. Helyneveink vízrajzi szókincse című értékes, szemléltető, de sajnos, módszertani szempontból nem kifogástalan dolgozatában (kny. a Hidrológiai Közöny IX. 1929 köt.-ből. Bpest, 1930. 10). Ugyanő a „Mélyedések“-ről szóló részben a *kátyu* ~ *kátyó* 'sárvizes gödör' jelentéssel határozza meg a *kotyor*-t (i.h. 12), de nyilván más eredetűnek tartja, mint a *kotyort*.

4. Még csak annyit jegyzek meg, hogy a *kotyor* és a *kotymány* szóra legrégebbi köznévi adatunk a múlt század közepe tájáról való (CzF.); a *kotyor* azonban jóval előbb, már 1687-ben előfordul a szilágybagoi *Kotyorrét* helynévben, a *kotymány* azonban helynévként is csak 1864 tájáról ismeretes (vö. Pesty, i.h.). Nem kétséges azonban, hogy e köznévünk is jóval régebbi származék, s csak idő és kutatás kérdése, hogy előkerüljenek, esetleg mindkét köznévre lényegesen régebbi köz-, vagy legalább helynévi adatok.

5. E fejtegetések megjelenése után Benkő Lóránd a magam felvetett eredzetetési lehetőséget elfogadhatatlannak minősítve a *kunkorodik* | *kutyorodik* | *kucsorodik* | *gugyorodik* ige tövéből származtatja a *kotyor* és a *kotymány* köznevet, valamint több más köz- meg helynévi származékot (MNY. XLIII, 32—1; MNYTK, 74. sz. 23). Magam igazán nem tartozom a saját „igaza” mellett kardoskodók csoportjába, és azért nem óhajtok a már kifejtetteknel több érvet felsorakoztatni a tőlem felvetett eredzetetési lehetőség bizonygatása érdekében. Mindössze annyit jegyzek egészen halk szerénységgel meg: lehet egészen nyugodtan azzal számolni, hogy mivel a tőlem vizsgált erdélyi *kotyor*-ok és *kotymány*-ok egyáltalában nem szűk tér, kis tér, hanem határozottan vízrajzi tényezőre vonatkozó ’vízenyős, mocsaras terület’ jelentésűek, keletkezésüket tekintve talán a Benkő tárgyalta legtöbb származékkal nem is tartoznak egybe. Jóval ajánlatosabb a bizonytalan, csak a feltevések körébe tartozó származtatásban óvatosan több eredzetetési lehetőséggel is számolni, mint egyet — a magunkét — jelentve ki egyedül helyesnek minden más lehetőséget határozottan elfogadhatatlannak minősíteni.

1945/1968

MOSOLYGÓ

A helynevek jelentőségéről írva, már régebben felhívtam a figyelmet a helyneveknek arra a csoportjára, melyekben a népnek a környezetet megjelölő, emberi tulajdonságokkal felruházó hajlama nyilvánul meg. Erre idéztem egyebek mellett Révész Imre egyik úttörő helynévközléséből a Szabolcs megyei Balkány határából való *Mosolygó* helynevet; ehhez a közlő ezt a megjegyzést fűzte: „Szép ligetes, virágos mező“ (MNy. XXX, 172). Bár nem lehetetlen, hogy a balkányi *Mosolygó* esetében a helynévadás éppen olyan szemléletből keletkezett, mint amilyenből eredetnek e helynevet Révész tartotta, más lehetőséggel is számolhatunk. Közélebbről ugyanis levéltári kutatás közben egy Rigmányról (MT.) 1795-ből való vallatásban a következő részletet olvastam: „... azon borozdának az alsó végénél egy otot mosollygo alma fa vala...“ (ESzT.). Ebből az adatból valószínűnek látszik, hogy keletkezhetik *Mosolygó* helynév jelentéstapadással egy **Mosolygó-almafa*-féle helynévből is. Megfigyelésem szerint ugyanis a határban különálló gyümölcsfák vagy gyümölcsfa-csoportok nagyon sokszor a kérdéses határrész névadóiul tekinthetők. Így keletkezhetett itt és országszerte a sok *Almás*, *Körtés*, *Somos*, *Szilvás*, *Vadalmás* meg sok effajta helynév, illetőleg a gyümölcsnevekkel alakult helynév-összetételek végtelen sora.

De hogy sokszor egy olyan látszólag egészen egyszerű, „érthető“ helynév esetében, mint amilyen a *Mosolygó* is, mennyire nehéz a helynévadás kiindulási pontját megragadni, megemlítem azt, hogy lehet e helynév személynévi eredetű is. Már a XV. századi oklevelekből idézhetünk ilyen személynéveket: 1416: „Nicolao Mosolgo“. 1426: „Michaele Mosolgo“. 1482: „Petro Mosolgo“ (OkI Sz.; l. még

NySz.). Ilyenformán tehát pusztá személynévből alakult helynévként is elkönyvelhetünk esetleg majd *Mosolygó*-kat, de természetesen csak akkor, ha birtoklástörténeti vagy másféle történeti adatok erre kétségtelenül feljósítanak.

1945

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MOZSDAJ ~ MUZSDAJ

A Kolozsvárral tőszomszédos Szucság határában 1754-ben egy *Mosdaj* (olv. Mozsday) nevű erdőt emlegetnek (KHn. 253). Ez kétségtelenül csak hangalaki változata, esetleg csak elírásból eredő formája annak a helynévnek, amelyre nézve im ezeket az adatokat sorolhatom fel: 1628: „*Muzsdaly oldalan*“ (e) | „az *Musdaly* alatt egy kis szakadék“. XVII. sz. második fele: „az *Musdalyon*“ (ua.). 1732: „Poganykut bercezen *Musdaly* nevezetű erdő“. 1765: „*Musdallyan*“ (ua.). 1809: „*Musdajos*“ (ua.). 1941: *Muzsdaj* (ua.) [KHn. 253 kk.]. Ugyanez a helynév előfordul még a kalotaszegi *Zsombokon* is: 1813: „A' *Mu'sdaj* megett (ua.). 1868: *Muzsdaj* ~ *Musdaly* (sz). [i.h. 323, 325].

Az a helynév, amelyre itt adatokat soroltam fel, a *muzsdal* ~ *muzsdaly* köznévvvel alakult; ez egyesek szerint a *Quercus conferta* Kit. magyar neve; egy Szatmár megyei feljegyzés szerint ott a kocsánytalan tölgyet (*Quercus sessiliflora* Salisb.) nevezik így. Szilágy megyében a *muzsdajfa* 'egy tölgyfaj neve'. — A régiségből reá a következő adatok idézhetők: 1412: „*Duo surculi arborum Musdal et quercus*“ | „*Due arbores Musdal*“. 1413: „*quatuor arbores que muzdal vulgariter dicerentur*“ (Oklsz.).

Hogy a szucsági helynév is ezzel a köznévvvel alakult, arra az alaki megfelelésen túl felhozható az is, hogy Kolozsvár vidékén legalábbis a XVIII. század végén ismert volt e fanév. Egy özv. gr. Bethleni Bethlen Miklósné gr. Csáki Katalin és gr. Haller János osztozkodását megörökítő osztozó levélben ugyanis ezt olvastam: „mind a' Szent Lászlói, mind a Kis Fenesi, mind pedig az Oláh Totfalusi határokon tanáltato Szálas, Makk termő, Tölgyes, Cser, Bükk, *Musdaj* és más egyéb féle fákkal tellyes, elegyes s alábbvaló Bokros Erdők“ (JHb. XXIX/24). Itt azonban érdekes, hogy a *muzsdajt* a tölgy, cser és bükk mellett mint külön fa-fajtát említik; aligha lehetett tehát a *muzsdaj*

itt Kolozsvár környékén valamely tölgyfajta neve. Hogy melyik fafajt nevezhették így, azt e szöveg alapján természetesen nem tudom eldönteni.

Maga a magyar *muzsdaly* köznévi, mint legutóbb N. Sebestyén Irén is kimutatta, hihetőleg finnugor eredetű; az ősmagyar **musta*-szótőnek zöngésüléssel keletkezett *muzsda* alakjából -l ~ -ly kicsinyítő képzős származék. A *muzsda* : *muzsdal* között tehát olyan a viszony, mint a *szug* ~ *zug*: *szugoly* ~ *zugoly*, *fiú* : *fial* 'fiúcska', *körtve* : *körtvély* > *körte* : *körtély* és társai között. A magyar **musta* > *muzsda* pontos megfelelője a lappból mutatható ki *miesta*, *miestaga* formában [Sebestyén, Fák és fás helyek régi nevei az uráli nyelvekben: FgrÉrt. 7. Bp. 1943. 40 kk; l. ettől eltérően: Deme László: MNy, XL 228; Hasan Eren: i.h. 368; Kniezsa: i.h. XLVI, 263. — L. még ehhez a finnugor eredetre vonatkozó kételkedő véleményre való utalást: MNy. LIV, 390].

A szucság és zsoboki *Muzsdaj* ~ ? *Mozsdaj* helynévben tehát talán egy finnugor eredetű, a köznyelvből már régen kiveszett szavunk emlékét tartották fenn a levéltári adalékok, és azt őrzi benne a két falu lakossága ma is.

NAGYENYED NEVÉRŐL ÉS AZ EGYEDEKRŐL

Ferenczi Sándor emlékének

Nemrégiben Nagyenyed XVI—XX. századi helyneveinek gyűjteményében a város magyar, román és szász elnevezéseit felsorolva, lapalji jegyzetben hivatkoztam az EtSz. megállapítására; e szerint az Enyed név az *En* alapszó -d képzős származéka. (EM. XXXVIII. 219 és ETF. 58. sz. 10.). Utaltam egyben arra is, hogy a szótár írói helytelennek mondják azt a származtatást, mely a helységnevet a *Enyed* > *Egyed* (helyesen: *Egyed* > *Enyed*) változás eredményének és végelemzésben a középkori latin *Aegidius* < görög Αἰγίδης Αἰγέως fia' személynévből származónak tartja. Magam ekkor a kérdéshez nem adtam hozzá semmit, mivel céloom csak a belsőség és a határ neveinek összegyűjtése és magyarázata volt. Utóbb azonban, több adat birtokában már-már hozzá akartam szólni a kérdéshez, mikor Ferenczi Sándor helynévtörténeti tanulmányomra hivatkozva, néhány kiegészítő adatot közölt arra nézve, hogy Enyed nevének erdélyi szász Strasburg megfelelője csak újabb: XVIII. századi keletű lehet. (MNy. XXX, 241—3.). Magam a német nevet Lipszky Repertorium-a alapján idéztem, ennek pedig az adatai lehetnek későiek is. Ferenczi adalékai csakugyan azt bizonyítják, hogy a szóban forgó városnak a XV—XVI. században a szászban is *Enyed* volt a neve, hisz kizárólagosan csak ezt a nevet használták a külföldön járó erdélyi szászok is.

Magamnak Ferenczi hozzászólása után nincs mit mondanom a helységnév erdélyi szász megfelelőjével kapcsolatban. Az újabb adatok világánál azonban az EtSz. származtatását, melynek értelmében az *Enyed* helységnév csak az *Enes*, *Enyesd*, *Eny*, *Ény* és *Iny* helységnévcsoportba sorozható, nem tartom feltétlenül biztosnak. Legalábbis azon az alapon nem vethetjük el az *Egyed* > *Enyed* származtatást, mert „Enyed helyeink nevének nincs *Egyed*

változata". (EtSz.). Már magam is idéztem dolgozatomba azt az 1765-ből származó adatot, mely a Nagyenyed tőszomszédságában levő, helyesebben ma már vele szinte teljesen összeépült Felenyed helység nevét *Felegyed* alakban írja. Ezt az adatot azonban későiségénél fogva nem tartottam számottevőnek, sőt az igazat megvallva olyan elírásnak tekintettem, amelyiknél még sokkal nagyobbak is előfordulnak az e korabeli levéltári darabokban. Kétségtelenné teszi azonban ez alak hitelességét egy másik jóval korábbi időből való, a mai Felenyed nevére vonatkozó adat, amely 1697-ben „Kis-Oláh-Orbai Rinka Péter és *Fel-egyedi* Hegedüs Mihály obligatóriájok“-at említi (TT. 1899. 141). E két adat azt mutatja, hogy Felenyed nevének a köznyelvben a XVII. század végétől a XVIII. század végéig, s így talán előbb is volt *Felegyed* változata is. Megállapíthatjuk azonban, hogy Nagyenyed nevének mást mint *Enyed*-nek olvasható alakváltozatát — a XIII. század legvégéig visszamenő adataink tanúsága szerint — nem ismerjük. (EtSz.). Az első, 1292-ből származó adat azonban nem elég régi ahhoz, hogy pusztán ettől az időtől kizárólagos *Enyed*-féle formának előbbi alakjául ne vehetnők fel az *Egyed*-et. Emellett szól az a kétségtelen tény is, hogy a nagyenyedi búcsú napja ma is *S a n c t u s A e g i d i u s* (Szent Egyed) napján, azaz szeptember elsején van (Bitay Árpád szíves szóbeli közlése). — Lehet azonban az *Egyed* és az *Enyed* alakváltozat esetében olyanféle merőben hangalakbeli váltakozásra gondolni, mint amilyennel a *megyek* ~ *menyek*, *mogyoró* ~ *monyoró*-féle hangalakbeli párok esetében is megfigyelhetünk.

3. Az *Enyed* ~ *Egyed* váltakozás lehetsége nemcsak ilyen analógiás jelenségekkel támogatható, hanem más vidékről való helynévtörténeti adatokkal is, melyekhez néhai Bogáts Dénes szívessége folytán még 1935. táján jutottam. Ő Szárazajtán 1592-ből „*Enyed* mezeye“ nevű helyet említett, ennek azonban az 1609, 1692, 1698, 1752 és 1765. évből csak *Egyed* olvasatú alakját ismerte; velem csak 1609-ből való „*Egyed* mezeje“ és „*Egyed*“ (e) alakot közölte. Az az években is csekély időköz, mely az 1592-es *Enyed* meg az adatszerűen 1609-ben feltűnő, a mai napig kizárólagosan jelentkező *Egyed* alak között van, szinte kétségtelenné teszi azt, hogy itt a XVI. század vé-

gén vagy legalábbis a XVII. század legelején *Egyed* ~ ~ *Enyed* váltakozással állunk szemben, és e változatok közül mindegyik lehet a másiknak előzője. Ha az *Enyed* alak napjainkig folytatódó, megszakítatlan életét nézzük, valószínűbbnek kell tartanunk az *Egyed* alak elsőbbségét, még ha csak néhány évvel későbbi időből ismeretes is. Az 1697: „*Egyed* mezeie“ és 1592: „*Enyed* mezeye“ helyrév egyébként előtagjában majdnem kétségtelenül személynevet rejt. Valószínűbb, hogy a nagyon gyakori *Egyed* személynév játszott szerepet a helynév alakulásában és nem a nagyon ritka *Eniid* női név, amint azt az EtSz. véli.

4. Érdekes, hogy a régi Doboka megyei *Szentegyed* település nevének van nagyon késői *Szentenyed* változata is, holott a településnév ilyen korai, kizárólag *Egyed*-nek olvasható alakokban fordul elő: 1318: *Szent Egyed* de Sancto Egidio. 1321: *Scenth Egud*. 1331: *Wazunteluk in qua ecclesia b. Egidii est fundata*. 1496: *Zentegied* (Kádár, SzDMon, VI, 326; a közlésben a két külön írt névtag között a közölt alakokban lévő kétségtelenül a közlőtől származó kötőjelt jónak láttam elhagyni). Ez a kétségtelenül *Szent Egyed* tiszteletére épült templomról (l. az 1318. évi adatot!) elnevezett, tehát vitathatatlanul *gy*-vel olvasható névalakos településnév ilyen egészen késői korból idézhető írott *ny*-es formával lep meg: 1736: *Sz. Enyed*. 1745: „ez előtt nem Sok üdövel kijött volt Eltető Ferentz Ur(am) *Szent Enyed*ről ide Zilajra“. 1750: „Paulus Szabo de *Sz. Enyed*“. 1754: „*Sz. Enyed* i(n) Comitatu Dobocensi adjacente“. 1821: „*A Szent Enyedi Határ*“. 1826: „*A Sz Enyedi határszéliben*“ (EHAd.). — Egy 1736-ban Zilahon tartott vallatás hivatalos vallató kérdései közül az elsőben a *Sz. Enyed*, az ötödikben a *Szent Egyed* névalak fordul elő. Egy 1745-ből való vallatásban pedig ugyanott a többször *Szent Enyed* alakban írt településnév második tagját — hihetőleg egy más kéz — más tintával következetesen *Egyed*-re javította. — A Doboka megyei *Szentegyed* nevének ezt a különböző években előforduló, váltakozó *gy*-s és *ny*-es írását kétféleképpen is magyarázhatjuk: 1. a névnek a *megyek* ~ *menyek*-féle ejtésváltozat-párhoz hasonlóan a köznyelvben valóban élhetett mind a két változata. 2. Az íratszerkesztők a jelentéktelenebb kis

Szent e g y e d település nevét a tőlük jóval inkább ismert „világ közepe“ E n y e d név hatására írhatták *ny*-es formában, holott a kiejtésben csak a *gy*-s alak divott.

5. Jóllehet a felhozott helynévtörténeti mozzanatok meggondolkozathatnak az EtSz. vélekedésének elfogadhatóságát illetően, hangsúlyozom, nem tartom e fejtegetésekkel megdöntöttnek az EtSz. magyarázatát, hiszen a Nagyenyedre vonatkozó, egybehangzóan *Enyednek* olvasható okleveles adatok az *Egyed* névből való származtatás ellen szólnak. Az idézett székelységi helynévi példák azonban ez esetben is arra intenek, hogy a helynévkutatás még nagyon sok helynévtörténeti kérdés megoldásához segíthet hozzá, illetőleg teljesen biztosnak vallott megoldásokat tehet kétségessé.

1935/1968

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

NÉMETKALAP

A végzetes hirtelenséggel elhunyt fiatal erdélyi helynévkutató, Gergely Béla rövid munkássága alatt összegyűjtötte és feldolgozta egyebek mellett a Kolozsvárral tőzsomszédos Fejérd helyneveit és közte a címszóbeli helynevet is. Ugyanezt a helyet, amelyre *Németkalap* név vonatkozik, a falu magyar lakossága még *Fejérkalap*-nak is hívja; a románság használta *Klopu N'amsului* : *Sapka N'amsului* névalak alkalmasint a magyar névadási szemlélet alapjául is szolgáló szemlélettel párhuzamos névadással keletkezett. A helynek *Fejérkalap* névváltozatával kapcsolatban Gergely megjegyzi, hogy a *Németkalap* nevű területen van a *Fejérkút* nevű kút, s ezért főként a fiatalabb nemzedék névhasználatában összekeveredett a két név, úgyhogy ma használják a *Fejérkalap* és *Németkút* helynévalakot is az eredetibb *Németkalap* és *Fejérkút* név helyett.

Mi lehet azonban az a közös szemléleti alap, amely a magyar és a román névadás mögött áll? Annak a helyi, népi magyarázatnak, amely szerint a hely onnan kapta nevét, hogy amikor a németek háborúztak, egy német tábornok itt felejtette a kalapját, ennek nemigen tulajdoníthatunk különösebb értéket. A magyarázatot másfelé kell keresnünk. E helynév nem egyetlen a magyar nyelvterületen. Hiányos helynévgyűjtésünk eddig kicédulázott és rendezett cédulakatalógusában látom, hogy Gergely ugyanezt a helynevet feljegyezte a katolaszegi *Bogártelkén* egy szántóföld neveként (KHn. 187). Közölték már két ízben is a háromszéki *Dálnok* egyik erdőneveként (Nyr. XLIII, 239, 375). Egy szántó neveként ismeretes a Nyitra-vidéki palócságból *Geszte*, *Pográgy* és *Bodok* együttesen közölt helynévanyagából, sőt a Hont megyei *Fúzesgyarmat* tról is (Nyr. XXIX, 279, XXXI, 117). Mindenik helyről minden különösebb

megjegyzés nélkül. Nem tudhatom tehát, hogy a tőlem nem ismert területen előforduló helyneveknek van-e helyi magyarázata, s ha van is, elfogadható-e.

Ide jegyzek azonban egy levéltári kutatás közben előkerült olyan szövegrészletet, amely szerintem nyomra vezető lehet legalábbis egyes *Németkalap* nevű helyek keletkezésekor közrejátszott szemléleti alap megállapításában. Az erdélyi unitárius egyházközség Kolozsvárt őrzött levéltárában annak idején Kelemen Lajos szíves figyelmeztetése révén használhattam egyebek mellett egy 1817-ből való egyházlátogatási (vizitációs) jegyzőkönyvet is. Belőle többek között ezt a figyelemre méltó szövegrészt írtam ki: „... az egyházközségnek jutott... egy német kalap formára vagy három Szegeletű két nyilból álló bokros Erdő Hely...” (i.h. 291. l.). Mivel a forrás szerencsére értelmezi is a németkalap formát, a magyar nyelvterület különböző pontjairól ismert és hihetőleg még ezután összegyűjtendő *Németkalap*-ok alkalmasint olyan háromszegeletű szántót vagy erdőt jelölhettek eredetileg, amelyek alakjuknál fogva hasonlítottak a múlt század első felében viselt háromszögletű kalapokra. Minthogy e kalapot elsősorban az idekerült „német” tisztviselőréteg viselte, az egyébként nyelvtörténeti szótárainkból hiányzó *németkalap* a múlt században olyanféle gúnyos-tréfás elnevezés lehetett, mint amilyen a *németbugyogó*, *németbor* 'sör', *németbőr* 'reves bükkfának taplószerű rétege' (Tsz.) és esetleg még más hasonló, eddig nem szótározott *német*-es összetétel.

E történeti adatból kiinduló magyarázat papírra vetésekor természetesen nem tartom kizártnak, hogy egyes *Németkalap* helynevek más szemlélet alapján is keletkezettek.

NYÁRSZÓ, VÁRSZA

Egyik Kalotaszegen járó ismerősöm még régebben az-
zal a kérdéssel fordult hozzám, hogy mit jelent a kalota-
szegi Nyárszó község neve. Minthogy e név és a vele
kapcsolatba hozható nevek néhányja szintén felkelthette
vagy felkeltheti más, a helynevek eredete iránt érdeklő
figyelmét is, talán nem felesleges e kérdésre most
itt feleletet adnom.

A kalotaszegi Nyárszó neve a XIV. század vége
óta a következő alakokban ismeretes: 1391: *Nyarzo*. 1519:
Nyarzzo. 1585: *Niarzo*. 1638: *Nyarszo*. 1645: *Nyarzo*. 1646:
Niarzo. 1689: *Nyarszay*-ak (ti. onnan való emberek).
1721: *Nyárszaj* (értsd: *nyárszai* lakos). 1754: *Nyárszó*
(Csánki, V, 387, illetőleg KHn, 120). Ezek az adatok, ki-
véve az *-i* birtokképzős formákat, mind *Nyárszó*-nak ol-
vasandók, ez utóbbiak pedig *nyárszai*-nak.

Maga a településnév nyilván összetétel a *nyár* és az
aszó szóból. Az első vagy az évszak, vagy a 'nyárfa' je-
lentést rejtí magában, az utóbbi pedig egyik, helység-
nevekben nagyon gyakori, ma azonban már köznévi sze-
repében kihalt *aszó* szavunkat őrizte meg. Az *aszik* igé-
ből származó e köznevünk legrégebbi alakja **aszay*
lehetett, és ebből fejlődött a magyar hangtörténetben
egészen közönséges szóvégi kettőshangúsodással a későbbi
aszó, így: **aszay* > **aszau* > *oszou* > *oszó* > *aszó* (NyK.
XXV, 132; EtSz.). E köznevünknek a következő két je-
lentése ismeretes: 1. 'olyan völgy, melyen végig esős idő-
szakban s tavaszi olvadáskor kisebbszerű patak folyik, de
egyébkor száraz'; 2. 'fluvius, rivulus; Fluss, Bach'. Mint-
hogy Nyárszó a Sebes-Körös felső folyásának egyik
kis mellékvölgyében fekszik, és e völgyön és a benne
fekvő községen magán is egy kicsiny, nyáridőben való-
ban többnyire szárazon álló patakocská folyik keresztül,
semmi helyrajzi akadálya nincs annak, hogy a község-

nevet *nyár* + *aszó* összetételének értelmezzük. Nem akadály az sem, hogy e község nevének az első említés óta, szinte öt százada *Nyáraszó* helyett csak *Nyárszó*-nak olvasható alakja fordul elő a történeti forrásokban, és természetesen csak ez él ma is a táj- meg a köznyelvben is. A magyar hangtörténetben nagyon gyakori jelenség, hogy a második vagy harmadik nyílt, azaz magánhangzóra végződő szótag rövid magánhangzója kiesik, és így a szó egy szótaggal megrövidül. E fejlődés eredeti szókincsünkben elég gyakori, még gyakoribb azonban jövevényeszavainkban. A sok ilyen közül példaként csak a következő néhányat említem: **emese* > *emse* 'kocamalac', **faragás* > *forgás* > *forgács*, bol.-tör. *šarakan* > *sárcány*; szláv er. szók: *malina* > *málna*, *palica* > *pálca*, *sreda* > *szereda* > *szerda* (de Csikszereda, Nyárádszereda); ném. er. szó: *semele* > *zsemle* > *zsemlye* (Horger Antal, Egy ismeretlen magyar hangtörvény: NyF. 65). Minthogy ilyenformán a **Nyáraszó* második nyílt szótagjában eredetileg lévő rövid hangzó is kieshetett, így keletkezhetett a *Nyárszó* alak. Az ilyenféle helynévi összetételekben ez egyáltalában nem ritka. Hamarjában a *Berekszó*, *Borszó*, *Kodorszó*, *Kotorcó*, *Nagyszó*, *Szárszó* és *Szikszo* helynevet idézhetem. Ez utóbbinak van azonban a Székelyföldön eredetibb alakban megőrződött *Szikaszó* és *Székaszó* ikerestvére is (vö. MNy. VIII, 391 kk.).

A *Nyárszó* névből *-i* birtoknévképzővel alakult régebbi és a mai népnyelvben élő *nyárszai* alak megérthető akkor, ha az *aszó* eredetibb *aszay* formáját tekintjük. A **Nyáraszay* ~ **Nyárasza* településnév *-i* birtoknévképzős alakjában valóban **nyáraszaya-i*, illetőleg rövidült alakjában *nyárszai*-nak kellett lennie. Mikor azonban kifejlődött az *-ó* végű alak, elsősorban az olyan területeken, ahol a mindennapi használat nem őrizte meg ezt a régebbi *nyárszai* formát, az újabb fejleményből, a *Nyárszó*-ból alakítottak birtoknévképzős formát. Így keletkezett az újabb, de ma a köznyelvben általános *nyárszói* származék. Kalotaszegen nevelkedett ismerőseimtől vagy ottan élő értelmiségiektől azonban gyakran hallom mai is a régebbi alakot. Megjegyzendő, hogy illyenszerűen magyarázható a *brassai* : *brassói*, *ditrói* : *ditrói*, *gyergyói* : *gyergyói*, *somlyai* : *somlyai*, *somlyói* : *somlyói* és még sok ha-

sonló -i birtoknévképzős ikerszármazék is (L. előbb külön cikkben).

Ezek után már szinte magától megmagyarázódik a címszóbeli második helynév, a *Vársza*. E Kalotaszeg délnyugati csücskében a XVII. század folyamán elpusztult település neve a következő adatokban maradt fenn: 1435: *Warsca*. 1439/1542: *Warza*. 1470: *Warcza*. 1487: *Warcha*. 1763: „a *Várszai* puszta Praedium“. 1769: „*Vársza* vize“. 1808: *Várszó*. 1839: *Várszo* (Csánki V, 423; KgHn. 137). A középkori adatok kétségtelenül *Várszának* olvasandók, mint ahogy a magyarországi határhoz tartozó területek a környékbeli lakosság ajkán ma is *Vársza* a neve. Ez utóbbi helynév nyilvánvalóan a kihalt *aszó* köznévnél az az eredetibb alakját őrizte meg, mely a tihanyi apátság 1055-i alapítóleveléből és más középkori forrásból is kimutatható (vö. ETSz.). A második nyíltszótagbeli rövid magánhangzó itt is éppen úgy kiesett, mint a **Nyáraszó* > *Nyárszó* fejlődés esetében. De mint ahogy már előbb is láttuk a *Szikszo* ~ *Szikaszó* ikerpárt a magyar nyelvterület két különböző pontján, ugyanúgy van a Kolozs megyei *Vársza* mellett Heves megyében *Váraszó* nevű helység is (MNy. VIII, 397). Természetes tehát, hogy mindkét településnév előtagjában 'castrum' jelentésű *vár* szavunkat, az utótagban pedig *asza* ~ *aszó* köznévnünket kell látnunk.

A ZILAH I RAVASZMÁL ÉS RAVASZDI PAJTÁSAI

1. Ady Endre kedves szilágysági kis városa, Zilah egyik szőlőhegyének *Ravaszmal* névével kapcsolatban (ETF. 86. sz. 35.) az olvasóban bizonynyal így vetődik fel a kérdés: A helynév előtagját, a *ravasz* szót ismerem, tudom is a jelentését, de miféle szó és hogyan értelmezendő a *mál* utótag. Az ilyenformán e helynév előtagjának tulajdonított mai jelentés azonban, minden nyilvánvalósága ellenére is megtréfálja az olvasót. Az előtagnak ugyanis nincs köze ahhoz az 'alattomosan, fondorlatosan, furfangosan gondolkozó, cselekvő' (személy vagy állat) jelentéshez, amely a mai nyelvben egyetlen jelentésként közkeletű. Hát akkor mi lehet ez?

2. A finnugor eredetű *ravasz* szó eredeti jelentése 'róka' volt, és így szófajilag sem a melléknév kategóriájába tartozott, mint ma, hanem a főnév szófajához. Amint azt már más helyen kimutattam, a jelentésváltozás és szófaji átcsapás olyan *ravasz ember*-féle szószervezetekben ment végbe, amely szerkezet eredeti jelentése a mai *róka ember* szókapcsolat jelentésével azonos volt. A korai nyelvemlékes adatok világosan mutatják is azt, hogy a vezetéknevek kialakulatlanságának korában ragadványnévszerű használatban meglehetősen gyakori lehetett a *Ravasz* név egyelemű névként, majd később a *Ravasz Miklós*-féle kételemű névben 'róka' jelentésben. A *Ravasz*-, illetőleg a *Ravasz Miklós*-féle nevet rókatermészetű, rókajellemű emberre ragaszthatta rá az a szűkebb társadalmi közösség, amelyben egy-egy ilyen *Ravasz* üzte, üzögette alattomos, fondorlatos, furfangos játékait. Hogy valóban ilyenféleképpen és ilyen jelentéssel keletkezett névről van szó ebben az esetben, mutatja a korai, latin szövegekben előforduló ún. dictus-nevek sokasága: Pl. 1312: „Nicolaus dictus *Rouos*“. 1328: „Nicolaus dictus *Rouoz*“. 1329: „Petro dicto *Ru-*

woz“. 1347: „Stephani dicti Roaz“. 1351: „Stephanus dictus Roaz“. 1352: „Nicolaus dictus Rawaz“. 1361: „Joanne dicto Rouaz“. 1368: „Emerici dicti Rauaz“. 1370: „Stephanus dictus Rouaz“. 1376: „Nicolaus dictus Rouaz“. 1388: „Ladislao dicto Rouaz“. 1389: „Michael Rauaz vocatus“ (Oklsz.). — Hogy ezekben az esetekben a 'Ravasznak' mondott Imre (István, János, László, Mihály, Miklós) jelentésű latin szerkezet ragadvány-elemében a 'vulpes; Fuchs' jelentésű állatnév lappang, arra elsősorban abból következtethetünk, hogy Calepinus, illetőleg Szenczi Molnár Albert, tehát a XVI. század vége és a következő század eleje előtti időből nem tudjuk a *ravasz* szónak csak az eredeti 'Fuchs' jelentését kimutatni. Calepinusnál, azaz 1585-ben jelentkezik ugyanis először melléknévi szerepben és — nyilván másodlagos — 'listig, arglistig, verschlagen' jelentésben a szó (Erre nézve l. a NySz. adatait).

3. A *Ravasz-mál* második tagjában az olvasó számára bizonyára ismeretlen, rejtélyes *mál* szó az erdélyi helynévkincs gyakori eleme. Előfordul azonban ez a szó gyermekkorunk egyik kedvelt versében, Vörösmarty Mihály Petike-jének ebben a két sorában:

*Nem kell neki róka málja,
Csak a szomszéd Juliskája.*

E versbeli *rókamál* a róka mellső részének finom prémjét jelentette még — látnivalóan — a múlt században is. Maga a szó egyébként mint a *mell* szó mélyhangú párja egybevethető mások mellett a vogul *mëül ~ mäyl* 'mell' és az észti *mälw* 'madármell', mordvin *mälhkä* 'mell' szóval (NyH.⁷ 31; FgrVoc. 98). Ilyenképpen aztán a helynévadásban szokásos módon ezt 'az állat melle, mellső része' jelentésű *mál* szót hasonlósági alapon felhasználhatták a hegy déli, verőfényes oldalának jelölésére is. Mivel pedig a verőfényes, déli oldalak szolgálják elsősorban a szőlő és gyümölcsstermesztés céljait, érthető, hogy a *mál* szóval alakult helynevek az esetek legnagyobb részében olyan vidéken fordulnak elő, ahol szőlő- és gyümölcsstermesztés folyt a múltban, illetőleg folyik ma is.

4. Erről bizonykodnak elsősorban a Nagyenyed—Gyulafehérvár környéki híres bortermő vidék hirtelenjében

előkeríthető következő helynévtörténeti adalékai: Gyulafehérvár: 1604: „az chatari nagí *elo malon*“ (sző). 1628/1833: „*Elő málban*“ (sző). 1634: „in Promontorio vulgō *Kis eleőmal nuncupato*“. 1658 k.: „*Csatari Mal szolo Pusztá az Tatarok első be jöveletöl fogva*“. 1680: „*felső Saigo mal* nevű hegyen (sző). 1684: „*Kuklya málban*“ (sző). 1722: „In Promontorio *Borzmál dicto est Vine*“. 1767: „*Kuttia mál*“ (sző) | „*Per-mál*“ (sző; EHAd.). — Magyarigen: 1684: „*Felső mál*“ (sző). 1764: „Az *Előmal*(an) az Ujj Szőlők rendiben... ép Szőlőig tövis bokros hely“ | „Az *Közép málban*“ (sző; i.h.). — Sárd: 1712: „*az elő Malban*“ (psző). 1764/1786: „az *Ketskemál* nevezetű szőlő“ (I.h.) — Nagyenyedről a következő *mál*-lal alakult szőlőhegynevekre vonatkozó adalékok idézhetők: 1870: „*Békamál*“. 1710: „*Gerepen* nevű *szőlő hegy málban* (sző). Ez utóbbi adalékban a *mál* még köznévi szerepűnek látszik (EM. XXXVIII, 221, 226, ill. ETF. 58. sz. 12, 17).

5. Az egyébként jó borairól éppen nem híres, régebben, a nagy múlt századvégi filoxéra-pusztítás előtt azonban legalább a bennszülött lakosság lefokozott minőségi ivászati igényeit valamelyes mértékig kielégítő kolozsvári szőlőgazdálkodás termőhelyei között is több *mál*-os helynév fedezhető fel. Köztük elsőként a legrégebről, már az 1377-ből adatolható, de csak átírásban idézett *Andornokmál* (Csánki V, 322) talán valahol Papfalva táján fekvő, nyilván déli oldalra vonatkozó szőlőtermő hely lehetett. A többi közül a legújabb időkig fennmaradt *Borjómál*, *Kőmál* és *Tuzokmál* most is városunk élő helynévanyagához tartozik. Egyik közülük a múlt század második felében még a *Kőmálalja utca* (1869) és a *Kőmálaljai új út* (1893) utcanév alakulásában is közrejátszott (KvTel. 70—1).

6. A zilahi *Ravaszmál* utótagja sem áll azonban a Szilágyságban egymagában. Például mindjárt e vidék legjelentősebb szőlőtermelő pontja, Szilágysomlyó helynévtörténeti anyagában ilyen ide vonható adalékokkal találkozunk: 1677: „*To Vólge Eperjes Malj* alatt (sz). 1731: „*Az Eperjes Málban*“ (sző) | „*A' Szór Maálban*“ (sz). 1751: „*Kakuk Mál* alatt“ (sző). 1757: „*A Mál szőlő* alatt“ (sz) | „*Az Mál oldalon*“ (sz) | „*A Málon*“ (sz) | „*Móricz málon*“ (sz). 1760: „*Az Eperjes Mál* oldalán“ (sz; EHAd.). — Más szilágysági pontok is a maguk *mál*-jaikkal ide

zárkóznak fel: Diószad: 1715: „Eh Malon levő föld“. 1762: „A' mál oldalon“ (sz). 1776: „Az Emál Csucson“ (sz). — Egrespaták: 1740: „A Saruka májban“ (sz). — Kémer: 1733: „A Kigyos-Málon“ (sző). 1761: „A kigyós Máj donbján“ (sz) | „Kigyós Máj Szőlő hegy kapuján“ k. 1795: „A Kigyosmál n. Hegyben“ (sző; i.h.) — Kraszna: 1731: „Az malb(an)“ (sz) | „A Málb(an) a pallag kutnál“ (sz). 1745: „Roka mál“ (sző). 1936: „Mál“ (sz) | „Délmál“ (sz.; I.h.). — Kusaly: 1769: „az éh mál“. 1806: „A' Szarka Mál oldalon“ (sz) | „A Szarka Málon“ (sz.; i.h.).

7. Ilyenformán hát a zilahi *Ravasz-mál* is bátran 'Róka-oldal'-nak, illetőleg 'Rókaverőfény'-nek értelmezhető. Természetesen ugyancsak 'verőfényes, déli oldal' jelentésű köznevet kell keresnünk a többi *mál*-lal alakult zilahi szőlőhegynévben, azaz a *Borjúmál* (1899), *Hagymásmál* (1883), *Kávásmál* (1883), *Kecskemál* (1883), *Kukukmál* (1854), *Laskamál* (1780), *Nagymál* (1576), *Pulickamál* (1883), *Rókamál* (1899), *Tómál* (1883), *Unumál* (1934), *Veresmál* (1934) névben is (ETF. 86. sz. 13. kk.). — Felvethető valószínűségként az is, hogy ezek közül a *Kukukmál* a sokat borozó zilahiak között a nagytekintélyű somjai borok egyik termőhelye, a *Kakukmálnak* nevét tekintheti olyan mintaképnek, mely indítékot szolgáltatott a zilahi névadásra is. Erre a „tekintély-érven“ kívül már azért is gondolhatunk, mert — amint előbb láttuk — a somlyai helynévre egy jó századdal a zilahi név jelentkezése előtt van már történeti adatunk.

8. Így előtagjukban kétségtelenül 'róka' jelentést rejtekeztetőnek fogható fel az OklSz.-nak a *ravasz-lyuk* címszó alá sorolt sok-sok szórványadaléka a Tihanyi Alapítólevél 1055-beli híres *ruuoz licu*-jával együtt. Ezeket az OklSz. szerkesztője is helyesen 'Fuchshöhle' jelentéssel értelmezi.

9. Az elmondottak után azonban feltétlenül helyesbítendő az OklSz. következő, *ravasz-mál* címszavának ehhez az egyetlen középkori adathoz fűzött 'Fuchswamme', azaz 'rókahas' (talán inkább 'rókamál'?) értelmezése: 1275: „In montem *Rowozmal* dictum“. — Ennek a helynévi adaléknak semmi köze sincs ilyen vonatkozásban a rókához. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ebben az esetben sem

lehet másra, mint olyan déli fekvésű hegyoldalra gondolunk, amely a rókok kedvelt tartózkodási helye lehetett. A helynévadás ebből a szemléletből kiindulva, itt is olyan helynevet teremtett, amelynek eredeti jelentése éppen úgy 'Rókaverőfény(e)' lehetett, mint a zilahi *Ravaszmalnak* és többi r a v a s z k o d ó pajtásainak.

1968

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ROHASZLIK

Egy értékes nyelvjárási gyűjtemény szójegyzékében ezt olvasom: „*Rohasz-lik*. Határrész neve Szennában. Felsőzíni formája: hirtelen esik le, nem lankásan“ (Nyíri Antal, A zelicségi Szenna és vidéke magyar nyelvjárása. Kaposvár 1939. 142). A helynév kétségtelenül *Ravaszlik*-nak, azaz 'Rókalyuk'-nak értelmezendő; ilyen helynevünk a korai magyar régiségtől kezdve éppen elég van. Egy néhányat mutatóba ide iktatok: 1055: *ruozlicu*, 1211: *Ruozlicou*. 1326: *Rouozlyk*. 1412: *Rouazlyk*. 1430: *Rawazlyk*. 1473: *Rawazlyk* hegye (Oklsz.; L. még NyK. XXV, 141). Az erdélyi Fehér megye területén 1489-ben említetik egy — egyszeri említés után — eltűnt települést így: „*Rawazlyk* alio nomine *Hylie*“ (Iczkovits, Fehér 56). A *ravasz* köznévi fejlődési sorában mindeddig nem tartottak nyilván csak *v-s* (*ruvasz*, *rovasz*, *rovasz*, *ravasz*) és *v-tlen* (*ruosz*, *roasz*) alakban olvasható régiségbeli adatokat.

A *S z e n n* áról eleddig egyetlenül ismert *h-s* változat magyarázata elég könnyű. Bátran feltehető, hogy a *Rohaszlik* helynév előtagjában lappangó finnugor eredetű, 'róka' jelentésben régóta elavult *ravasz* ~ *rovasz* köznévi eredetibb alakja *ruwasz* lehetett, azaz a mai hangzóközi labiodentális *v* helyén kétajakos (bilabialis) *w* volt. A cseremiszenben a szónak ma is bilabialis *w*-as alakja van: *rəwəž* ~ *rowož* (FgrVoc.; NyH.⁷ 31). Minthogy e kétajakos *w* ajaknyílása nyagyjából egybeeshetett az őt megelőző és követő labialis magánhangzó (*u*, *o*) ajaknyílásával, idővel a *w* képzési mozzanata egybeolvadt az *u* meg az *o* képzési mozzanatával, és így hangűrös (hiátusos) *ruosz* ~ *roosz* ~ *roasz* forma keletkezett (l. erre: MNy. LIII, 335 kk., LVI, 31. kk.). Ilyen hiátusos ejtést tükrözethetnek ezek az okleveles adatok: 1222: *Ruoz*. 1337: *Roazdyak* serviens. 1351: Stephani dicti *Roaz*. 1211: *Ruozlicou*. 1320: *Roazliuk* (Oklsz.). A *s z e n n a i* helynév

előtagjának *rohasz* alakja ebből a *roasz*-ból hangürmegszüntető *h* közbeiktatódásával keletkezett. A helynév fejlődése tehát ilyen lehetett **Rowasz* (~ **Rovaszlik*) > **Roaszlik* > *Rohaszlik*. E helynév ilyen magyarázatakor látom, hogy ilyen hangürtöltő inetimologikus *h* hangot Nyíri ki is mutat a *s z e n n a i* nyelvből a *piharc* (< *piarc*) és a *vi h o l a* (< *viola*) szóban. Régebbi *főény* ~ *fővény* köznevünknek volt a korai régiségben hiatusos formája. Pl. 1055: *fuegnes*. 1193: *fuenes*, *fuines*. 1223: *Fuenes*. 1321/1328: *Fuenies*. 1329: *fuenes* (Oklsz.). Semmiesetre sem lehet merő véletlen, hogy a dunántúli Szennáról most előkerült *Rohaszlik* mellett éppen a Dunántúlról ismerjük a hangürös *füön* formával együtt a *fővény* szónak hangür-töltő *h*-s: *föhény* ~ *föhen* ~ *föhény* ~ *föh'en* ~ *föhiény* ~ *föh'eny* alakváltozatát (MTsz.).

1941/1968

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

RISZEG

A Kolozsvár környékét járó kirándulók, természetjárók jól ismerik a Körösfő, Magyarbikal, Sárvásár, Sztána és Zsobok felett emelkedő legmagasabb hegyet, a *Riszeget*. A mai népnyelv a címszóbeli alakon kívül a vele alakult következő helynévi összetételeket ismeri: *Riszegajja*, *Riszegfara*, *Riszekhegye*, *Riszekkapu*, *Riszegódal*, *Riszekszil*, *Riszektető*, *Riszektó* és *Riszeg úttya* (KHn.Mut.). Hallható a kolozsvári természetjárók körében e hegynévnek rövidhangzós *Riszeg* változata is, ez azonban valószínűleg az osztrák katonai térkép téves névirásán alapuló hibás, de semmi esetre sem népi, ejtészváltozat.

A felsorolt nevek közül a zsoboki *Riszektető* vagy *Riszekhegye* helynévhez a helyszíni gyűjtők ilyenféle magyarázatot fűztek: A nép többféleképpen magyarázza a *Riszeg* helynevet. Egyesek szerint eredeti alakja *Rétszeg*, illetőleg *Rítszeg* lett volna, mások szerint onnan kaphatta nevét, hogy amikor az emberek *r é s z e g e n* jöttek hazafelé a bánffyhunyadi vásárból, leheverészték ennek a hegynek az árnyékos oldalában (i.h. 326). A *r é s z e g e k* -kel kapcsolatos magyarázat már az első pillanatra is az együgyű népi etimologizálás példaképeként látszik. Az elsőnek említett eredeztetés azonban hangtani szempontból nem képtelenség, mert *Rítszeg* > *Ricceg* > *Ríceg* változással és belőle népetimológiás „értelmesítés“-sel keletkezhettett *Riszeg* ~ *Riszek* alak.

Úgy látszik azonban, hogy a *Riszeg* név magyarázatát mégsem ebben az irányban kell keresnünk. Talán helyesebb úton járunk, ha a következő 1864-ből származó zsoboki adatra figyelünk: „*Részek hegye*, merőben szántó, nevét vette minthogy ezen határ rész az Helységbeliek között minden Évből ujból, meg ujból felosztodik“ (i.h. 325). Ugyanitt a *Riszekkapu* helynévhez 1941-ben a falusiak ezt a magyarázatot fűzték: „Régebben ez a hely be

volt kerítve, és itt volt a kapu, melyen feljártak a *Rí-szegre*“ (i.h. 326). Lehetséges tehát, hogy a mai *Ríszeg* nevű helyen vagy ennek közelében a még 1864 táján is részleges földközösségben élő zsobokiaknak már századokkal ezelőtt is olyan földosztással művelt szántóföldjeik voltak, amelyek így egészen könnyen kaphattak az *í-ző* kalotaszegi tájnyelvben *Ríszek* alakot. Minthogy pedig ezt a helynevet leggyakrabban *-be* ragos *Ríszegbe* alakban használták, maga a helynévtő alkalmi hasonlással mindig *Ríszeg*-nek hangzott. A számtalanszor ilyen alakban hallott tőalak aztán rendre kiszorította az eredeti zöngétlen véghangzójú tövet, és így keletkezett a *Ríszeg* helynévvaltozat. A zöngétlen véghangzójú tő azonban megmaradt minden olyan esetben, mikor ennek hangtani lehetősége megvolt, azaz ha összetételekben a *g* véghangzós tő zöngétlen mássalhangzóval kezdődő második tag elé került.

E magyarázatnak azonban kétségtelenül megvan az a nehézsége, hogy az először 1676 körül jelentkező helynév a történeti adatokban 1864-ig mindig *Részeg* alakú. Ha azonban számításba vesszük, hogy bár a kalotaszegi népnyelv kétségtelenül századok óta *í-ző*, mégis a történeti forrásokból csak elvétve mutathatók ki *í-ző* alakok, a források e tekintetben ellentmondó bizonyosságát nem kell túlságosan jelentősnek tartanunk. Egyelőre tehát ilyenformán az itt kifejtett magyarázat bátran olyan valószínű származtatásnak tekinthető, mely az esetleg később előkerülő adatok és analógiás esetek világánál véglegesnek bizonyulhat.

SULYOM : SÓLYOM

1. A magyar nyelvterületnek ma már csak egy-egy részén és a növénytani irodalomból ismert *sulyom* köznévi több ízben foglalkoztatta a kutatókat (Erre vonatkozólag l. CzF.; NySz., OklSz., SzófSz., MNy. Mut., Nyr. IV, 23, V, 68, VI, 168, XVIII, 382, XLII, 455). Magát a finnugor eredetű alapszót a *sündisznó* név előtagjának régiségbeli és nyelvjárási *sül* ~ *szül* előtagja mély hangú párjának tekintik. Az állat és a növény — a tüskésségbeli hasonlóság miatt — viselhettek közös nevet (Kálmán Béla és Kniezsa István: MNy. XXX, 163—4; SzófSz.). Jelenését pontosabban Tolnai Vilmos (MNy. XL. 419) állapította meg. Szerinte e köznévknek a következő négy jelentését ismerjük: 1. 'vízi sulyom; trapa natans'; 2. 'földi sulyom; tribulus terrestris'; 3. 'vassulyom; murex (régii hadieszköz)'; 4. 'tésztasulyom' (egy süteményfajta). — A szó alakját Pais Dezső magyarázta meg (MNy. XXII, 135). Szerinte a köznévi *suly* és *sulyom* formája úgy függ össze, hogy a *sulyom* a *suly*nak azzal az *-m* kicsinyítő képzővel való megtoldása, amely megvan a *gyermek* (vö. gyerek), *alom*, *izmos*, *tetem*, *csont*, *vérmes*, *megvérmezik* 'enyhén bevéresedik', *megvérmesedik* szóban is. A moldvai csángó *koszmós* 'koszos' szóban is ez a képző lappanghat.

2. Bennünket itt most a *sulyom* köznévi csak első, 'trapa natans' jelentésében érdekel. Köznévként e jelentésben először I. Géza királynak a garamelléki apátság számára 1075-ben kiadott alapítólevelében szerepel a Csongrád megyei **C s á n** (az eredeti oklevélben és 1124-es átírásában: *Chonu* és *Chan*) halászközség (villa Piscatorum) határában felsorolt 11 halastó (piscina) neve között *Sulmos* alakban (1075: CodDipl. I, 433. 1124: i.h. II, 73; id. Jerney, Nyelv. 118 és Ortway, Vízr. II, 233). Mellőzve itt az OklSz., NySz., és MTsz. Paistól is idézett adatait, a következőkben csak az eddig össze nem foglalt adatokat

sorolom fel: 1383: *Sulyom* (Nógrád m.; Csánki VI, 107). 1563: piscina *Sulymos-tho*. 1729: „az *Sulymos* torul le fojo patak“. 1822/1823: „A *Sullymos toba*“ (Dés; ETF. 101. sz. 53.), 1570: „Eccher az *Sulmos Torol* Jeo volt“ (Kolozsvár.) 1578: „a holt maros kyt maas Newel *Sulmos Tonakys* hynak“ (Marosszentkirály AF.) | „*Sulmos tho*“ (tó): 1732: „Az *Sulmos tónál*“ (sz). 1744: „*Sulymis* (!) *Tó*“. 1760: „*Sullymos Tó* parton inet lévő *Lábban*“ (sz) (Nagyenyed; EM. XXXVIII, 237 és ETF. 58. sz. 28). 1678: „az *Sulymos To* végénél (Datk Nk.; EHAd.). 1785: A *Sullyom* v. *Sujom megett* (sz) (Magyargyerőmonostor K.; KHn. 82). 1754: a *Sujom* farkán (sz) (Magyarvalkó K.; i.h. 104; ugyanitt még több adalék l. i.h. Mut.). XIX. század eleje: „*Sulymos paludes*“ (Szabolcs m.; Lipszky, Rep.) | „*Sulyom pagus*“ (Szerém megye, i.h.). 1858: „*Sulymos, Sulymos zug*“ (Tiszaszöllös Heves m., Györffy: MNy. XXIV, 154). 1860: „*Sulymoslapos*“ (Tiszafüred; i.h.). 1867: „*Sulyom hegyese*“ (Bükkszenterzsébet; i.h. 363). 1864: „*Sulyi*“ (Nagyrécse Zala m. Pesty, MgHn. 332) | *Sulyos* (sz, r) (Légrad. uo.; i.h. — Pais id. fejtegetése alapján ezek is ide tartoznak) | „*Sulymos sulymot* termő tó“ (Hódmezővásárhely; Pesty—Szendrey: Népünk és Nyelvünk I, 234). 1737: „A *Sulymos tóban*“ (sz) (EHAd.). 1917 körül: *Sulymos-tó* (Magyarpéterlaka MT.; Nyr. XLVI. 246). — Századunk első felében még Szászváros határának északi részén is volt egy *Sulymos-tó* nevű állóvíz (Cseh Zoltán szöbeli közlése). Ez is nyilván az „elsulymosított“ *Sulymostó*-k közé tartozik.

Az eddig ismert adatok mind település-, illetőleg helynevek, amennyiben helynevek, legtöbbször mocsárra, tóra vagy általában állóvízre vonatkoztak, illetőleg vonatkoznak ma is. Ez egyébként érthető, mert a *sulyom* éppen mint vízínövény ('trapa natans') lehetett a legismertebb. A *Sulyomtó*, *Sulymostó* meg a *Sulymos*-előtagú helynevek és társaik tehát egykor *sulyomban* bővelkedő állóvizek lehettek (CzF.).

4. De a Marosszentkirály határán és a nagyenyedi határ szélén 1578-ban „*Sulmos to*“ sőt még 1760-ban „*Sullymos Tó*“ alakban szereplő helynevet (l. fentebb) 1765-ben már így említik: „*Solymas tó*“, 1780-ban, utoljára így: „*Solymostó*“, pedig ha az előbbi okleveles adatok nem is

bizonyítanak azt, hogy itt valóban sulyomtermőről van szó, az 1578-i vallatás ide vonatkozó része ezt kétségtelenné tenné. A hivatkozott vallatásban ugyanis az egyik tanú vallomásából ezt a szövegrészt jegyeztem ki: „az peres *Swlmos tho* mind az Enyedjeknek, mind a zent kjaljyaknak mind a Paraztnak Nemesnek Zabad wolt, mind halazny mind *swljmot benne zednj* soha senkíteol tilalmas nem volt“. (EHAd.) Az ilyen sulyomos tavak tehát azért voltak fontosak, mert a *sulyom* minden rendű és rangú embernek kedvelt táplálékot szolgáltatott (Tolnai: i.h.). — Mikor aztán az ilyen tavak és állóvizek kiapadásával vagy mesterséges lecsapolásával a 'vizi sulyom; trapa natans' eltűnt, a népnek lassanként értelmetlennek tetszettek a sulyom-mal összetett helynevek. Így keletkezhetett az állandóan mozgásban levő népetimológia hatására sok ma első tagjában *solyom* alakot mutató helynév, melyben a nép ezután már a madarat jelentő *solyom* szavunk származékát látta. Egészen természetes, hogy ez a változás nem mindenik, eredetileg *sulyommal* összetett helynevünket és nem is egy időben érte. Néhány ilyen helynevünk még a közelmúltban is megtartotta eredetibb *sulyom* alakját, de van olyan, amelyik már a XVII. században a *sulyom* formát *solyomra* váltotta. Nagyon sok régebben vagy ma *solyom*-mal összetett helynevünknek tehát semmi köze a sólyom madárhoz. Pl. a háromszéki Szentkatolnán 1606-ban említett *Sólyomföld* (Bogáts, HszHn. 70), a Kézdi-kőváron 1736-ban meglevő *Sólyomfő* (i.h. 62), a Kolozs megyei Rőd község 1836-os *Solyimi to-ja*, a Désről előbb 1563-ból adatolt *Sulymostó*, melynek még 1822-ből is „*Sullymostó*“ alakja idézhető (EHAd.), habár már 1798-ban jelentkezik *Solymostó* formája is és ilyen alakban a közelmúltban még ismert volt (ma jórészt beépített terület); a Sajóudvarhelyről 1754-ből és 1812-ből ismert *Solymostó*, illetőleg *Solymos* (Kádár, SzDMon. VI, 55), a Csongrád megyei Sövényháza helynevei között ()-ben „legmélyebb tó állás“-nak magyarázott *Nagy Solymos* (Pesty—Szendrey: Népünk és Nyelvünk I, 234), bizonyára sok tölem nem ismert társával együtt eredetileg a *sulyom* és nem a *sólyom* köznévvél alakult helynév lehet. Általában minden olyan hely-

ség- vagy helynevet gyanúba kell fognunk, ahol egykori s u l y o m b ő s é g r e következethetünk. De hogy hol szerepel *sulyom*- és hol *sólyom*-származék, azt minden adott esetben a hely- és vízrajz ismerete mellett a település vagy a helynév esetleges történeti alakjai árulják el. Sokszor azonban még ez sem, mert a régi írásbeliség *Sulymos* előtagú adalékait az őket felhasználók a maguk korabeli *Sólymos*- előtagú helynévalak alapján „értelmesítik“. Így tett például az 1563-ból előbb idézett „*Swlymostho*“-val Kádár; ő ugyanis már a XVI. századi első említéskor is a *sulyom* köznévre és nem a *sulyom*-ra utaló előtaggal „írta át“ a helynevet (l. tőle: SzDMon. III, 216).

Megtörténhetik azonban a fordítottja is, az ti., hogy az egykorú levéltári darabokba az eredetileg *Solyom*- vagy *Solymos*-előtagú helynévnek — alkalmasint hangváltozás eredményeként — *Sulyom*- vagy *Sulymos*-formája is jelentkezik. Ilyenkor — ha rögzíthető a helynév — csak a terület múltbeli és jelenkori állapotának ismerete óvhat meg attól a tévedéstől, hogy s u l y m o t keressünk ott, ahol pedig a névadó szemlélet a s ó l y o m madárnévből indult ki. Például a kalotaszegi M a g y a r v a l k ó *Sulyom*-előtagú helynevei, amelyek a XVIII. századtól állandóan *Sólyom* előtagú névformával váltakoznak (l. KHn. Mut.), rendkívül gyanúsak, mert hiszen a helyszíni gyűjtés rendjén a névutós „*Sujom* megett“ helynévről a gyűjtő azt jegyezte meg: „Magos hegy“ (i.h. 119). Itt tehát inkább gondolhatni madárra, mint növényvel kapcsolatos névadásra.

A helynévgyűjtést követő magyarázó munka rendjén a gyűjtőnek ajánlatos vigyáznia, nehogy az állatvilággal hozzon kapcsolatba olyan helyneveket, melyekhez csak a növényvilágnak van köze, vagy éppen fordítva: ne s u l y m á s s z é k ott, ahol a névadáskor a szemlélet a sólyom madárnévből indult ki.

VARGALISTETŐ

A Kolozsvár közvetlen közelében fekvő Magyarvista 1941-ben feljegyzett helynevei között egy *Vargalistető* alakú legelőnév is szerepel (KHn. 274). A község történeti helynevei között magyarázata után keresgélve, ráakadunk egy 1731-ből való forrásból kiírt következő adatra: „a Falun felől *Varga ölés tető*“ (i.h. 270). Ez adat útmutatása nyomán nem kétséges, hogy a címszövebeli helynév egy eredetibb *Vargaöléstető*-ből alakult. Az okleveles adat azonban kétségtelenül irodalmiaskodó formában átírt helynévalakot őrzött meg, mert annak második tagja *i*-ző (ölís), s a helynév népnyelvi alakja így **Vargaölístető* lehetett, hiszen Kalotaszeg és éppen Magyarvista népnyelvének az *i*-zés jellemző sajátja. Ez pedig nem lehet újabban kifejlődött jelenség, ellenkezőleg: ma az *i*-zés e település nyelvében is egy bizonyos mértékig visszaszorulóban van. Erre abból következtetünk, hogy bár ma is találunk szép számmal a falu helynevei között az *i*-zésre példákat (*Birc*, *Birci kert*, *Kisrit*, *Urak rittyé*, *Miheskertek*, *Patakszil*, *Gorbóji határszil*, *Pinzes*, *Sejmik* stb.), több helynév a régebbi *i*-zés kezdődő megzavarodásáról tanúskodik (pl. *Szélájódal*, *Agyagosrét*, *Faluközép* stb.) [i.h. 273—6]. — A szóban forgó helynév egykori népnyelvi alakja tehát **Vargaölístető* lehetett, s belőle aztán hangürmegszüntető hangzókivetéssel és az *i*-ző tag mennyiségi csökkentésével alakult a *Vargalistető* helynév. Ilyen *i* > *i* csökkenésre az *i*-ző nyelvjárásokban és éppen a kalotaszegiben is megvan a hajlam. (L. még a fennebb idézett *Birc* és *Birci kert* és például az ugyaninnen 1770 tájáról való következő *i*-ző adatokat: „a Dillő Dombnál“ | „*Dil* oldal Vermiben“ | „a Fűzkut *Birtzin*“ stb. (I.h. 271—2). — A mennyiségi hangviszonyok XVIII. századi állapotára nézve azonban nem lehet ezeket a történeti alakokat kétségtelen bizonyítékként elfogadni, mert a törté-

neti források hangjelölése mennyiségi szempontból általában és e források esetében különlegesen is felette bizonytalan. E hangzókivetés esetében csak az a különös, hogy rendes körülmények között Kalotaszegen szinte kizárólag az összetétel első tagjának végmagánhangzója vetődik ki, míg itt a második tag szókezdő magánhangzója tűnt el. — Feltehető azonban az is, hogy előbb a *Varga-öls*-ből is a szokottabb módon **Vargöls* keletkezhetett és belőle az elsőszótagbeli mélyhangú magánhangzó hasonító hatására alakult a mai *Vargalis*- helynévtag.

1945

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

1. E helynevünkkel az erdélyi helynévanyag gyűjtögetése közben többször találkoztam, de sokáig nem tudtam megmagyarázni keletkezését. Bár sok helyről ismerem, egyelőre még nem cédulázott jegyzetanyagomban nem tudok mindenik adatnak nyomára akadni. Így csak a következő helyekről idézhetem: 1731: „Virgó (l) ... Régen erdő volt ezen a helyen, de az erdőt kivágták“ (Nagykond Kk; Fábrián Béla: ETF. 106. sz. 17). 1750—1760: „A Virgo nevezetű Kis Szőlő“ (Balavásár Kk; EHAd.). 1818: „Virgó“ (Csitszentivány MT; Vígh Károly közlése). 1820: „Virgó Erdő mellett“ (e) (Tarcsafalva U; EHAd.). 1915 körül: „Virgó erdő“ (Csíkszentdomokos; Nyr. XLIV, 382). 1938: Virgó (Nyárádszentimre MT; Szabó Bálint közlése) Virgó (e) (Vadasd MT; Kovács Aladár közlése). Ez utóbbi adattal kapcsolatban a közlő megjegyezte, hogy a kérdéses erdő Vadasd és Erdőszentgyörgy között fekszik, az öreg emberek szerint ezért az erdőért a két falu között per folyt, és a pert az erdőszentgyörgyiek nyerték meg.

2. Mikor először került elém e helynév, hirtelenében a latin *virgo* köznévtől eredeztettem, bár semmiképpen sem tudtam a helynév keletkezésekor közrejátszott szemléleti alapot tisztázni. Különbben is nehéz elképzelni, hogy egy ilyenfajta latin köznévi miképpen szerepelhet a népi helynévadásban. Az eredet kérdésének megoldásához részben a véletlen segített hozzá. Tudniillik éppen aznap, mikor egyszer 1938 táján Kelemen Lajosnak, akkor az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárosának említettem a Virgó-ügyet, ő — másirányú kutatás közben — kisebb családi levéltári gyűjtemények közül a Csíkszentdomokosi Sándor család levéltárában egy 1638. október 9-én kelt egyezséglevelet talált. A szóban forgó levéltári darabban egyfelől B o sban lakó Bosi Miklós, másfelől Bari András bizonyos peres boszi föld kérdésében egyezkedik. Az

egyezséglevélben Bosi Miklós kijelentésére a következő formában emlékezett a két tanú: Nemes Miklós és Bari Péter: „Bari András uram! Én kegyelmedhez azért jöttem, hogy *én kigyelmeddel nem vírgok*, mivelhogy tudom, hogy az kigyelmed megnyit illeti az a kicsin bosí birodalom, hanem én öszvecomputálván volt nekem adós Adamosi András fl. 18 id est tizennyolc forintokkal, hanem én abban Kigyelmedért elhagyok ötven pénzt és adjon Kigyelmed énnékem tizennyolcadfél forintra bort.“ — Az egyezség ilyen alapon létre is jött.

Az azutáni évek levéltári kutatómunkája rendjén előkerült adatokból még a következőket válogattam ki: 1718: „Tartsafalvi Sigmondné Sánta Kata Asszony életéig béke-ségesen birta (t.i. a földet) holta után hallottam, hogy *virgottak* felette, de nem láttam“ | „annuatim elleneztetek azon helyeket és békességesen senki nem birta és tsak *virgoban* volt“ | „Az *Virgo* helljből az Tartsafalvi Mihály ökreit hajtatta be Pálfi Ferenc, és Tartsafalvi Mihály ki kerete Törvényre kezesre.“ A vallatásnak egy másik részlete világosan mutatja, hogy az ilyenféle *virrogás* nemcsak egyszerű veszekedés, pörlekedés és pereskedés volt, hanem adandó alkalommal verekedéssé is fajulhatott. Ez esetben is az egyik tanúvallomás szerint: „Azt monda Tartsafalvi Mihály, mikor Pálfi uramék jönnek vala es egy vas villat ki vévén az rend alol, mert evel bizony edgyet meg höjkölök bennök közel sem eresztem.“ Mikor tehát Miklós András jobbágy azt vallja, hogy „Tartsafalvi Mihály(na)k azon *virgo* közös helyb(en) kaszaloja volt“, ezen nemcsak a kétes birtokjogi viszonyok vagy szomszédi jogtalan hatalmaskodások miatt per alatt álló területet, hanem veszekedés, civakodás, sőt erőszakoskodás, verekedés helyét kell értenünk.

3. Már az itt felhasznált levéltári darabok kiemelt részeiből is kitűnik, hogy a *viróg* ~ *virrog* igének itt 'perlekedik, veszekedik' jelentése van. A NySz.-ban is találhatunk adatokat. Itt (III, 1188) az igének *villong* ~ *villang* ~ *virong* alakváltozata található, és 'altercor, contendó; zanken, hadern, streiten' jelentése. Egy 1632. évi Gömör megyéből való jelentő iratban szerepelnek: *vilangás* | *vilangó* szántóföldek és rétek | *vilangó* határ | *vilangó* föld (MNY. I, 413). Érdekesek a MTsz. adatai is:

virrog 1. 'vihog'; 2. 'agyarkodik, veszekszik, pörlekedik' (Háromszék, Udvarhely, Székelyföld) | *virrong* 'veszekszik' (Székelyföld) | *villong* 'veszekszik' (Pápa vidéke). Ide tartoznak még a következő származékok: *villongó* 'zenebonás, háborgós, nyugtalan' (Háromszék m.) | *virrongó* 'veszekedő, pörpatvarkodó' (Székelyföld) | *összevirrog* 'összeveszekszik' (Uo.) | *összevirrog* 'összeveszekszik' (pl. két csintalan gyerek; Háromszék m., Székelyföld) | *virrogás* 'veszekedés, pörpatvar' (Uo.) | *virrogat* ~ *vérrogat* 'csúnyán, haragosan néz' (Körmend Vas m.). — Ezek az adatok kettő kivételével a székelységből valók. Ugyaninnen került elő a régiségből eddig csak *villong* ~ *villang* ~ *virong* alakban ismert 1683-ból és 1718-ból *virrog* ~ *virrog* alakváltozata is.

4. Azóta, hogy ez a kérdés — hála Kelemen Lajos kezdeményező iránymutatásának — így tisztázódott, helynévgyűjtés közben egész sereg *Virgó*-adalék került elő. Ezekből egy néhány itt következik: 1864: a *Virgó* nagy erdő „azért nevezetik *virgonak*, mert tovább mint 90 évig pereltek felette községünk tagjai Makfalvával — jegyzi meg a helyi gyűjtő. — Végre 1846-ban — folytatja — megnyerte Atosfalva a bércezt... a követelésnek a törvény úgy vetett véget, hogy a *virgos* helyeket zsinórral a mapán kettő osztotta s ma mindkét község a magáét békességesen bírja.“ (Pesty, MgHnt. XXVIII, 5a). 1864: „*Virgo* a szomszéd falvakkal sokáig osztály per alatt állott hely (Etéd U.; i.h. LVII; 114a. — L. még több adalékot EM. XLVII, 561—2).

5. A fennebbiek alapján kétségtelen, hogy *Virgó* helynevünk a *villong* ~ *villang* ~ *virong* ~ *virog* ~ *virrog* ige melléknévi igenévi származéka: olyan, mint amilyen a magyar nyelvterületen több felőlről ismert *Villongó*-k és *Peres*-ek, (Pereshíd, Peres, Perestér stb.). — A *Villongó*król éppen Csüry Bálint (MNY. XXX, 168—9, 311) mutatta ki a magam rossz irányban keresett származtatásával szemben, hogy a *villong* ige származékai. Az eddigi helynévi adatok azt mutatják, hogy e helynév a Székelyföldön élt és él *Virgó* alakban, egyebütt csak ilyen formában ismeretes: *Villongó*.

VIRVIGYESZKA

E különös alakú, talányos helynevet Jankó János Kalotaszeg helyneveit is közlő néprajzi tanulmányában látom felsorolva az almásmenti Nagy- vagy Váralmás helynevei között így: „Czód, (vagy Virvigyeszka)“ (KszMN. 16). A felsorolás teljesen értelmetlennek látszik már a () elé került vessző miatt is. Ha e — nyilvánvalóan tévedésből idekerült — ()-et és vesszőt elhagyjuk, a „Czód vagy Virvigyeszka“ felsorolás valamennyire nyomra vezet; így már sejhetjük, hogy itt egy Cód eszka vagy Virvigyeszka vagylagos névre történik utalás. Az első nevet egészen könnyen értelmezhetjük: ez a Váralmással tőszomszédos Cold falu nevéből és az észak 'északos oldal' köznévi *eszak* változatának birtokragos alakjából keletkezett helynévi összetétel; így e határrész név a Cold felé eső völgynek északos oldalára vonatkozhatott. Erre mutat az is, hogy ugyanitt 1864-ben említenek egy „coldi verőfény“ nevű helyet is, tehát bátran lehetett Cód eszkanak nevezett hely is, habár a történeti forrásokból máshonnan mindeddig nem tudom ezt a helynevet a Jankó 1891-ből való egyetlen adatán kívül kimutatni.

Ilyenformán a helynévsor közül a másik, a *Virvigyeszka* is egyelőre legalább két tagra bontható; az *eszka* itt ugyanolyan nyelvjárási alak, mint amilyenre előbb is utaltam. De az előtag is összetett. Egy 1864-ből való forrásban ugyanis ezt olvasom: „A bábonyi fordulóhoz tartozik még az un. *Coldi völgynek* észak része vagy oldala, részletei: *vérvölgy eszka* román neve Mesztacia (erdő, szántó), *Székesáj*, hihetőleg székesalj (kaszáló, szántó), *Ambrus*...“ (uo.). Ebből az idézetből világos, hogy a *Virvigyeszka* helynév előtagja is összetett helynév, benne a *Vérvölgy* alakatlanodott el. Minthogy a tágabb értelemben vett Kalotaszeg e részének magyar nyelvjárása jellegzetesen *i-ző*, egészen szabályszerű egy itt

jelentkező *Virvogy* helynév, ebből meg előreható hasonulással könnyen érthető a **Virvogyeszka* > *Virvigyeszka* helynév előtagjának „értelmetlenné“ válása is. Szinte elkerülte figyelmemet, hogy a *Virvogyeszka* e helynévnek 1941-ben lejegyezték *Vürvogyészke* alakváltozatát is. Ennek előtagja nyilván hátraható (*i* > *ü*) hangváltozás, az utótag *észka* véghangzója pedig éppen ezzel ellenkező irányú illeszkedés eredményeként válhatott magashangrendűvé.

Bár a helynév magyarozatával kapcsolatban fennebb, 1864-ből idézett szövegből nyilvánvaló, hogy a magyar *Virvogyeszka* helynévnek volt párhuzamos román alakja is, nem járhatok távol az igazságtól, ha megkockáztatom azt a vélekedésemet, hogy az almási románság a román helynévalak mellett használhatta ritkábban-gyakrabban a magyar helynévalakot is, és így alighanem ez is közrejátszhatott a magyar helynévváltozat elalaktalanodásához.

OSZK

ZÁMBORUS

A címszóbeli helynevet 1941 nyarán végzett helyszíni gyűjtésem alkalmával jegyeztem le a kalotaszegi Zentelkén a Kalota vize felé enyhén lejtő domboldal és az alján levő terület neveként (KHn. 144). Ugyanabban a határrészben feljegyeztem egy *Zámborus-kút* néven emlegetett kútnevet is. Minthogy a XVII—XIX. században a tőzsomszédos Kalotaszentkirály és e falu, de rajtuk kívül még több kalotaszegi falunak is egyik jelentős birtokos családja volt a Zámbo család, arra gondolhatnánk, hogy a *Zámborus* helynév valamiképpen ezzel a családnévvel alakult. Ez az eredeztetés azonban nem lehet több futó ötletnél, mert hiszen ebben az esetben nem tudnók semmiképpen sem megmagyarázni a helynév utolsó szótagját. A történeti adatok ismerete fölöslegessé is tesz minden ilyen ötletszerű magyarázati kísérletet. A zentelki határból ismert történeti helynevek között ugyanis ilyeneket találunk: 1623: „az *ambrus* haton“. 1737: „Az *Ambrusban*“ (sz). 1792: „Az *Ambarusba*“ (ua.). 1805: „Az *Ambrusban*“ (ua.; KHn. 138—41).

Kétségtelen tehát, hogy a mai *Zámborus* helynév egy előbbi *Ambarus* ~ *Amborus* helynévnek névelős *az Ambarus* ~ *az Amborus* használatából vált ki; tehát itt is a szóhatártévesztés esetével állunk szemben. Ilyen alakulásra eddig csak Kalotaszeg területéről is több példát idéztünk: így a *Zerge*, *Zordományos*, *Zanda* és ugyancsak Kolozs megyéből a *Zimola* helynevet (MNnyv. III, 101, MNy. XXXVIII, 201—2, EM. XLVIII, 99—100. — L. ezeket külön itt e kötetben is).

Magát az *Ambrus* ~ *Amburus* vezetéknevet Zentelke történeti személynévanyagából, sajnos, eddig nem tudom kimutatni. A történeti adatok között nem találok nyomát annak sem, hogy e nevet Zentelkén keresztnévként használták volna. Mindezek ellenére kétségtelen, hogy az

Ambrus > *Amburus* : *Zámborus* helynév csakis az *Amburus* < olasz *Ambrogio*, *Ambrosio*, lat. *Ambrosius* kereszt-, illetőleg vezetéknev származéka lehet (EtSz.). — Az olasz vagy latin eredetű magyar *Ambrus* névnek a régiségből is kimutatható *Amburus*, *Amborus*, *Ambarus*, ?*Amborás* alakja nyilván a szóközépi hármassalhangzótörlet megsejtesét szolgáló *u*, illetőleg *o* bontóhang közbeiktatásának eredménye.

Az eredetibbnek látszó *Ambarus* helynévnek (l. az 1792-i adatot!), úgy látszik, előbb zártabbá válással *Amborus* alakja keletkezett, s a névelős *az Ambarus* kapcsolatból aztán *Zámborus* belőle alakult. Minthogy ez az alakulás a történeti adatok bizonyossága szerint csak a múlt század második felében keletkezhetett, ekkor pedig már az *Ambrus* ~ *Amburus* ~ *Amborus* vezeték-, illetőleg keresztnev nem volt ismeretes a faluban, a lakosság a *Zámburus* helynevet annál is inkább az évszázadok óta jelentős helybeli *Zámbó* család nevével érezte kapcsolatban levőnek, mert ugyanebben a határban, sőt éppen a ma *Zámborus*-nak nevezett terület közvetlen közelében volt és van ma is egy *Zámbókert* nevű határrész (vö. KHn. 146). Így keletkezhetett az előbbi *Zámburus*-ból a mai *Zámborus* helynévalak.

ZANDA, ZONDA

A kalotaszegi Magyarókeréke határában 1941-ben egy patak nevéként a *Zanda patak* helynevet jegyeztem le. Ugyanott ugyanakkor a patak környékén még a következő helynévalakok kerültek elő: *Arsózanda* ~ r. *Zanda d'in žos* (k) | *Fersózanda* ~ r. *Zanda d'in sus* (k, sz) | *Zandaji malom* ~ r. *Mōra la Zanda* (kis malom) | *Zandaji út* ~ r. *Kalča Morleči* | *Zandaszil* ~ r. *Pästā Zanda* (sz, k) [KHn. 98—100]. Az itt felsorolt helynevekben lévő *Zanda* alaptaggal alkotott helynevek kimutathatók a XIX. század elejétől kezdve a történeti forrásokból is; íme: 1805: „A' Zandán tull“ (sz) | „A Zonda háton“ (sz). 1806: „A' Marodlaki (!) ösvenyen allol a Zondán tul“ (sz) | „A' Zondán tul“ (sz)... a' Zonda pataka... szomszédságaiban“ (sz) | „A' Zonda háton“ (sz) | „a' Zonda patakán, mely... Damo földének hivatik maig is“. 1864: „Zonda ez egy lapályos kaszálló rét mellyen egy patak folydogál végig. Ezen patakra hajdon egy Zonda nevű ember egy kis örlő malmot csinálván, itt lakott s e' határ-rész az ő nevérol neveztetett el.“ 1880 körül: „Zanda“. 1891: „Veres-Zanda“ [és F(első) és A(lsó)-Z(anda)] | „Zandaút“ (uo. és Jankó, KszMN. 12).

Ha a felsorolt helynevekben előforduló *Zanda* ~ *Zonda* alaptagból indulnánk ki, nem tudnók megmagyarázni a helynevet, vagy pedig téves irányban keresnők a helynév magyarázatát. Szerencsére a XVIII. századból való adatok nyomra vezetnek a fennebb felsorolt adatok *Zanda* helynévtagjának eredeti alakját illetőleg. 1737-ben ugyanis „az *Andok* Pataka mellett“ (sz) | „*Andok* Pataka hátán“ (sz) | „Az *Anda* pataka szellyin“ (sz) hely-megjelölésre akadhadtunk (KHn. 92), sőt mikor 1805-ben az első *Zanda* alak megjelenik, ugyanakkor még egy adatban megőrződve él az *Anda* alak is: „Az *Andan*“ [sz; uo. 93]. Megjegyzem, nem lehet kétséges az, hogy a két helynévváltozat azonos

vízrajzi tényezőre, illetőleg környékére vonatkozik, mert az 1737-i „*Andok Patak hátán*“ adat a marótlaki ösvény tájára vonatkozik, tehát arra a területre, melynek részeit ma Magyarókereke magyar és román lakossága egyaránt a *Zanda* alaptaggal alkotott helynevekkel illeti. Ez utóbbi helynévalak szóhatártévesztéssel keletkezett az előbbi *Anda* helynévalakból úgy, hogy a névelős az *Anda* helynevet hovatovább a *Zanda* alakúnak fogták fel. Ugyanilyen szóhatártévesztéses helynév-alakpár a Magyarókerekekével szomszédos Zentelke határában lejegyzett *Zandószil* : *Andókszil* (sz) helynév is, csakhogy itt az eredetibb helynévalak még az újabb fejleménnyel együtt él (uo. 144).

Magát az *Anda* helynevet nemcsak Magyarókereke határáról ismerjük. Kimutatható a magyar nyelvterület egymástól egészen távoleső pontjairól is. A Zala megyei *L e n d v a ú j f a l u* (újabbban Toronyiszentmiklós) határából múlt századi lejegyzésből ismerünk ilyen nevet: a helynév jelzette terület dombos fekvésű szántóföld (Pesty, MgHn. 7. — Újabbban is lejegyezték ugyaninnen egész névcsaládját: l. Zala megye földrajzi nevei. Zalaegerszeg 1964. Mut.). A háromszéki *K é z d i s z á r a z p a t a k* on 1805-ben említenek *Anda* nevű helyet (Bogáts, HszHn. 69). Szinte kétségtelenül idetartozik a *n a g y s z a l o n t a i* *And* (MNy. V, 382), sőt esetleg a kalotaszegi *E g e r e s* helynevei között az 1868-ból feljegyzett *And bércze* helynév előtagja is (KHn. 195); ez utóbbi azonban a régiségben gyakoribb *Ant* alakja miatt lehet eredetére nézve más csoportba tartozó helynév is. — Személynévi eredetű helynévként jelentkezik a Dés közelében fekvő *Á r p á s t ó n* helyhatározóragos *Andájiba* ~ r. *Int'a lui Anda* alkaban (Márton Gyula: EM.L, 293, ETF. 197. sz. 15).

Ami magának az *A n d á n a k* magyarázatát illeti, ez nem egyéb, mint az *András* név becéző alakja (EtSz.). E becéző alak régi voltát mutatja, hogy már a középkorból kimutatható *Andaháza* helynévben is előfordul (Csánki I, 602). Az *Anda* alakból az *And* szerintem úgy keletkezhetett, hogy az *Anda alatt*, *Anda előtt*, *Anda árka* és hasonló kapcsolatokból hangürmegszüntető hangkivetéssel tünt el az utolsó, nyílt szótagbeli magánhangzó. Minthogy azonban a legrégebbi magyarókereki helynévadatok szerint az *Anda* : *Zanda* tagnak eredetileg *Andok* alakja volt, ez

utóbbi alak is magyarázatra szorul. Az *Andok*-ot bátran *Andók*-nak olvashatni, mert az a forrás, amelyből az adatot kijegyeztem, az *ó*-t is csak *o*-val jelzi (vö. KHn. 91—2). Így az *Andok* vagy 1) az *András* keresztnévnek esetleg családnévül használt *-ó+k* kicsinyítő-beceképzős, vagy 2) ugyanannak *-ó* kicsinyítő képzővel és többes *-k* jellel ellátott alakja. — Az *Andók patakja* nevének előtagját tehát egy *Andók* nevű emberről vagy az *Andó* család tagjairól adhatták.

Az *Anda*, illetőleg *Andók* vezetéknevvel kapcsolatban az a nehézség, hogy Magyarókerének a XVII. század közepe tájáig eléggé ismert családnévanyagából ilyen nevet sem lehet kimutatni. Ez azonban nem sokat jelent, mert viszont népiségtörténeti jegyzeteim között Magyarókerke történeti névanyagában nagyon gyakran látom az *András* keresztnévet és becéző *Andris* alakját vezetéknevi használatban is. Pl. 1645, 1646: Kulcsár *András*. 1688: Mihály György *András*. XVIII. sz. eleje: Mathe *Andras pusztája*. 1715: Kolczar *András*, Pap *András*. 1737: *Andreas* Mate (egy 70 éves ember), 1765: *Andréás* Kultsár (latin szövegben!). 1806: Tamás *András*, Jakab *András*, Péter *András*. — A XVIII. század elején: *András* János, *András* István (id. és ifj.) nevű jobbágyot és egy másik *András* István pusztát telkét említik. 1737-ben *András* Istvánt vagy másként *Istók*-ot is találok jegyzeteimben.

Előfordul e keresztnévünk vezetéknevként *Andris* becealakban 1712-ben és 1743-ban *Andris* István meg *Andris* János nevében. Az *András* név itteni gyakorisága miatt feltehető tehát, hogy keletkezhetett e névnek Magyarókerékén is *Anda* és *Andók* becealakja. Ez utóbbi *-ók* beceképzője egyébként az ugyaninnen ismert *Annók* és *Istók* névből ítélve, amúgy is használatos lehetett. Úgy látszik, a XVIII. században még érezték az *Anda* és *Andók* egy töről szakadtságát, sőt lehet, hogy egy embernek változtatva használták *Anda* és *Andók* alakú becenevét is. Csak így magyarázható meg, hogy 1737-ben az *Andók* patakával egy időben előfordul az *Andapataka* névalak is.

Ha Magyarókerke személynévanyagából nem is mutatható ki az *Andók* családnév, a tőle keletre lévő második faluban, Zentelkén a középkorból ismerünk *Andok* nevű jobbágy családot (Csánki V, 426); a XVII. század kö-

zepe tájától jegyzeteimből idézhetem e családnak több tagját. Íme: 1645: *Andok Marton*, *Andok Istvan*, 1646: „*Andreas Andok*“, „*Stephanus Andok*“ (ez utóbbi „*vagus*“, azaz szökött jobbágy), „*Andok Janos*“ (ua.), „*Martinus Andok Gergely*“; magyar alakban: „*Andok Marton Gergeli*“. 1649: „*Andok Janos*“. 1650: „*Andok András*“. — A nyelvjárási és néprajzi szempontból Kalotaszeghez csatlakozó Gyálból is idézhetni ezt az adalékot: 1609: „*Gregorius Andok de Gialu*“ (Jakó, GyU. 423).

Az *Anda* névvel alakult helyneveknek szóhatártévesztéssel keletkezett *Zanda* alakjával egy időben megjelenik a *Zonda* alak is. Ez sem lehet feltűnő, ha tudjuk, hogy Magyarókeréke lakossága éppen a XVIII—XIX. század folyamán jelentős román lakossággal szaporodott. Az erdélyi román népnyelvben pedig nagyon gyakori a magyar *a* hangnak kissé zártabb *o*-val való helyettesítése. Pl. *ablak* > *obloc*, de *oblac* is, *aranyér* > *orońer*, *gazda* > *gozdø*, *kalap* > *colop*, *lámpa* > *lampø* stb. Nagyon gyakori azonban az *a* : *o* hanghelyettesítés is: *masina* > *moşinã* ~ *moşînã*, *olaj* > *oloi*, *pakol* > *pocol*, *paplan* > *poplon* stb. (vö. Márton Gyula: Az ETIÉvk. 1940—41: 122 kk. és kny.). Ezt a hangot aztán a magyar leíró *o*-val jelölte, hiszen hangbenyomás tekintetében az *ø* valóban csaknem azonos a magyar *o* hanggal. Érdekes azonban, hogy ma — mint magam megfigyeltem — a magyarókeréki románság a *Zanda* (olv. Zándá) alakot használja (vö. KHn. 98 kk.).

A ZIMOLA HELYNÉV EREDETÉHEZ

1. A múlt század végén Magyarbikal helynevei között Jankó János a címszólúrt helynevet említi (l. tőle KszMN. 16). Ugyanezt egy rét neveként 1941-ben feljegyezte Józsa Gerő is (KHn. 71—2). A helynévre sem e község területéről, sem Kalotaszeg más pontjairól nincs egyetlen útbaigazító adatunk sem. Mégis az első pillanatra értelmetlennek látszó nevet könnyen megmagyarázhatjuk.

2. Az Erdélyi Tudományos Intézet borsavölgyi kutatómunkája során 1941-ben Kide helyneveinek gyűjtögetése közben jegyeztem fel az *Imala* nevet egy nagyobb, enyhén menedékes szántó- és kaszáló-terület neveként; e terület Kidének Csomafája felé eső részében éppen a határszélen van. Ma nevezik *Imaláb*-nak is, ez az alak azonban csak — nyilván téves elvonással — a gyakran hallott, illetőleg használt *-ba*, *-ban* határozóragos alakból keletkezett népetimológias forma (l. BHn. 106). Maga az *Imala* helynév kétségtelenül az *Imola* alakváltozata: a kidei népnyelv ugyanis *a*-zó, és így amaz szabályszerű forma ez utóbbiból. Hogy ez így van, mutatják a helynévre vonatkozó következő történeti adatok: 1711: „Az *Imoláb*(an) egy hold parlag a Csomafai határra mégyen“. 1724: „Az *Imolában*“ (sz). 1770: „Az *Imoláb*(an)“ (k). 1794: „az *Imolában*“ (sz). 1805: „Az *Imola* nevü helyben“ (ua.). 1807: „Az *Imnolában*“(l). 1828: „az *Immolában*“(l)“ (sz, bokros hely) [i.h. 87 kk.]. — A Borsavölgy egy másik települése Burjánosóbuda (később Bodonkút) történeti helynévanyagából ezeket az adalékokat ismerem: 1755: „Az *Imolásban*“ (sz). 1770 körül: „Az *Imolasban*“ (sz, k) [i.h. 40—1].

3. Erdélyre vonatkozó helynévgyűjteményem rendezetlen cédulaanyaga miatt, sajnos, nem tudok kellő földrajzi eloszálással felsorolni ide tartozó okleveles adatokat; csak egy néhány adalékot tudtam előkeríteni. A legrégebbi

Imola helynevet 1583-ból a háromszéki Bikfalváról ismerem (vö. Bogáts, HszHn.); 1650-ből Ikafalváról, 1698-ból Lemhényből való *Imola*, Futásfalváról 1760-ból *Imolahát*, Ikafalváról meg 1800-ból *Imolamező* nevű helyről tudunk (i.h. 60—1, 64). Egy közlésben Homoródkarácsonfalva helynevei között az *Imola* és *Imolakapu* (Nyr. XXV, 527, XXX, 47) helynév fordul elő. — Úgy látszik, hogy pusztán az Erdélyen kívüli helynévgyűjtés viszonylagos csekélyisége miatt nem ismerünk fölös számú ilyenfajta helynevet máshonnan is. Így is idézhető azonban a bihari Székelyhídról egy *Imojás* nevű kaszáló (Nyr. VI, 239). Kétségtelenül ide tartozik az Aggtelekről ismert *Imalai rét* (Nyr. VII, 94), sőt talán a diósgyőri *Imolbércz* idetartozására is gondolhatunk (Nyr. XI, 288).

4. A Tsz. utalása alapján valószínű magyarázatot adhatunk az *Imola* helynevek alakulására nézve. A Székelyföldről *imola* ~ *imolya* ~ *imoja*, a Csallóközről *imla*, Göcsejből *imolya* alakban ismert tájszó a Tsz. szerint az említett területeken 'hosszú, kemény, csomótlan szárú fű' jelentésben él. Az *Imolá*-k eredetileg tehát ilyen füvel benőtt határrészekre vonatkozhattak.

Szerintem kétségtelen, hogy a magyarbikali *Zimola* is egy eredetibb *Imola*-ból keletkezett mégpedig úgy, hogy az az *Imola* kapcsolatot szóhatártévesztéssel a *Zimola* alakúnak értelmezhatték. Különösen megtörténhetett ez akkor, mikor az *imola* tájszó köznévi minőségben kiveszőben volt vagy éppen ki is vezett a magyarbikali nyelvből. Az ilyen esetek a népnyelvben közönségesek. Csak Kalotaszegen két más helynévvel kapcsolatban is kimutattunk hasonló jelenséget. A fiatalon elhunyt Gergely Béla egyik dolgozatában a kisbácsi *Zergehid* esetében mutatott rá arra, hogy az *Ergehid* kapcsolatból szóhatártévesztéssel tévesen kikövetkeztetett alak (l. tőle Kisbács helynevei: MNy. III, 101 és tőlem: MNy. XXXVIII, 201—2), de ugyanilyen a magyarókeréki *Ordományos*nak a névelővel egybeejtett és szóhatártévesztéssel keletkezett *Zordományos* alakja is (EM. XLVIII, 99—100; magyarázatára nézve l. még MNy. XXXVI, 137).

5. Magára az *imola* köznévi eredetére nézve a következőket mondhatom: Miklosich Ferenc (Nyr. XI, 71) kimu-

tatta, hogy a magyar *imol(y)a* köznévfő az ószláv és szerb *imele*, horvát *imela*, *melj*, cseh *jmeli*, illetőleg tót *omelo* köznévfővel tart rokonságot; ez alakok közül a magyar *imola* az ószláv, a szerb vagy a horvát köznévfőből hátraható hasonulással alakult. Ezt a származtatást Szinnyei József, sőt Melich János is elfogadja (Nyr. XXIII, 60; NyK. XXVII, 364; XLII, 13; MNy. VIII, 150), utóbbi az *imola* ~ *imolya* viszonyára nézve megjegyzi, hogy az *imolya* alak olyan szóbelseji jésülés eredménye, mint amilyen a *csukla* > *csuklya*, lat. *facula* > m. *fáklya*, *póla* > *pólya*, *zabola* > *zabla* > *zablya* alakpárban is megfigyelhető. A fenti származtatást azonban Kniezsa István teljességében elveti, mikor magát a magyar közzót ismeretlen eredetűnek minősíti. Szerinte egy 'Viscum album; Mistel; fagyöngy' jelentésű szláv *imela* köznévfőből nem magyarázható egy magyar 'hosszú, kemény, csomótlan fű' jelentésű köznévfő (SzlJ. 843). Ez módszertani szempontból teljesen indokolt kétely. Kniezsa szerint az *imola* és az *imolya* nem is egy szó. A 'Potamogeton; hinár' jelentésű *imolya* köznevet ő ugyan ismeretlen eredetűnek minősíti, de megemlíti, hogy Edelspacher Antal szerint az Arad megyei románság nyelvében van egy *imála* 'kátyu; locs-pocs' szó, s a magyar *imolya* ebből származtatható. Szinnyei nemleges nyilatkozata (Nyr. XXIII, 59) után azonban az *imol(y)a* eredete, és ezzel együtt a két alakváltozat két különálló szó vagy pusztán hangalakváltozat volta is az ezután eldöntendő kérdések közé tartozik.

ZIVER, ZÜER

A maros—tordai *B a c k m a d a r a* snak egy 1759-ből való birtokösszeírásában erre a helynévadatra bukkan-tam: „A *Ziver* végben“ (sz). 1766-ból pedig ezt az adatot idézhetem: „A' *Züer* alatt“ (k) [EHAd.].

Ez a két adalék nyilván ugyanannak a helynévnek két alakváltozata szóhatártévesztéssel keletkezhetett egy *Az Iver végben*, illetőleg egy *az Üver alatt* helynévi kapcsolatból. A helynév előtagja ilyenformán hozzákapcsolható az *üver* tájszóhoz. Ennek helyneveinkben való szerepével már többen foglalkoztak (l. MNy. IV, 352—3, XII, 3—4, XXXVIII, 367; Nyr. XL, 185; EM. XLVIII, 92, XLIX, 133, L, 272). Elsőként Karácsonyi János mutatta ki, hogy e jelentés és eredet szempontjából egyaránt tisztázatlan köznévnek *iver* alakja is lehetett. Backamadaras gazdag történeti helynévanyagából ez az alak sem önállóan, sem összetételben nem mutatható ki, de magának az *üver* formának helynévi használatára már 1632 előttől kezdődőleg vannak adataink. Így ismerjük az *Üver* (1733.),^a *Üver alatt* (1632 előtt), *Üveralja* (1787.), *Üverfő* (1632 előtt), *Üvervég* ~ *Övervég* (1737.), *Feketüver* (XVIII. sz. közepe), *Kásüver pataka* (1750.), *Kásüver erdő* (1751.), *Kásüver vége* (1858.), *Kisüver* (1944.) és *Nagyüver* (1944.) helynevet [EHAd.; Benkő Loránd: MNnyv. VI, 152—3. — ^a A ()-ben levő szám az első előfordulás évszámát jelzi]. A címszóbeli *Ziver* csak egyetlen egyszer fordul elő a *Zivervég* helynév előtagjaként, és a *Züer* is csak egyszer névutós szerkezetben. A *Ziver* az 1755-től jó néhány forrásból kimutatható *Üvervég* ~ *Övervég* helynév *Ivervég* alakváltozatának az névelős kapcsolatból szóhatártévesztéssel kivált alakja. A *Züer* helynév ugyanolyan szóhatártévesztéssel keletkezett helynévforma, mint a *Ziver*, csakhogy itt az *Üver* helynév

hangűrös *Úer* formájából szóhatártévesztéssel alakult helynévvel állunk szemben.

Mindkét esetben alapjában véve olyan jelenségről van tehát szó, mint a hasonlóképpen szóhatár-tévesztéssel keletkezett *Zámborus*, *Zanda*, *Zangyalhegye*, *Zerge*, *Zergya*, *Zerke*, *Zörk*, *Zörke*, *Zimola*, *Zumala*, *Zumálé* és *Zordományos* esetében. Ezek ugyanez szintén az *Amburus* (< *Ambrus*), *Anda*, *Angyalhegye*, *Erge*, *Imola*, *Ordományos* és *Örke* ~ *Örkő* helynévnek hasonló módon az névelős kapcsolatból kivált származékai. (Ezekre l. Ger-gely Béla: MNnyv. III, 101; tölem: MNy. XXXVIII, 201, EM. XLVIII, 99, XLIX, 144, 495—6, L, 111, 273—4. és itt e kötetben.)

1947

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ORDOMÁNYOS : ZORDOMÁNYOS

A kalotaszegi *Magyaróker* történeti helynévanyagában e helynevet 1805-ből találok feljegyezve így: „Az *Ordományosban*“ (sz). 1806-ban „Az *Ordományos* alatt“ (sz) fordul elő. Az 1941 nyarán folytatott helyszíni gyűjtés során ezeket az adalékokat jegyeztem le: *Ordományos* alatt (sz). *Nagyordományostető* (l). *Kisordományos* (l). *Ordományosóda* (l). *Ordományosköz* (l) [KHn. 92—3, 97]. Kalotaszegről még *Körösfőről* ismerem a következő adalékokat: 1813: „az *Ortományos* n.H.-ben“ (sz). 1815: *ortományos* (sz) szomszédja a' Falu közönséges kaszálla Rétye körös körül. 1891: *Ordományos*. 1941: *Ordományos*. A szájhagyomány szerint itt régen egy *Ordováros* nevű város volt, amely az özönvíz alatt elpusztult (KHn. 66—9; Jankó, KszMN. 12). Kétségtelenül erre a körösfői *Ordományosra* vonatkoznak azok az okleveles adatok, amelyek 1391-ben és 1455-ben a Sálvásáráról *Ordomanusba* vezető útról emlékeznek meg (Csánki V, 390; KHn. 128, 130; ZsigmOkl. I, 214, 218).

Noha Erdélyből az *irt* ~ *ort* igének csak *irtvány* ~ ~ *irtovány* ~ *iratvány* ~ *irotvány*, illetőleg *ortvány* ~ ~ *ortovány* ~ *orotvány* származékát ismerem, az 1813-ból és 1815-ből idézett körösfői adalékoktól függetlenül is némi valószínűséggel feltehető, hogy *-mány* deverbális főnévképzővel keletkezhetett az *ort* igéből **Ortomány*, és belőle *-(o)s* melléknév-képzővel **Ortományos* helynév. Az ilyen helynév jelentése 'irtásos hely, irotvány' lehetett. Az *Ortományos*-ból a környező zöngés hangok hatására alakulhatott aztán a zöngésült *Ordományos* alakváltozat. E származtatásnak csak az a gyengéje, hogy

a felsorakoztatott történeti adalékokban századokkal előbb jelentkezik az *Ordomanus*, azaz a zöngés alak, mint az *Ortományos*. Az itt felvetett származtatás tehát — jobb híján — csak nagy fenntartással ajánlható a számontartásra.

1940/1968

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

BOSZNIA ÉS HERCEGOVINA — MAROSUJVÁRON

A sóbányájáról híres Marosújvár helynevei között érdekes a *Bosznia* és a *Hercegovina* név. Mindkettő egy-egy külön „város“-részt, olyan munkásnegyed-félét jelöl. Csodálkozva állunk meg ez előtt a két furcsa név előtt. Egykori iratokban egyik sem szerepel. A fiatalabbnak nem tudnak keletkezésük korára és körülményeire vonatkozólag semmit sem mondani. De mégis a nyomára akadtam az elnevezés keletkezési körülményeinek. Mint Sándor Jenőné (Nagyenyed) szíves szóbeli közléséből (1932) tudom, ez a két helynév a hetvenes évek végén, tehát éppen a boszniai okkupáció (1878) idején keletkezett. A bányagazgatóság ugyanis e tájt a beomlással fenyegetett területekről a munkásokat biztonságosabb helyre telepítette. Az így keletkezett két telep a bányától egy kissé messze, nehezebben megközelíthető helyen volt, és így alkalmasint a boszniai okkupációban is részt vett munkások úgy érezhették magukat, mintha a kellemtelen emlékü Bosznia és Hercegovina felé igyekeznének. A kezdeti tréfás használat rendjén keletkezett név a két telepen aztán rajta ragadt. Nem tudom, használják-e ma is.

Megjegyzendő, hogy a Kolozsvárt a múlt század végén, e század elején volt *Hercegovina* vendéglő és ennek környékére is hivatkoznak e névvel (l. KvTel. 55—6). A Dés környéki Árpástó belső területén egy falurész szintén a *Bosnya* (=Bosznia) nevet viseli, noha használják *Alszeg* névpárját is. Ez a név a falu e részében lakó olyan embertől származik, aki a boszniai okkupációban is részt vett, s onnan hazakerülve, ittas állapotban hazafelé menet a kérdezősködésre gyakran válaszolgatta, hogy *Bosnyába megy* (Márton Gyula: EM. L, 296—7). Lakóhelyére, az Alszegre így ragadt rá ez a név. Eléggé gyakori az ilyen névadás. Désen alkalmasint a bibliai Jé-

rikó magas falaira emlékezve, a Cichegy egyik magas csúcsát *Jérikónak* nevezték el. Ez újabb keletkezésű név lehet, mert először csak 1898-ból említik (MNy. XXVIII, 61; ETF. 101. sz. 34). Ugyanezt a nevet ismerjük Trencsén megyéből és Szegedről is (MNy. XXX. 251; Népünk és Nyelvünk I, 235). A külföldi ország-, város-, és más helynevek közül gyakrabban-ritkábban ezek fordulnak elő a magyar helynévanyagban: *Amerika, Amszterdám, Babilon, Bécs, Bolonya, Burg, Burga: Burgundia, Csi-kágó, Jeruzsálem, Kandia (Kréta), Ósztria (Ausztria), Párizs, Pindus, Róma, Szorbon, Tótország, Zsodoma (Sodoma)*. Legtöbbjének keletkezési körülményeire nincs olyan biztos adatunk, mint az itt vizsgált két helynév esetében (l. MNy. XXX, 170; KvTel. 61). Ilyenféle, de belső kölcsönzéssel *Tömösvár* neve is elkerült Fehérgyarmat egyik rész-neveként távoli vidékre (i.h.).

Nem céloim ugyan a különlegességek hajszolására felhívni a figyelmet, de mindenesetre érdemes megfigyelni az ilyen helyneveket is, és sietősen feljegyezni a keletkezés körülményeit, nehogy a jövő tudósai és nem-tudósai félremagyarázzák az ilyeneket, vagy legalábbis tanácstalannul álljanak meg e furcsa, de kétségtelenül érdekes helynevek előtt.

1933/1968

Országos Széchényi Könyvtár

KANDIA ÉS A KANDIASOK

1. Már Szabó Károly közölte Köröstarcsa helyneveiről írott cikkében a Kandia utca-nevet. A helynévhez a következő megjegyzést fűzte: „E név eredetét és jelentését, mely az Alföldön több helyt, nevezetesen Békésben, Füzes-Gyarmaton is föllelhető, az itteni nép nem tudja. Rendesen a falu vége felé eső s leghitványabb részt szokták így nevezni. Nem Kandia szigetének emlékét tartja-e föl e helynév, hova törökök a magyar foglyokat csapatostul hurcolták s melynek nevét a nép a régen közkezen forgott s vitézi énekekből is tanulhatta?” (ÜMMúz. 1850/I, 373).

E helynév azonban nemcsak Köröstarcsáról és Füzesgyarmatról ismeretes, hanem a magyar nyelvterület sok más részéről is. A tölem ismert adalékokat itt alább sorolom fel:

Kandia: szigetrészt Mohács területén (Pesty, MgHn. 151) | utca Békésben, Beregszászon, Bihardiószegen, Füzesgyarmaton, Mikházán (i.h. 150. és Nyr. XXIX, 426) | Debrecenben (Nyr. XXIX, 238, XXXV, 233) | határrész Szilágypéren (Pesty MgHn. 150) | rétság Etyeken (Fehér m.); e réten hajdan mélytó volt, de ez már teljesen kiszáradt (i.h.) | erdőrész Páván (Hsz.; Pesty, MgHn. 150) | 1726-tól ismeretes szőlőhegy Tasnádon (Sz.; Pesty, i.h. és Petri, SzMon. IV, 614) | 1610-től ismeretes utca Érszakácsin (Sz.; Petri i.h. 829). — Miskolcon is a múlt század hetvenes éveiben még volt *Kandia* nevű városrész, az utcák új elnevezésekor ezt a nevet — dicséretes történeti érvekkel — a *Kandia utca* nevében megőrizték (Fekete Ignác: Nyr. XXXV, 95; l. még i.h. XXIX, 426).

Kandia-sziget: dülő Péterfalván (Ugocsa m.; Pesty, MgHn. 151).

Kandia utca: Bősházán, Diószadon, Krasznán, Krasznarécsén, Szilágyballán, Szilágyperen, Szilágypaniton, Tasnádon (sz.) | Kendilónán és Ormányon (SzD.; Pesty, i.h. 150.; Petri, i.h. 88, 171, 712, IV, 207, 227, 296, 307; EHA.).

3. Külön kell ismertetnem a kolozsvári és a szamosújvári Kandiára vonatkozó történeti adatokat.

a) Kolozsvárt 1744-ben egy házat emlegetnek „a Kandiáról kijáró Sikátor és a város Köfala vicinitásában“. Ez a *Kandia* (később Kinizsi) és a Szentlélek utcából vezetett az akkori Bel-Monostor utcába. E sikátort csak újabban, e század harmincas éveiben zárták el kerítéssel a mellette lévő Nemzeti Bank biztonsága érdekében. 1852—1857 között a *Candia utca* nevet és környékét, 1845-ben ugyanezt *Kandia* néven említik. Az utca nyugati szélén egykor fennállott töredékeiben ma is látható várfal egyik bástyáját *Kandia utcai bástya* néven a város egyik legfontosabb bástyájának tartották. Ezt a bástyát bontották le leghamarább (1796). A kolozsvári *Kandia* névnek Claudius császár nevével való egybekapcsolása XVIII. századi gyermekreg etimologizálás eredménye. A *Kandia* kolozsvári életére nézve 1857 utáni adatot nem ismerek. (Ezekre l. Jakab, KvTört. I, 146, 401, III, 56; Kvári Naptár 1845. 89; KvTel. 61—2. — L. még Pesty, MgHn. 150).

b) A szamosújvári *Kandia* először 1669-ben egy oklevél keltezésében jelentkezik így: „e castris sub *Candia* positis“ (Kádár, SzDMon. VI, 140). A Rákóczi-féle felkelésben elpusztult Gerla (Szamosújvár) község lakosai 1703 táján elbocsátott német és magyar katonák voltak; ezek a felkelés után fiscusi telkeken telepedtek meg a vár palisádjai között. Az így megtelepedett 30 család alakította újra *Candia*-t (i.h. 141). 1703—1719 között Katona Tivadarné Nyerges Anna, aki „Szamosújvár Kandiában“ lakik, perli Bab Ilonát, mivel a *Kandia* nevű helyből a német katonákkal ökreit elvitette (uo.). 1725-ben *Kandiát* külön városrészként említik. Ez évben a szamosújvári református eklézsia tagjai felszólítják Sz. Királyi Józsefet, hogy adja ki az egyház nála lévő javait és úrvacsorai eszközeit, de ő erre azt feleli, hogy „míg csak egy magyar *Kandiában* leszen, addig ki nem adja“

(EHAd.). 1737—1792-ben *Kandia* lakóiról egy rét szénagyűjtésével kapcsolatban ezt jegyzik meg: „*Kandiensibus... in parte conferre solet*“ (i.h.) — 1753-ban a *Kandia* amolyan mesteremberektől lakott városrész 42 férfi és 2 női családfővel (Kádár, SzDMon. VI, 201), az ittlakók közül azonban legtöbbnek akkor csak negyed telke volt. 1762-ben a szamosújvári „*Kandiában* lévő serfőző Hazban lako' Sido Jakab Josef“-ről történik említés. Legtöbbet még az 1776-ból való következő adalék mond: „a Vár... mellett vagy on néhány Házakból álló *Kandia* nevezetű Hostát... a Város Hátarán, az itt lakók is Taxát fizetnek a városnak“ (EHAd.). A *Kandia* tehát e tájt a városnak hóstátja, azaz külvárosi része volt. Lakói is taxát fizető zsellérek lehettek. 1840-ben az erdélyi fiskális levéltár egyik latin nyelvű összeírásának címéből is a *Kandia*ra vonatkoztatva nagyjából ugyanilyenféle helyrajzi leírást olvasunk: „*Conscripto loci fiscalis Kándia juxta arcem Szamos Ujváriensem et fluvium Szamasium Minorem in plaga Occidentali decurremtem situatis*.“ Minthogy Szamosújvárt éppen úgy, mint Kolozsvárt *Kisszamosnak* a régiségben csak a tulajdonképpen *Kisszamosból* kiágazó *Malomárkot* nevezhették (l. erre KvTel. 68), a *Kandia* is a szamosújvári *Malomárok* mellett feküdhett. 1900-ban Szamosújvár három városrésze közül az egyiket *Kandiának* hívták (Kádár, SzDMon. VI, 200). Emlékezetem szerint e név még ma is él Szamosújvár köznyelvében.

4. Valószínűnek látszik, hogy ugyancsak a *Kandia* névnek egy *Kandia utca*-féle összetételben hanggűr-csökkentő **Kandi utca* változatából elvont *Kandi* alakját kell látnunk a következő adalékokban: „*Kandi utca* Érsékújváron, Nyitra megyében. Itt hajdan cigányok laktak, viskóik nem annyira utcát képeztek, mint silány lakhelyek tömegét“ (Pesty, MgHn. 150) | „*Kandi*, alsó és felső, vagy *Kangyi* Komárom megyei Kürt falu két végrésze. Felső *Kandiban* van *Urge utca* és *Czigány-utca*. Alsó *Kandiban*: *Belső-Kandi* és *Kalvária-utca*“ (i.h.). Alkalmassint ide tartozik az ugyancsak Pestytől idézett két Bács megyei *Kandia* is (i.h.).

5. Amint láttuk, már Szabó Károly is úgy vélekedett, hogy a *Kandia* név a török-kor emléke (i.h.). Pesty is a

Kandia adatok közlése után ezeket írja: „A sok *Kandia* helynév a török hódítás emléke. A név mindig oly határrészre vonatkozik, mely elhagyatottsága, mostoha állapota miatt tűnt fel...“ | „A községrészek, melyek *Kandia* nevet viselnek, rendszeren a szegényebb zselérek lakóhelyét adják. Némely vidéken *Gurgyal*-nak, másutt *Tabán*-nak nevezik. Mindnyájan a silányság, a mostohaság értelmét akarják kifejezni.“ — Minden jel arra mutat, hogy a két névmagyarazónak igaza van, hiszen a *Kandiá*-k többnyire szegényebb, nyomorúságosabb város- vagy nehezebben megközelíthető határrészre vonatkoznak. Lehet, hogy igaza van Szabó Károlynak, aki *Kandia* (Kréta) szigetére elhurcolt foglyok névadásának tulajdonítja a helynevek keletkezését. Egyes helyeken keletkezettek így is *Kandiá*-k. A Szolnok-Doboka megyében egymás mellett előforduló *Kandiá*-k azonban arra mutatnak, hogy a *Kandia*-divat Szamosújvárról indulhatott ki, és így terjedhetett át a közeli *Ormányra*, *Kendilónára* és *Válaszútra*. Ez utóbbi helyen ugyanis találkozunk a falusiak egy csoportjára vonatkozó *kandiások* névvel is. Íme: 1834: „Az ugynevezett *Candiasok* az Ekl(esi)a által az előtt határozott 4 garasokat megfizetni nem akarják. — Ezen *Candiasok* közül más jelen nem lévén csak Miklos Josef az azt felelte, hogy ha a Curator meg mutattja a Comuentiobol, hogy azzal tartoznak, úgy meg fizetik, különben nem.“ 1835: „Inteszenek meg mind ezek^a, mind pedig az ugy nevezett *Candiasok*, hogy értékek szerint igyekezzenek fizetni. Megkéretik a Báróné Tisztye, hogy ő Nsgának jelentse, hogy a *Kandiasok*-ra nézve tégyen rendelést, hogy a régi usus szerint a 3 xrt fizessék meg a Tiszt. Papnak“ (A dési ref. egyházmegye esperesi levéltára. Vizitációs jegyzőkönyv. Jelz. II 4. — ^a Ti. a papibért fizetni nem akaró református egyháztagok). Magukból a jegyzőkönyvi adalékokból meg az egyháziadó-kivetés és -fizetés ismeretéből következik, hogy ezeket a *kandiásokat* csak szegény sorsú, nehezen fizető, sőt fizetni nem is akaró népségnek kell tartanunk, amolyan nehezen élő, kicsi keresetű falusi mezőgazdasági munkásoknak. Erre mutat az is, hogy mikor 1942 táján egy alkalommal a *Válaszúttal* szomszédos *Bonchidán* — Gazda Ferenc társaságá-

ban — helynévgyűjtőmunkában foglalatostkodtam, meglepetésemre ott is találkoztam a *Kandia*-val és a *kandiasok*kal. A gr. Bánffy-birtoknak a pazarul megépített grófi istállók közelében rozogán tákolt, pajta-szerű béres házait, illetőleg a bennük lakó béres-családok tagjait illették e névvel. Itt tehát a *kandiasok*nak valóban a falu legszegényebb, társadalmi megbecsülés szempontjából legalacsonyabb fokon álló, gazdaságilag leginkább kizsákmányolt lakosait nevezték. Ezek természetesen az egyháznak is jóval kevesebb képét (papibért) fizettek, mint a jobb gazdasági viszonyok között élő egyháztagok.

A *Kandia* eredetizetése dolgában ez az utóbbi adat is igazat ad Szabó Károlynak és Pesty Frigyesnek a *Kandiá*-kban lakók anyagi és társadalmi helyzetére vonatkozólag. Lehet tehát, hogy e helynevünk keletkezésekor szerepet játszó lelki mozzanat is olyan lehetett, mint a több helyütt előforduló *Bosznia*, *Burgundia*, *Hercegovina* és *Szibéria* esetében (vö. MNy. XXIX. 52. XXX, 170 és Petri, SzMon. IV, 767).

1941/1968

PINDUS

A Nyárad mente földrajzi neveiről írt szép monográfiájában Benkő Loránd a Fintaháza határáról feljegyzett nevek közül a címszóbeli nevet az ismeretlen eredetűek között szerepelteti (MNYTK. 74. sz. 52; l. még MNyj. VI, 148). Már régebben más irányú kutatás közben a fintaházi helynévvel kapcsolatban egy olyan utalásra akadtam, mely — úgy látszik — kielégítő módon rávilágít a helynévadás körülményeire. Egy hírlapi közleményben ugyanis ezt olvastam: Fintaházán „1863 tavaszán Bátky Gábor itten az Oldal nevű bokros helyen irtásba ültetett szőlőjét *Pindus*-nak nevezte el“ (Kolozsvári Közlöny 1863. 39. sz. 157. l.). Bár Benkő helynévközleménye szerint a címszóbeli névvel jelzett terület ma szántó föld, nem kétséges, hogy ennek neve is az 1863-i névadás idejéből származik. A fintaházi gazdálkodási viszonyokban beállott változás a századvégi nagy filoxéra-pusztítással hozható kapcsolatba. Mindez azonban csak a helynévadás és a gazdálkodás-változás körülményeit tisztázza, de a helynév eredetére nem vet fényt.

Úgy hiszem mégis, hogy ezt a helynevet is beleilleszthetjük helyneveink egyik érdekes csoportjába. A magyar nyelvterület sok pontjáról ismerünk olyan helyneveket, amelyek nyilvánvalóan egy-egy külföldi földrajzi névnek valamilyen, rendszerint ismeretlen körülmények között magyar talajba átkerült változatai. Az *Amerika*, *Babilon*, *Bécs*, *Bosznia*, *Burgundia*, *Csikágó*, *Galicia*, *Hercegovina*, *Jeruzsálem*, *Róma*, *Szibéria*, *Szicília*, *Zsodoma* ~ *Sodoma* város-, tartomány- és országnevek, valamint más, itt fel nem sorolt társaik gyakran fordulnak elő a magyar helynévkincsben (MNY. XXX, 169—70, XL, 63). Magam a *Pindus* nevet is ilyennek tartom.

A fentebb felsorolt nevek néhányáról tudjuk, hogy olyan időtáiban került bele helynévkincsünkbe, amikor

a szóban forgó ország valamilyen, rendszerint politikai okokból az országos, sőt világérdeklődés központjában állott. A múlt század harmincas éveitől kezdve a görög nép szabadságmozgalmi is felébresztették a görög nép és a görög föld iránt való érdeklődést. Ezzel állhat valamiképpen kapcsolatban az, hogy egy fintaházi birtokos újonnan ültetett szőlőjét 1863-ban a görögországi Pindus hegységről nevezte el. Hasonló névadásra két közelebbi példát is idézhetek. Nyilván a bibliai, nagyon magas *Sinai hegy* neve szerepel a Beregszászról és Szilágytelekről ismert ilyen alakú szőlőhegy-névben, továbbá a maros-tordai Kibéd helynevei között lejegyzett *Sinaihegy-ora* névben. De alkalmasint ugyanilyen eredetű a Szilágy megyei Magyarcsaholyról és a Győr megyei Kajárról idézett *Sinahegy* szőlő-, pusztaszőlő-, illetőleg dülönév is. A magyarcsaholyi név már egy 1768-i forrásban előfordul, a többi csak a múlt század végéről ismeretes (Nyr. II, 238, XXX, 542, XXXV, 438, XLI, 437; Petri SzMon. IV, 23). Ugyancsak a bibliai *Jerikó* magas falainak képzelet indíthatta a névadó képzeletet arra, hogy magas hegyeket illessen e névvel. Désen és Désaknán például a határban levő egy-egy hegytető neve *Jerikó* ~ *Jérikó* (MNY. XXVIII, 125, XXIX, 52, XXX, 169, 171 és tölem: Dés helynevei: ETF. 101. sz. 34); Trencsén megyéből is ismeretes *Jericho* nevű hely (Nyr. XXX, 251). Szegedről egy városrész és egy „nyomási föld“ nevét *Jéricó*, illetőleg *Jerikó* alakban közlik (Nyr. II, 95, MNY, I, 235). Nagybánya határában a Morgó-hegy aljában *Jerikó* nevű helyet említnek (Nyr. II, 281; Thurmann Jenőné Imreh Mária: Nagybánya helynevei című kézírata, tulajdonomban).

Ezek az analógiák arra mutatnak, hogy a címszóbeli fintaházi név is azonos lehet a görögországi Pindus hegységnevével. Hogy aztán maga ez a név milyen eredetű, azt magam sem tudom. E kérdés taglalása azonban már nem is tartozik a magyar helynévfejtés feladatai közé.

VI

**TERVEK ÉS EREDMÉNYEK A NYELVTÉRKÉP-
MUNKÁBAN**

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

JEGYZETEK KOLOZSVÁR ÉS VIDÉKE TAJNYELVI TÉRKÉPÉNEK ELŐSZÁVAHOZ

1. Ha a tudományos munkában egynéhány évtizede végbement hatalmas fejlődés okát vizsgáljuk, kétségtelennek kell tartanunk, hogy ez a kutatómódszerek tökéletesedésével nyert új megismerési lehetőségek szaporodásában keresendő. E megállapítás nemcsak a természet-tudományokra, hanem a társadalomtudományok legtöbbjére is érvényes. A kutatómódszerek tökéletesedésének fokozott mértékben veszik hasznát azok a tudományágak, amelyeknek kialakulási kora alig egy-két emberöltővel ezelőtt kezdődött, és így az új módszerek alkalmazásában nem kerékkötő a hagyomány, az addig kialakult gyakorlat nyúga.

A nép életével foglalkozó tudományos kutatások kétségtelen eredményeit is, a személyi adottságokon kívül, jórészt újszerű kutatómódszerek alkalmazásának tulajdoníthatjuk. Az utolsó félszázad, különösképpen pedig a legutóbbi másfél évtized (1929—1944) alatt jelentős eredményeket elért magyar nyelvjáráskutatás legújabb ága, a nyelvtérkép-vizsgálat is tulajdonképpen ilyen új kutatómódszernek tekinthető. Az új módszer sokban különbözik a nyelvjáráskutatás eddig gyakorolt eljárás módjaitól. E módszer alkalmazója már nem elégszik meg egy települési egység vagy a kisebb települések egy csoportjának nyelvjárásában megfigyelhető legfontosabb sajátságok vázlatos ismertetésével, mint azt például a magyar nyelvjárások kutatói a múlt században és a magunk százada első négy évtizedében szinte kizárólagosan tették. Valamely nyelvterület egészére vonatkozó érdeklődése miatt nem elégítheti ki a nyelvtérkép munkását az újabb monografikus nyelvjáráskutatásnak az az eljárás módja sem, hogy egyes nyelvi jelenségeket, hang-, alak-, mondat- vagy jelentéstani és szókincsbeli sajátságokat egy

bizonyos pont, egy kiválasztott települési egység vagy a települések egy kisebb csoportjának keretén belül vizsgáljon, és így állapítsa meg az egyes sajátságok meglétét, érvényesülésének fokát vagy éppen teljes, illetőleg részleges hiányát. Minthogy tehát a nyelvtérkép munkása sem futó és természetesen többé-kevésbé hiányos képet nem akar rajzolni, mint tették a régebbi „népnyelvkutatók“, sem az egyes nyelvi jelenségeket nem akarja a maguk teljességében feltárni, új célkitűzéssel és ennek megfelelőleg új munkamódszerrel kell vizsgálatát végeznie, illetőleg új ábrázolási módszerrel kell eredményeit szemléltetnie. Ennek következményeképpen az eljárás újszerűsége elsősorban a gyűjtési terület kitágításában, a gyűjtési határnak a vizsgált nyelvterület legszélső pontjáig való szétfeszítésében jelentkezik, aztán magában a gyűjtés lefolytatásában és végül a szemléltetés újszerű módjában. A nyelvtérkép munkása a népnyelv legfontosabb jelenségeit rendszeresen, a kiválasztott nyelvterület minden részén és — ami fontos — egy bizonyos, adott időpontban való állapotában akarja szemlélni és szemléltetni; éppen ezért nem egyetlen település vagy egy kisebb földrajzi, közigazgatási, illetőleg nyelvjárási szempontból többé-kevésbé egységesnek vélhető táj nyelvének vizsgálatát tűzi ki célul, hanem munkaterének tekinti az egész nyelvterületet. Mikor azonban a kutatóterület földrajzilag kiszélesíti, ugyanakkor a vizsgálat időbeli határait a lehetőségig összeszűkíti. Nem kutatja tehát a nyelvi jelenségek múltját, előzményeit, okát, és természetesen még kevésbé bocsátkozik bele a nyelvi fejlődés várható újabb fokozataira vonatkozó meddő találgatásokba, sőt még az egyes jelenségek kapcsolatainak, összefüggéseinek megállapítását sem végzi el, csupán rögzíti és szemlélteti valamely nyelvnek egy adott, minél rövidebb időközön belüli állapotát. Ezért lehet a nyelvtérkép gyűjtőjét a fényképészhez, magát a munkaeredményt pedig a pillanatfelvételhez hasonlítani. Ha már erre a hasonlatra terelődött a szó, szükségesnek tartom kiemelni: a nyelvtérkép gyűjtője természetesen nem eszményített, hanem a valóságnak minél inkább megfelelő felvételt igyekszik készíteni a nyelvről. Számára nincsenek „szép“ és „csúnya“ nyelvi jelenségek vagy szók, ő

nem vadássza, mint ahogy a nyelvjárás kutató általában sohasem keresi a feltűnő, az „érdekes“, az avatatlant furcsaságával mosolyra készítő nyelvi adalékokat. Számára minden nyelvi jelenség úgy érdekes és úgy értékes, ahogy egy meghatározott ponton és egy bizonyos pillanatban megfigyelhető. Munkamódja tehát a megfigyelés és a megfigyelt jelenségnek meghatározott, következetesen alkalmazott hangjelzéssel való rögzítése, illetőleg térképlapokon való szemléltetése.

Az itt elmondottakból önként következik, hogy a nyelvtérkép-gyűjtőnek a lejegyzett nyelvi adatok viszonylagos egyidejűségére kell elsősorban vigyáznia. Az egyidejűség rendkívül fontos követelmény, hiszen nemcsak a nyelvész, az avatatlan is megállapíthatja, hogy a nyelv állandóan változik. Mi már nem beszélünk úgy, mint beszéltek csak egy félszázaddal előbb is apáink, nagyszülőink nyelve meg valamelyes mértékig emezekétől különbözik és így tovább. A nyelv ilyen állandó, rendszerint lassú, észrevétlen változása megfigyelhető a nyelvjárásokban is. Így, ha gyűjtő munkánkkal nem igyekszünk, a gyűjtés elején felvett nyelvi anyag más állapotot tükröztet vissza, mint amilyen az utolsó napokban felvett nyelvi helyzet. Példáért nem is kell olyan messzire mennünk. A kalotaszegi Kispetriben például a falu eredeti nyelvjárását ma már alig egy-két idősebb ember és asszony beszéli. A középkorúak és a fiatalok beszéde már teljesen elszíntelenedett az idáig is eljutó városias köznyelv hatása alatt. Ez azonban nemcsak Kispetriben van így, nagyon gyakran tettem hasonló megfigyelést magam, tettek mások hazánk különböző pontjain, sőt más nyelvjárás kutatókkal együtt tettünk a nyelvtérület más részein is. E jelenséggel az itt közelebről vizsgált területen másutt is találkoztunk; így aztán ha valaki a nyelvtérképhez ezelőtt negyven-ötven évvel előbb kezdte volna gyűjteni az anyagot, és gyűjtését csak most fejezné be, az első tíz-húsz évben tanulmányozott falvakban alighanem sokkal eredetibb, régiesebb nyelvállapotot talált volna, mint az utolsó években felkeresett falvakban. A nyelvtérkép gyűjtőjének tehát viszonylag szűkre szabott időközben kell munkáját elvégeznie. Éppen ezért nem gyűjtheti anyagát passzív megfigyelés útján,

mint az, aki mondjuk csak egy vagy akár néhány hangtani jelenséget tanulmányoz. Minthogy egy faluban csak néhány napot tölthet, ezt az időt úgy kell felhasználnia, hogy ezalatt a nyelv fontosabb hang-, alak-, mondattani jelenségeit rögzíthesse és szókinszbeli sajátosságait legalább nagyjában megállapíthassa. Ezt a célt csakis úgy valósíthatja meg, ha előre jegyzékbe foglalja a tanulmányozandó jelenségeket és kifejezéseket, és az előre megállapított kérdésekre közvetlen, aktív módon igyekszik felvilágosítást kapni.

2. A múlt századi külföldi kezdeményezések után nálunk e század első éveiben vetődött fel először a magyar nyelvjárási jelenségek térképre való vetítésének gondolata. Bizonyos jó érzéssel tölthet el bennünket az a tudat, hogy ilyenfajta vizsgálatot elsőnek éppen a keleti székelység nyelvjárása keretén belül végeztek. Horger Antal — brassói tanár korában — 1905-ig öt esztendei nyári szünidejének átlagosan felét azzal töltötte, hogy a keleti székelység, vagyis Csík- és Háromszék egész területét bejárva, huszonkét mintaszó segítségével megállapította a vizsgált terület magyar népnyelvének tizenegy jelentős hang- és alaktani sajátosságát. „Hosszú fáradozásainak rövid eredményét“ egyetlen térképlapra vetítve mutatta be „a magyar nyelv ügye iránt érdeklődő közönségnek“ (A keleti székelység nyelvjárási térképe: MNy. I, 446—54. l.; 1. térképpel). — Munkája nemcsak a ráfordított tekintélyes idő és az önkéntesen vállalt sok fáradtság, kényelmetlenség miatt érdemel tiszteletet, hanem úttörő voltaért és első pillanatra szerénynek látszó, de valójában nagyon lényeges eredményeiért is. S ha a térképelést, szemléltetést a tudomány mostani állása szerint ma már másként is végezzük, mitsem változtat ez magán azon a tényen, hogy elsőnek a magyar nyelvterületen Horger végzett nyelvtérkép-munkát. E vizsgálat folyamán elért eredmények lehetővé tették, hogy a magyarság egyik jelentős népi területén legalább néhány fontos nyelvjárási sajátosság elterjedésének földrajzi határait térképre rögzítve szemlélhessük. Különösen kiemelendő, hogy a vizsgálatból leszűrte eredmények az egész magyar nyelvjáráskutatásra és közelebbről a nyelvtérkép-szerű vizsgálódásokra nézve is olyan érdekes, általános

érvényű megfigyeléseket jelentenek, amelyek adatszerűségükben sok addigi balhiedelmet döntöttek meg és sok ezelőtt folytatott nyelvészeti vitát oldottak meg. Nemcsak Horger nyelvtérkép-vizsgálódásaira, hanem általában egész nyelvjáráskutató munkássága értékelésére tartozik az a megállapítás, hogy e kutatások nagyon előnyösen befolyásolták Horgernek már idézett tanulmányában és még kiérleltebb formában a nyelvjáráskutatással foglalkozó számára egyik nélkülözhetetlen kézikönyvében a magyar nyelvjárások kérdésében kifejtett álláspontját.

Nemcsak a tudománytörténeti előzmények megrajzolásának ilyen alkalomkor szinte kötelező volta készítet bennünket arra, hogy Horgernek az erdélyi és általában a magyar nyelvtérkép-vizsgálatok történetében való jelentőségére rámutassunk, hanem az is, hogy az ő kezdeményezését mindenképpen a magunk kísérlete szellemi elődjének kell tekintenünk. Az előbbieken ugyanis kiemelttem, hogy a nyelvtérkép-vizsgálódások ösztönzője az a szükségérzet volt, amely az eddig folytatott elnagyolt vagy éppen nagyon is részletező monografikus kutatás mellett elvégzendőnek tartja az egész nyelvterület vagy legalábbis annak egy jelentős része legfontosabb nyelvi jelenségeinek megállapítását és térképlapokon való szemléltetését. A nyelvtérkép gyűjtési és ábrázolási tere tehát egy nyelvterület egésze. Mégis mikor az ilyenféle vizsgálódásokat megindítottuk, az adott rendkívüli háborús viszonyok között a lehetőségekkel számolva, 1941-ben csak azt tűzhattük ki első feladatul, hogy részben általános módszertani megfigyelések, részben meg gyakorlati tapasztalatok szerzése céljából egyelőre csupán egy kisebb földrajzi terület minden egyes ponton való nyelvi vizsgálatát végezzük el. E szükséglet felismerése eléggé természetesnek és magától értetődőnek látszik ugyan, mégis annak, hogy ezt egyáltalában igyekeztünk és igyekeztünk megvalósítani, és annak, hogy a megvalósítás felé éppen ezen az úton haladunk, ennek bizonyos története van. Úgy véljük, nem fölösleges már az ilyen vizsgálatokkal kapcsolatos nehézségek és az ilyen alkalmakkor felvetődő kérdések szemléltetése céljából sem rámutatni arra, hogy milyen erőfeszítéseket kellett és kell tennie, milyen akadályok és sikertelenségek elcsüggesztő légkö-

rében kell lázasan és teljes odaadással dolgoznia az olyan tudomány művelőjének, mint a nyelvtudomány, amelyet a közfelfogás egyébként szürkének, lélektelennek és az élettől elvonatkoztatottnak tart.

3. A — sajnos — folytatás nélkül maradt Horger-féle kezdeményezés után szinte egy negyedszázadig a hazai magyar nyelvjárások nyelvföldrajzi munkálatai ügyében nem történt semmi. Csak századunk harmadik-negyedik évtizede fordulóján az újabb magyar nyelvjáráskutatás nagy mestere, Csűry Bálint még kolozsvári kollégiumi tanárként igyekezett — sajnos, eredménytelenül — munkásokat szerezni a debreceni egyetem Nyelvatlasz Intézetében Huss Richardtól kezdeményezett magyar nyelvtérkép-munkálatoknak. A kezdeményezés általánosságban való sikertelenségének az elgondolás és a módszer hibás volta mellett a személyi és szervezeti kérdések megoldatlansága volt az oka. Később Csűry debreceni egyetemi tanár korábban maga is kísérletezett egy szűkebb tájnyelvi atlasz anyagának összegyűjtésével, de ez a kísérlet is hamvába holt.

Lényegesen megváltozott a helyzet, mikor az ETI Magyar Nyelvészeti Osztályának megalakulása után az osztály munkatervének egyik lényeges pontjaként egy erdélyi nyelvtérkép megvalósítása már nemcsak délibábos ködkép gyanánt lebeghetett előttünk kitűzött célként. Az osztály 1941-ben készült munkaterve ilyen vonatkozásban ezt a célkitűzést foglalta magába: „Legelső dolog, hogy tájékozódjunk az erdélyi népnyelvi terület legfontosabb sajátosságait illetően. Ez pedig csakis nyelvatlaszmunka útján lehetséges. A berendelendő gyűjtőknek egyenesen kidolgozott kérdőívvel be kell járniok az erdélyi népnyelvi terület minden egyes községét, hogy megállapítsák az egyes hang-, alak-, mondat-, jelentés- vagy általánosabban szótani sajátosságokat. E sajátosságok azután előre meghatározott rendszerrel térképre kerülnének, és így szemléltetnék az erdélyi népnyelvi terület legjellegzetesebb sajátosságait.“ E nagyszabású tervnek legalább részleges valóra váltása érdekében — a legkedvezőbb megoldásként — Gálffy Mózes, Imre Samu és Márton Gyula került berendelt középiskolai tanárként az Osztályhoz. Zavartalan munkájukat azonban a katonai be-

hívások és a háborús nehézségek nagy mértékben akadályozták.

A meginduláshoz feltétlenül szükséges kérdőív készülni ideje alatt az Osztály tagjai több megbeszélést tartottak. Ezeken magának a kérdőív anyagának megvitatásán kívül a gyűjtési területet és a munkamódot igyekeztek megállapítani. A rendkívüli háborús viszonyok arra kényszerítettek bennünket, hogy egyelőre hagyjunk fel az egész Erdély népnyelvi térképéhez való anyaggyűjtés tervével. Részben a háborús forgalmi korlátozások, részben meg az Osztály első két évében folytatott nyelvtérképészeti munkájának során falun tapasztalt, nemegyszer megoldhatatlan ellátási nehézségek arra ösztönöztek, hogy egyelőre ne kezdjünk nagyon nagy és távoli területre kiterjedő munkát. A tapasztalatszerzés szükségessége azt is ajánlotta, hogy előbb egy kisebb területegység nyelvtérképének anyagát gyűjtsük össze úgy, hogy eltérve az eddigi nagyobb nyelvtérképek szerkesztőinek gyűjtési módszerétől, a kiválasztott területegység minden egyes pontját vizsgáljuk meg. E tekintetben tehát Horger Antal nyomdokait követtük. Egy ilyen tájtérkép elkészülése már akkor is több szempontból tanulságosnak és szükségesnek látszott.

A választásunknak éppen a rendkívüli viszonyok miatt aránylag könnyen megközelíthető területre, Kolozsvár közvetlen környékére kellett esnie. Eredetileg úgy terveztük, hogy csak a Kolozsvár közelében fekvő Kalotaszeg harminc egynéhány községében végezzük el az anyaggyűjtés munkáját, és így Kalotaszeg tájnyelvi térképét készítenők el. Ezt a gyűjtőterületre vonatkozó első tervet azonban hamarosan úgy módosítottuk, hogy a terület határát kelet felé kitérítettük. Belevettük Gyalut és a tőle keletre eső pontokat, mindenekelőtt pedig magát Kolozsvárt. Ehhez hozzákapcsoltuk a már amúgy is kutatott, kelet-északkeleti irányban fekvő Borsavölgyet, sőt délkelet felé a Mezőség néhány községét is. Így aztán a legkeletibb pontokat e területen Szék, Bonchida, Válaszút, Kolozsborsa, Bádok és Kide, a legnagyobbakat Magyarókeréke, Bánffyhunjad, Ketesd és Bábony jelenti. Ez utóbbin kívül Váralmás, Középlak és Magyarnagyzsombor a legészakibb, Szék, Kolozs, Györgyfalva, Ma-

gyargyerőmonostor és Magyarvalkó pedig a legdélibb pont. Az így kitágított kutatási terület ilyenformán magába foglalja a tulajdonképpeni Kalotaszegen, a Körös és Kalota között: a Felszegen kívül az Almás, a Kapus és a Nádas mentét, sőt a Kis-Szamos vidékét is egészen Bonchidáig, felöleli a Borsavölgyet, valamint a Mezőség északnyugati csücskén lévő néhány községet is; ezen kívül a Kolozsvár tőszomszédságában fekvő Fejérdén és Kajántón tett nyelvföldrajzi megfigyelések eredményei is rákerülnek a térképre. Kolozsváron a jobbára kertgazdasággal és általában földműveléssel foglalkozó Hóstát nyelvének vizsgálatára terjed ki a munka. Ugyanitt szükségesnek tartottuk, hogy a városnak egyik, jórészt őstermeléssel foglalkozó részén, Monostoron is vizsgálatot végezzünk úgy, hogy kikérdezzük román nyelvmestertől is a kérdőív teljes anyagát. Ezt a magyar-román nyelvi kölcsönhatás megállapításának szempontjából szükségesnek látszó vizsgálatot a kiválasztott területnek még néhány más pontján is, egyes, állandónak kijelölt pontokon rendszeresen, másokon alkalomszerűen és szórványosan szintén elvégzik a gyűjtők. Az ebből adódó tanulságok rendkívül jelentőseknek ígérkeztek; az eddig végzett gyűjtés e vélekedést igazolta is.

Az így kiválasztott területen kereken hatvan pont vizsgálatának elvégzése teszi a gyűjtők feladatát. Az eredetileg három gyűjtő munkájára számítva egybeállított kérdőív 2269 kérdést foglal magába. Minthogy e számban nincsen benne a névszókkal és igékkel kapcsolatban kikérdezni szándékolt nyelvtani alakokra vonatkozó kérdések száma, ezekkel együtt e viszonylag gazdag kérdőívvel egy-egy ponton gyűjthető nyelvjárási adalékok száma mintegy 3500-ra emelkedett.

4. A kérdőív készülésének tartama alatt meg kellett teremteni a megvizsgálandó pontokon részint a gyűjtők ellátásának, zavartalan munkájának, részint meg az alkalmas nyelvmesterek kiválogatásának személyi előfeltételeit is. Megkönnyítette e feladatot az, hogy a vizsgált terület értelmiségi rétegével e sorok írójának nagyon bensőséges személyi kapcsolatai voltak. E helyzeti előnyből és a közigazgatási hatóságok készséges támogatásából kifolyólag a helyszíni gyűjtőmunka rendjén nagyon ritka

helyt hiányzott az előzékeny segítőkészség, s e ritka esetekben is többnyire a kitűzött cél meg nem értése vagy a rendkívüli viszonyokból adódó akadályoztatás magyarázta a támogatás elmaradását, s ezzel azt, hogy azokról a pontokról a két gyűjtőnek első ízben nemegyszer bizony dolga végezetlenül kellett eljőnnie. Az ilyen szórványos esetekben tapasztalt sikertelenség és a belőle következő idővesztegetés, hátramaradás elkerülése végett aztán központi közigazgatási jellegű támogatáshoz is folyamodtunk.

A kérdőív megszerkesztése a nyelvtérkép két gyűjtőjének, Gálffy Mózesnek és Márton Gyulának mintegy négy hónapját vette igénybe. Mikor aztán megfeszített munkájuk eredményeképpen 1943 februárjában elkészült a kérdőív, az előzetes tervekhez igazodva a gyűjtők a nyelvtérkép anyaggyűjtési munkájához 1943. február 23-án a borsavölgyi Kidén hozzá is kezdhetek. A munkát azért indítottuk meg éppen itt, mert e ponton az Osztály tagjainak 1941—1942 folyamán végzett nyelvjárási gyűjtése alapján az itt összegyűlő adatokat jól ellenőrizhettük. Az első ponton a kérdőív teljesen használhatónak bizonyult. A többiekben sem érték a gyűjtőket a kérdőívvel kapcsolatban kellemetlen meglepetések. Így aztán a kérdőíven csak lényegben nem vágó, apróbb módosításokat kellett tenni. Ezzel a jól használhatónak bizonyult kérdőívvel február 23-ától további próbagyűjtés céljából munkatársaim néhány olyan helyet látogattak meg, amelyekről peremhelyzetük, aránylagos félreeső voltak vagy éppen forgalmi útvonal melletti helyzetük miatt különleges tapasztalatokat és érdekes nyelvi adalékokat vártunk. Egy hónap alatt itt nem részletezhető személyi nehézségektől hátráltatva hét ponton sikerült megejteni a próbagyűjtést. Az egyes pontokon a helybeli előkészítés foka nagyon változó volt. A jó előkészítés azon kívül, hogy egy fél, sőt egy egész napi időnyereséget jelentett, a megértésnek is jele volt, és így biztosította a gyűjtőmunka kedvvel, lendülettel való eredményes végzését, míg az előkészítés hiánya, illetőleg meg nem felelő volta ugyanannyi idő elvesztegetését, a gyűjtőkben lehangoltságot és csak nehezen feloldódó rosszérzést eredményezett. Az ilyen kedvező vagy kedvezőt-

len lélektani körülmények aztán természetesen nem voltak közömbösek a munkaütem alakulására nézve sem.

Hosszadalmas, bár rendkívül tanulságos volna részletezni egyik oldalon azokat a nehézségeket, akadályokat, amelyek a gyűjtést késleltették, másfelől meg azokat a körülményeket, melyek a gyűjtők munkáját előrelendítették. Szerencsére a kellemetlen és kellemes tapasztalatok elég arányosan váltakoztak ahhoz, hogy biztosítsák a gyűjtőkben a kedvet és munkalendületet. A hátráltató körülmények között a már említett helyszínen adódó nehézségek mellett legtöbb visszamaradást okoztak a háborús helyzetből adódó forgalmi korlátozások meg a katonai behívások. A katonai szolgálat egyik gyűjtőnket véglegesen, a másik kettőt többször tartósan elvonta a munkától. Ezért nem sikerült az az első terv, hogy az anyaggyűjtés még 1943 folyamán nagy részben befejeződjék, illetőleg legalábbis a befejezéshez olyan közel juthasson, hogy az 1944. évre csak néhány felgyűjtendő pont meg a kiegészítés és az ellenőrzés munkája maradjon. Legutóbb az idővel és a gyűjtők teljesítőképességével mindenben számoló, tehát éppen ezért valósnak látszó reményünk az volt, hogy a gyűjtés 1944 júniusáig befejeződik. Február közepén azonban az egyik gyűjtő ismét behívót kapott. Ezzel a gyűjtés bevezetésére vonatkozó egész tervünk újra megghiúsult. Márton Gyula ugyan folytatta még néhány ponton a gyűjtést, de a bekövetkezett háborús események, légitámadásos veszélyek ezután már Márton számára is lehetetlenné tették, hogy huzamosabb ideig a gyűjtőterületen tartózkodjék. Mint-hogy így a gyűjtés teljes befejezésére vonatkozó reményünk rajtunk kívül álló okokból nem teljesedett be, sőt a helyzet későbbi súlyosbodása fokozottabb mértékben valószínűtlenné tette még azt is, hogy Márton befejezhesse a maga kérdőíve anyagának összegyűjtését, 1944 márciusában elhatároztuk, hogy a hátralévő néhány ponton a kérdőív anyagából kiválasztott mintegy 50 kérdéssel egyelőre csak próbagyűjtést hajtunk végre. Az így begyűlt anyagból aztán kb. 25—30 lapot közreadunk azért, hogy ízelítőt nyújtsunk a végzett munkából, és hogy legalább részben szemléltessük nyelvtérkép-vizsgálataink sokrétű tanulságait.

Az ilyen előzmények után 1944 folyamán közlésre előkészített »Huszonöt lap Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé«-ből című kiadvány huszonöt nyelvtérképlapja a maga kísérletes mutatvány-voltában is megbízható tájékoztatást nyújt az összegyűjtött anyag várható tanulságairól. Minthogy a gyűjtőterület szerencsére úgy jelöltük ki, hogy — a Kis-Szamos melléke Gyalu—Kolozsvár közti szakasza három pontján kívül — a Kolozsvárnál kezdődő közép-erdélyi nyelvjárások mintegy 20 pontjának nyelvjárasi-nyelvföldrajzi adalékai is rákerüljenek a térképlapokra, e kis kiadvány birtokában lehetőség nyílik arra, hogy egy szűkebb területen belül tanulmányozhassuk a nyelvföldrajzi jelenségeknek a vizsgált terület szélein: Kalotaszeg és a belső-erdélyi nyelvjárások határvonalán megfigyelhető fokozatos átmeneteit, illetőleg nem egy esetben hirtelen, átmenetek nélkül való szétválását is.

1944/1968

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A MOLDVAI CSÁNGÓ TÁJNYELVI TÉRKÉP MUNKÁLATAI

A finn Wichmann György emlékének

1. Amióta a moldvai csángóság iránti érdeklődés kezdeti szakaszában már az első, nem nyelvész-kutatók tájékoztatásai kiemelték a csángó élet és a csángó nyelv különleges régiességeit, a történet- és a nyelvtudomány is különleges eredményeket várt a moldvai csángók nyelvjárásának vizsgálatától. A kutatások nyomán az őstörténeti romanticizmus múlt századvégi gyöngülésével mindinkább magára a nyelvi valóság vizsgálatának szükségességére terelődött a figyelem. Ezért Szarvas Gábor, az első nyelvész-kutató felderítő jellegű moldvai csángó útja (1873) után is a nyelvtudomány olyan kiválóságai, mint Munkácsi Bernát (1880), Rubinyi Mózes (1900-1901), Csúry Bálint (1928—1931) és a finn Wichmann György (1906—1907) munkásságuk egy-egy szakaszában legfontosabb célkitűzésüknek a moldvai csángó nyelvjárás kutatását tekintették. Minden kimagasló eredmény mellett is nagy hiányosság volt azonban az, hogy a kutatók munkája nem alapult a moldvai csángóság minden egyes településpontját előzetesen számbavevő tájékozódáson, sőt legtöbb esetben nem tudjuk eldönteni azt sem, hogy a tőlük egységesnek vett csángó anyagnak ez vagy az az adata melyik csángó pont nyelvéből került bele a közlésekbe. A korabeli nyelvtudományi kutatások ilyen irányú igényhiánya miatt hanyagolódott el a moldvai csángó nyelvjáráskutatásban is a nyelvi kölcsönhatás kérdésének vizsgálata. Pedig a csángó nyelvjárás szókincsében, egész nyelvtani rendszerében, hanganyagában, alak- és mondatnani formáiban — a csángóság nagy részének kétnyelvűsége miatt — olyan érdekességek rejtekeznek, amelyeknek a vizsgálódás fénykörében való bevonása a magyar nyelvjáráskutatás érdekein túl a román, sőt az ál-

talános nyelvtudományt illetően is rendkívüli tanulságokkal kecsegtet.

2. Az Akadémia Kolozsvári Fiókjá Nyelvtudományi Intézete és az egyetemi magyar nyelvtudományi tanszék kutatóinak 1949 nyarán meginduló kutatómunkája rendjén elsősorban éppen a megelőző kutatások e kettős hiányosságának lehető felszámolására kellett erejük teljes megfeszítésével törekedniük.

Nemcsak korunk hatalmas nyelvtérkép-vállalkozásai, elsősorban a számunkra legközelebbi, leggazdagabb tanulságokat nyújtó Atlasul Limbii Române (ALR) gyűjtési tapasztalatai határozták meg már eleve is kutatásunk módszerét, a fennebb jelzett kettős hiányosság is a nyelvföldrajzi módszer alkalmazásával látszott legjobban kiküszöbölhetőnek, illetőleg pótolhatóknak. Ilyen elvi megfontolások alapján habozás nélkül a földrajzi módszer alkalmazása mellett döntve, célkitűzéseinket pontokba foglalva így fogalmazhattuk meg:

a) Minden olyan moldvai települési pont felkeresése, ahol csángóság is lakik.

b) Mentől sűrűbb, lehetőleg eszményi sűrűségű kutatóponthálózattal egy viszonylag kisebb tájnyelvi térkép anyagának összegyűjtése.

c) A magyar nyelvjárási anyaggal párhuzamosan a nyelvjárási felderített terület néhány pontján a nyelvi kölcsönhatás térképes szemléltetési lehetőségének megteremtése céljából a román nyelvföldrajzi anyag összegyűjtése. A román kutatópontok kijelölésében körültekintően úgy kell eljárni, hogy vegyeslakosságú pontok mellett teljesen román lakosságú pontokon gyűjtött román nyelvföldrajzi adalékok is tájékoztassanak a moldvai román nyelvjárási sajátosságokat illetően.

d) Célkitűzéseink közé tartozott az is, hogy a b) pontban jelzett gyűjtés rendjén tegyük lehetővé a moldvai csángó nyelvjárási pontokon jelentkező legjellegzetesebb sajátosságok összefoglaló, térképes szemléltetését és a nyelvjárás alegységeinek a meghatározását.

e) A nyelvföldrajzi módszerrel gyűjtött anyag figyelembevételével tisztázzuk a moldvai csángó nyelvjárásnak más magyar nyelvjárásokhoz való viszonyát.

f) A viszonylagosan kisebb terjedelmű, kb. 500 lapot tartalmazó tájnyelvi térkép anyaggyűjtésére kérdőív segítségével a b) pontban jelzett munka elvégzése mellett egy nagyobb, először »Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképe« anyaggyűjtésekor használt kérdőív kikérdezése rendjén mentől mélyebbre hatoló vizsgálódással jegyezzünk le mennél gazdagabb anyagot egy részletes csángó nyelvjárási monográfia számára.

g) Részint a nyelvföldrajzi gyűjtés, részint meg a később különlegesen ilyen célt szolgáló szógyűjtés eredményeinek felhasználásával egy csángó szótár szerkesztése is megvalósítandó célként lebegett szemünk előtt.

3. Már első pillanatra is világos volt előttünk, hogy szerteágazó céljaink megvalósítását csak munkaközösségben, kellő szervezethez és csak gazdaságos munkamegosztással érhetjük el. Minthogy a fennebb jelzett célok mindenikének munkálása érdekében már az első kutatás alkalmával is akartunk valamit tenni, ezért a négy tagú nyelvjáráskutató munkaközösségét (Gálffy Mózes, Márton Gyula, Vámszer Márta, Szabó T. Attila) két csoportra osztva, az I. csoport az a), a b) és az e) pontban jelzett célkitűzés valóra váltásán dolgozzék, a II. csoport meg főként az f) pontban második feladatként jelzett munkát végezze el. Sietünk megjegyezni, hogy bár célkitűzéseink elvégzéséhez e munkamegosztás megfelelőnek bizonyult, az első évi tájékoztató jellegű kiszállás nem csekély testi fáradságokat kívánó, megfeszített munkája ellenére már magában a csángó településponthoz való nyelvjárási helyzetének tisztázása is a más irányú kötelezettségeink miatt viszonylag rövid, egyhónapos nyári kutatóút kötött ideje alatt még akkor sem látszott elégségesnek célkitűzéseink teljes megvalósítására, ha első kutatóútunk tanulságainak figyelembevételével a kiszállás több alkalommal való megismétlését hamarosan tervünkbe is iktattuk. Ezért az első évi tájékoztató gyűjtés után céljaink közül az a-c) alatt jelzett első három feladatot láttuk elsősorban megvalósítandónak, a többin csak olyan mértékben volt ajánlatos dolgoznunk, amilyen mértékig ezek a három elsődleges feladat végzése rendjén különösebb idővesztés nélkül munkálhatók.

4. A kutatás előkészítésén gondolkozva rendkívül nehéz feladatnak látszott egy kisebb terjedelmű, legfeljebb 500 térképlapból álló nyelvjárasi atlasz megszerkesztéséhez alkalmas kérdőívet összeállítani. Részben a helyszíni tájékozódáson alapuló csángó nyelvjárasi ismeretek csaknem teljes hiánya, részben meg az elkészítésre rendelkezésre álló idő csekélysége miatt már az első évi kiszállásunk (1949) alkalmával szerzett tapasztalataink alapján úgy döntöttünk, hogy kérdőívünket ki kell egészítenünk. Tapasztalataink és igényeink növekedésével évek során kérdőívünket aztán többször és olyan mértékig bővítettük, hogy végül is egy 1372 kérdést magába foglaló kérdőívvel dolgoztunk. Az utolsó ellenőrzésre készülve azonban főként az ellenőrzés pontosabbá tétele, az idővel való takarékoság és elvi megfontolások miatt is 1962 elején úgy döntöttünk, hogy a már összegyűjtött térképanyagunkból csak mintegy 900 térképlap kétes adatait ellenőrizzük, és három kötetbe osztva csak az így ellenőrzött anyagot készítjük elő közlésre. Éppen ezért az 1962 nyarán Balogh Dezső, Gálffy Mózes, Márton Gyula, Murádin László, Teiszler Pál és Vámszer Márta odaadásával lefolytatott végleges munka már csak e mintegy 900 lap anyagának ellenőrzésére szorítkozott. A román nyelvjárasi anyagnak hat pontosan való összegyűjtését Neiescu Petre volt szíves kérésünkre elvállalni. Az ő fáradozásának köszönhetjük, hogy a 2c) pontban jelzett tervünk valóra váltságként az első két kötet lapjait már a moldvai román nyelvfeldrajzi adatok felhasználásával rajzoltathattuk meg.

Előbbi terveinktől eltérően ugyancsak 1962 elején szakítottunk az eszményi sűrűségű kutatópont-hálózat megtartásával. Többszöri gyűjtő- és ellenőrző-kiszállásaink eredményeképpen minden csángó lakosságú pontról van nyelvjárasi anyagunk, s ezért a teljes anyag ismerete alapján nyugodtan dönthettünk úgy, hogy a szemléltetés világosabbá tétele érdekében meg más okból is csak a tőlünk véglegesített 43 pontból álló kutatópont-hálózat nyelvfeldrajzi adatai kerüljenek rá az elkészítendő térképlapokra. A kutatópontok ilyen csökkentett számban való véglegesítése során azonban mindig körültekintően ügyelünk, hogy végleges pontokul a nyelvjárasi szempontból

legjellegzetesebb települések maradjanak rajta alaptérképünkön.

5. Mint már erre előbb is utaltam, bár végeredményben a moldvai csángóság nyelvjárásának ismeretére vonatkozó s előbb a 2. pontban részletezett célkitűzéseink közül az utóbbi években a nyelvtérképpel kapcsolatos munkálatokra összpontosítottuk figyelmünket, járulékosan a többi tervfeladat egy-egy részletén is dolgoztunk. Így elsősorban a csángó nyelvjárást ért román nyelvi hatás kimutatása vonatkozásában Márton Gyula már az anyag feldolgozásáig, sőt több részlet közzétételéig is eljutott, Gálffy Mózes a hangtani és szóföldrajzi, Vámszer Márta az alaktani, e sorok írója pedig a munkálatokra vonatkozó tájékoztatással, alaktani, szóföldrajzi kérdések feldolgozásával és a csángó nyelvjárás kutatás történeti szemléjével valósított meg eredeti célkitűzéseinkből, sőt azon túlmenően is egy-egy kisebb-nagyobb részletet.

6. A csángó nyelvföldrajzi kutatás eredményeinek feldolgozása tekintetében a legnagyobb szabású munkálat azonban a moldvai csángó tájnyelvi térkép megszerkesztésével 1963-ban kezdődött. Az összegyűlt anyag közzétételre való előkészítéséhez a csángó nyelvföldrajzi kutatás három munkása: Gálffy Mózes, Márton Gyula és e tájékoztatás írója 1963 januárjában kezdett hozzá. A tervek szerint az 1372 kérdést és 12 igei mintaszó teljes ragozását magába foglaló kérdőívvel gyűjtött anyagból a munkaközösség három, egyenként kb. 300—300 lapot tartalmazó kötetre való szóföldrajzi és nyelvtani kérdés adalékait vetíti térképre. Az I—II. kötet a szóföldrajzi, a III. kötet pedig a hang-, alak- és mondattani kérdésekre vonatkozólag gyűjtött nyelvjárási adalékokat szemlélteti. A térképraajzolást végző Jakab Ilona a nyelvföldrajzi adalékokat adatbeíró módszerrel vetíti papírra, a népi élet tárgyaira vonatkozó lapokra szemléltető rajzok is kerülnek. Mindenik térképlap a magyar nyelvű címszó mellett román és német nyelvű értelmezést, jegyzetben a kérdés módjára meg a szóban forgó fogalomra vonatkozó különféle észrevételeket is tartalmaz. Az ütemezett terv szerint a háromkötetes csángó nyelvtérkép szerkesztési, rajzoltatási és véglegesítési munkálatai 1965 végén — 1966 elején

fejeződnek be. E munkálatokkal párhuzamosan folyik az anyagnak monografikus feldolgozása.

A munkaközösség úgy látja, hogy a csángó nyelvtérkép és a hozzá csatlakozó monográfiák közzétételével több mint másfél évtizedes munkával végre átfogó értelemben és a részletekben is megbízható lehetőségek teremthetők a moldvai csángó nyelvjárás kérdéseinek beható tanulmányozásához.

1963/1968

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

NYELVFÖLDRAJZI GYŰJTÉS A FEKETE- ÉS A SEBES-KÖRÖS VÖLGYÉBEN

A Kolozsvári Nyelvtudományi Intézet, valamint az egyetemi román és magyar nyelv-tudományi tanszék munkásai 1949 októberében 12 napos nyelv-járáskutató és nyelv-földrajzi kiszálláson vettek részt a Fekete-Körös völgyében. A nyelv-földrajzi kutatást végző egyik magyar kutató a Fekete-Körös völgyében gyűjtött anyag távolabbi összefüggéseinek tisztázása végett a gyűjtőmunka befejezéseként a Sebes-Körös völgyének Révtől Nagyvárad felé lejtő szakaszán még néhány ponton végzett tájékozódó gyűjtést. A kiszálláson az egyetemi román nyelv-tudományi tanszék kutatói mellett a magyar nyelvészeti tanszékről Gálffy Mózes, Márton Gyula és e sorok írója vett részt.

A magyar kutatók kettős célkitűzéssel indultak a terepre. Az egyik célkitűzés egybekapcsolta a román és a magyar nyelv-járáskutatók munkáját: egyetlen közösen megállapított vegyes, román—magyar lakosságú ponton azonos kérdőívvel a nyelvi kölcsönhatás szokincsbeli jelenségeit szándékoztak tanulmányozni. A magyar kutatók közül kettő, Gálffy és Márton vett részt ebben a munkában. A magyar csoport másik, e munkálaton túl kijelölt célja az volt, hogy tájékozódó gyűjtést végezzen a két folyóvölgy magyar lakosságú pontjain a romániai magyar nyelv-járások nagy nyelv-földrajzi atlasz-munkálatainak megindításához. Maga a nyelv-földrajzi gyűjtés is két kérdőívvel folyt. Két gyűjtő a kolozsvári magyar nyelv-járáskutatók ún. nagy kérdőívvel dolgozott. A mintegy harmadfélezer kérdést magába foglaló nagy kérdőívvel a gyűjtők négy ponton dolgoztak, míg a harmadik gyűjtő jóval kisebb, mintegy 500 kérdést magába foglaló kérdőívvel a Fekete-Körös völgyén 11, a Sebes-Körös völgyén pedig 6 pontot keresett fel. A Fekete-Körös völgyén ezek voltak

a kutatópontok: Köröstárkány, Várfenes, Nyégerfalva, Jánosfalva, Remete, Sonkolyos, Belényesújlak, Gyanta, Kisháza, Bélfenyér, Tenke. Itt a kiskérdőívvvel gyűjtő munkatárs minden ponton megfordult, a nagykérdőíves gyűjtésre — a kiskérdőíves tájékozódás nyomán — azonban csak négy ponton: Köröstárkányon, Jánosfalván, Remetén és Gyantán került sor. A Sebes-Körös völgyén a következő hat ponton folyt tájékozódó nyelvföldrajzi gyűjtés: Rév, Kakucs, Élesd, Órvénd, Pósalaka és Mezőtelegd. A kiskérdőívvvel gyűjtő munkatárs a gyors mozgás biztosítása érdekében kerékpáron járta be a két folyóvölgynek a munka színhelyéül kijelölt szakaszát.

A munkálatnak e kettős célkitűzéssel indult magyar részlege értékes gyűjtési eredményekkel fejeződött be. A Fekete-Körös völgyében végzett nyelvjárási és nyelvföldrajzi gyűjtés véglegesen tisztázta a völgy magyar nyelvjárásának legfontosabb nyelvi sajátosságait, megállapította az egész folyóvölgy magyar nyelvjárásában általánosan jelentkező jellegzetességeket és megnyugtató mértékig tisztázta a köznyelviesülés állapotát, sőt fokozódó iránylatát is. A kutatás rendjén a gyűjtők megállapították, hogy a Fekete-Körös völgye hegyvidéki: Köröstárkány és Belényesújlak közé eső szakaszának nyelvjárási sajátosságai lényegesen különböznek a Gyantánál kezdődő alföldi szakasz nyelvjárási sajátosságaitól. Míg ugyanis az utóbbi szakasz nyelvjárása nyelvföldrajzi szempontból a bihari tájnyelv tartozéka, az előbbi szakasz nyelvjárásában a belső-erdélyi magyar nyelvjárásokból ismert sajátosságok jelentkeznek. E sajátságok között legfeltűnőbb a hanganyag vonatkozásában az *a*-zás és az *i*-zés (l. erre: Márton Gyula: NyIrK. VI, 85—116; MNyj. X, 63—83).

A Sebes-Körös völgyi tájékozódó nyelvföldrajzi gyűjtés rendjén beigazolódott a szerzőnek az a régi sejtelme, hogy a Rév—Élesd közötti bihari magyar nyelvjárást közös nyelvi sajátságok fűzik össze a kalotaszegi nyelvjárással. A kalotaszegi nyelvjárás tulajdonképpen nem is a belső-erdélyi, hanem a bihari nyelvjáráshoz tartozik. E mai nyelvjárási tény történeti, illetőleg nyelvjárástörténeti okaira nézve e sorok írója másutt már futólag kifejtette véleményét (l. MNyj. VIII, 121—7).

Ezeken a magyar nyelvjáráskutatást és nyelvföldrajzi vizsgálódást érdeklő eredményeken túl a román és a magyar nyelvjáráskutatók együttes Fekete-Körös völgyi te-repmunkája a román—magyar nyelvi kölcsönhatás vizsgálata tekintetében is figyelemre méltó eredménnyel zárult. A részleteredményeken túl általánosabb érvényű tanulságként megállapítható, hogy a vegyes román—magyar lakosságú pontokon és vidékeken igazán eredményes nyelv-járáskutató és nyelvföldrajzi munkát — legalábbis a nyelvi élet bizonyos vetületeiben — csak a román és a magyar nyelvészek közösen kifejtett erőfeszítése révén lehet végezni.

1950/1968

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A ROMÁNIAI MAGYAR NYELVJÁRÁSOK NYELVTÉRKÉPÉNEK ELŐKÉSZÍTÉSE

Paşca Ştefan emlékének

1. Mikor most a romániai magyar nyelvjárások nyelvtérképének előkészítéséről és a vele kapcsolatban felvetődő néhány elvi kérdéstről igyekszem tájékoztatni a Nyelvtudományi Intézet tagjait és az előadáson megjelent, az Intézet kötelékébe nem tartozó szakembereket, be kell valanom, könnyen érthető okokból némi elfogódottsággal kezdek hozzá a feladathoz. Mert bármennyire vázlatos és a szétágazó kérdések csak néhány pontjára rávillantó is ez az előadás, a magam tudományos pályája során ezt az alkalmat különlegesen kiemelkedő jelentőségűnek tartom nemcsak a magam egyéni élete vonatkozásában, de — s talán ez a kijelentés első pillanatra vaskos szerénytelenségnek látszik — a román és a magyar nyelvtudomány kapcsolatainak jövőbeli alakulása tekintetében is. Azért nem szerénytelen azonban ez a kijelentés, mert a személyek, és így természetesen a magam személyének jelentősége vagy jelentéktelensége is teljesen háttérbe szorul azzal a nagyjelentőségű ténnyel szemben, hogy ez előadás résztvevői, román és magyar nyelvészek itt, az Akadémia e nagy múltra visszatekintő Nyelvtudományi Intézetében ezúttal első ízben különlegesen éppen azért gyűltek össze, hogy közös erővel, a vélemények és tapasztalatok legjobb szándékú kicserélésével segítsék előre a romániai magyar nyelvjárások nyelvtérképének ügyét. De éppen mivel az alkalom ilyen rendkívüli, kérem, ne tekintsek csak kötelező udvariassági szólamnak azt, ha az előadás tárgyára vonatkozó gondolatok kifejtésének megkezdése előtt a hazai magyar nyelvtudományi munkások nevében az őszinte köszönet kifejezésével fordulok a kolozsvári akadémiai fiók elnöke, a Nyelvészeti Intézet igazgatója, Petrovici Emil akadémikus és az Intézet ügyvezető igazgatója, Paşca Ştefan akadémiai levelező tag felé azért,

hogy megértésük és kitartó fáradozásuk eredményeképpen közelebbről megteremtődtek a Nyelvtérképünk megvalósításához nélkülözhetetlen személyi feltételek, de nem utolsó sorban azért is, hogy a különleges alkalommal lehetőség nyílik számunkra, magyar nyelvjáráskutatók számára, hogy a román nyelvtérkép tapasztalt, világviszonylatban is élenjáró munkásai, és továbbmenően minden szakember elé tárhassuk azokat a legfontosabb kérdéseket, amelyek nyelvtérképünk, e nemcsak magyar nyelvtudományi vonatkozásban, de egyebek mellett a román—magyar nyelvi kölcsönhatás vizsgálatának lehetősége tekintetében is olyan jelentős munkálat megindításakor felvetődnek, illetőleg felvetendők. De ezen túlmenően a megnyugvás érzésével és köszönettel kell fordulnom a kolozsvári akadémiai Fiók, végső fokon, de nem utolsó sorban az Akadémia Elnöksége felé is, hogy a Kolozsvári Nyelvészeti Intézet vezetőinek ismételt előterjesztését megértve, e kérdést a második ötéves tudományos tervbe nemcsak beiktatta, hanem megteremtette az e tervmunka megvalósításához egyelőre szükséges, viszonylag kedvező személyi feltételeket is.

2. Minden tudományos munkálatnak és így a mi, látzólag csak most kezdődő munkánknak is vannak előzményei, van története. Ezeknek az előzményeknek az ismerete nemcsak a kérdés története szempontjából, tehát pusztán tudománytörténeti nézőpontból fontos, hanem azért is, mert az előző kezdeményezések értékelő, de egyben bíráló számbavétele megóvhat bennünket attól, hogy mostan induló munkánkban olyan hibákat kövessünk el, amelyeket már előbb az úttörők elkövettek vagy magunk elkövettünk, viszont érvényesítsük munkálataink során az előttünk járók vagy magunk előbbi kezdeményezéseinek tanulságait olyan esetekben, amelyekben a tudományos meggondolások javallják e kezdeményezések felelevenítését, illetőleg folytatását.

Érdekes mindjárt előjáróban idézni azt az egyébként ismeretes tudománytörténeti tény, hogy az egész magyar nyelvterületen az erdélyi magyar nyelvjárások vonatkozásában folytak elsőül nyelvtérkép-vizsgálatok. A jelentéktelenebb, csak hangtani különbségek elhatárolására vonatkozó kísérleteket figyelmen kívül hagyva, ki kell emel-

nünk Horger Antalnak a század eleji jelentős egyéni vállalkozását. Horger ugyanis a keleti székelység minden települési egységére kiterjedő, öt évi gyűjtőmunka alapján 1905-ben tette közzé a keleti székelység nyelvjárásának néhány hang- és alaktani sajátosságát egyetlen lapon szemléltető térképét (MNy. I. köt. melléklete; a szöveg-részt l. i.h. 446—54). Bár e szerény kísérlet az újgrammatikus iskola tanításainak jegyében fogant, mint a magyar nyelvtérkép-munkálatok történetében legkorábbi kezdeményezés különleges érdeklődésre tarthat számot. Összemérhetetlenül nagyobb, de egész Románia területéről csak öt kutatópontról gyűjtött anyagot tartalmaznak az Atlasul Lingvistic Român (ALR) eddig megjelent kötetei. (Erre nézve l. Blédy Géza, A Román Nyelvatlasz és magyar vonatkozásai: Kristóf-Eml. 39—62. — Márton Gyula, A román nyelvatlasz első három kötetének magyar eredetű anyaga: ETIÉvk. 1940—41. 119—58 és kny.) E kötetek adatainak a magyar nyelvtudomány szempontjából való jelentőségére idézem Bárczi Géza értékelését: „A két kötet adatai között nagy minőségi különbség van. Pop Szever eljárása teljesen impresszionista volt, csak az adatközlőre támaszkodott, s annak első feleletét rögzítette, a kérdéseket a gyűjtő nem magyarul tette fel, hanem románul, adatközlői tehát kétnyelvűek voltak és voltaképpen románból fordítottak, hangjelölése teljesen megbízhatatlan, sőt egészen kezdetleges hibák fordulnak elő benne. Petrovici viszont, noha impresszionista, több adatközlőt hallgat meg, a kérdéseket magyarul teszi fel, fonétikai jelölése pontos (szinte aggasztó túlsággal pontos) és megbízható.“ (Bárczi, A Magyar Nyelvatlasz munkamódszere. Bp. 1955. 19. — Erre vonatkozólag l. még tőle: MNy. XL, 88—97). Bárczi szerint az ALR közli az első magyar szóföldrajzi gyűjtést (i.h.).

3. Mikor hosszas tervezgetés után a kolozsvári magyar nyelvjáráskutatóknak alkalmuk nyílt arra, hogy nagyobb arányú nyelvtérképgyűjtő tervre gondolhassanak, elsősorban is az ALR munkálatai állottak követendő mintaként a magyar nyelvtérkép erdélyi munkásai előtt. Ezért van az, hogy az erdélyi magyar nyelvtérkép megvalósítására irányuló munkánk előkészítéséhez az akkori feszült politikai légkör ellenére is elengedhetetlenül szükségesnek

tartottuk az ALR célkitűzéseinek, a munka megszervezésének, ütemezésének, eredményeinek beható tanulmányozását. Nem feltűnő tehát, hogy míg a tervezett nyelvtérkép két munkása közül Gálffy Mózes az előkészítő munka más területén dolgozott, a másik gyűjtő, Márton Gyula munkaideje tekintélyes részét az ALR előbb érintett kérdéseinek tanulmányozására fordította, és külön is közzétette a román nyelvatlasz-munkálatok történetéről és módszeréről készített dolgozatát, e kérdéseknek magyar nyelven máig is legalaposabb és legrészletesebb összefoglalását (MNnyv. IV, 233—67. és kny. Dolgozatok a M. kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetéből. 14. sz.). Az ALR és általában a román nyelvtérkép-munkálatok módszerét tehát munkánk kora kezdetétől tanulmányoztuk és ilyen természetű közlésekből, eredményekből nagyon sokat okultunk (l. erre nézve Gálffy Mózes, Márton Gyula és Szabó T. Attila: EM. XLIX, 435 és ETF. 181. sz. 14). Mikor azonban kellő előkészület után 1943 februárjában a gyűjtőmunka megindulhatott, a háborús nehézségek miatt már országos jellegű gyűjtőmunkára nem gondolhattunk. Emellett ajánlatosnak látszott, hogy terjedelmes kérdőívünk használhatóságát a nyelvtérkép két munkása előbb egy kisebb, könnyebben megközelíthető, vegyes lakosságú területen és e terület minden egyes településpontján próbálja ki. Az ilyen munka legalkalmasabb terepül Kolozsvár környékén kijelölt mintegy hatvan gyűjtőpontból álló terület kínálkozott. Itt a hatvan magyar pont mellett rendszeresen a teljes kérdőívvel négy-öt román ponton is szándékunk volt kikérdezni a román anyagot, de emellett a közös megállapodásunkhoz igazodva a gyűjtőknek más pontokon is minél több román adatot kellett lejegyezniük.

Ez az első nagyszabású magyar tájnyelvi térképmunkát a háborús nehézségek ellenére is megindult, de érthetően sok nehézség közepette folyt. Csak a testi és szellemi fáradságot nem kímélő két gyűjtő, Gálffy Mózes és Márton Gyula valóban céltudatos, odaadó és főként kitartó munkájának köszönhető, hogy e kis tájnyelvi térkép anyaga 1943—1944 között összegyűlt, sőt sort lehetett keríteni a gyűjtés történetét, módszereit, gyakorlati fogásait meg tanulságait és huszonhat térképmellékletet is

magába foglaló kiadvány közzétételére (Gálffy Mózes, Márton Gyula és Szabó T. Attila i.m.). E kiadványt ma a magyar nyelvudomány mint „az első önálló magyar nyelvatlaspublikáció“-t tartja nyilván (Bárcki i.m. 23). E kiadvánnyal egyidőben készült el, de csak valamivel későbbben jelent meg az anyagból még 12 lapot tartalmazó mutató (l. Bárcki, Mutató a Magyar Nyelvatlaspórágyűjtéseiből. Bp. 1947. IX. rész). A Kolozsvár környéki tájnyelvi térkép jelentős anyagán kívül maga az anyaggyűjtés gazdag tapasztalatokkal és azzal a nem lebecsülendő eredménnyel járt, hogy két gyűjtő, Gálffy Mózes és Márton Gyula alaposan felkészült és egybehangzódt az ilyenfajta munkára, sőt kisebb mértékben — a kiegészítő gyűjtés során — beleszóokott a nyelvterkép anyaggyűjtő munkájába egy harmadik gyűjtő, Nagy Jenő is. Nyelvterképmunkálataink további, kedvező alakulása és eredményes folytatása szempontjából ez különlegesen kiemelendő mozzanat.

A magyar nyelvjárások egymáshoz való viszonyának ismerője számára érthető, hogy mihelyst erre alkalom kínálkozott, az eddigi, viszonylag gazdag anyaggyűjtő-tapasztalatok birtokában mindannyian egyik legfontosabb nyelvöldrajzi feladatnak láttuk a legrégiesebb és a román—magyar nyelvi kölcsönhatás vizsgálata szempontjából legtöbb tanulsággal kecsegtető magyar nyelvjárásnak, a moldvai csángóság nyelvének tanulmányozását. Erről az Intézetünk és a kolozsvári tudományegyetem magyar nyelvészeti tanszéke által végzett és most a feldolgozás állapotában leledző munkálatról a pusztá megemlékezésen túl éppen úgy nem szólok, mint ahogy nem térek ki egyetemünk magyar nyelvészeti tanszékének Márton Gyula vezetése alatt már harmadik éve folyó székely nyelvterképmunkálataira sem. Ezekről ti. előadássorozatainkban külön előadásban Márton Gyula és Gálffy Mózes számol majd be. Ezek a gyűjtések, valamint az Intézet, az Egyetem közös fekete-körösvölgyi nyelvöldrajzi munkálatai (1949) önmagunkban is rendkívül fontosak voltak ugyan, de nagyon sok tanulsággal is jártak. Ezeket a tanulságokat majd alább a nyelvterképmunka egyes elvi és gyakorlati kérdéseinek tisztázása során használom fel.

Ennyit a bennünket érdeklő kérdés előzményeiről és a tőlünk végzett munkáról legalább futólag el kellett mondanom, hogy nyilvánvalóan lássék: csak az ALR és az eddigi magyar nyelvföldrajzi gyűjtések tapasztalatai együttesen óvhattak és óvhatnak meg bennünket attól, hogy a gyakorlattól elszakadva, már munkánk előkészítésében is ne pusztá elméleti megfontolásokból induljunk ki.

4. Ezek után most már magára az előkészítés munkájára térve, azzal a közhelyszerű megállapítással kezdek, hogy minden munkálatot elsősorban a kitűzött cél jellemez, és a kivitelezés során is döntően a cél határoz meg. Nyelvtérkép-munkálatainknak az ötéves terv időszakára korlátozott célját röviden a következőképpen állapíthatjuk meg: A munkálatok feladata a Románia területén élő magyar nyelvjárások állapotának a gyűjtésre kijelölt öt évi időközben való felvételezése, esetleg részben a felvételezett anyag ellenőrzése, ideiglenesen munkatérképre való vetítése és a térképezésre való előkészítése. A kitűzött cél tehát lánivalóan folyamatos külső terepmunkát és ezzel párhuzamosan folyó belső műhelymunkát feltételez. Ezúttal — az időbeli korlátok miatt — mégis kizárólag csak a terepmunkáról, illetőleg itt is csak a munka előkészítésével kapcsolatos néhány elvi és gyakorlati kérdéstről ejtek szót.

A terepmunkának már az előkészítésében is jelentős szerepet játszanak a) személyi, b) a legtágabb értelemben vett módszerei és c) a szervezési feltételek.

5. A terepmunka egyik legfontosabb személyi előfeltételét, a gyűjtők kérdését az Akadémia Elnöksége megnyugtató módon két főkutató, Gazda Ferenc és Nagy Jenő kinevezésével oldotta meg. Nyelvtérkép-munkálataink kedvező kilátásai szempontjából külön ki kell emelnünk azt a körülményt, hogy mindkét gyűjtőben a néprajzi érdeklődés a népi élet néprajzi jelenségei iránt való élénk érzéssel, megfigyelőképességgel és alapos néprajzi ismeretekkel párosul. Az előbb elmondottak alapján nyelvtérképünk személyi feltételei éppen ezért valóban kedvezőnek tekinthetők. Csak a legfiatalabb évfázatokból

való nyelvjáráskutatók teljes hiánya tölthet el jogos aggodalommal. A tudományos utánpótlás szempontjából ugyanis sajnálatos, hogy a gyakorlott gyűjtők mellett nincsen egy-két ifjú munkatárs; az ilyenféle munkára való belegyakorláshoz ez a nagyarányú gyűjtés kiváló alkalom volna.

A két gyűjtő érdeklődésének és szakmai készülségének ismeretében bármennyire jogosan fejezhetjük ki megelégedésünket a személyi kérdések ilyen viszonylag kedvező megoldása miatt, a gyűjtés személyi vonatkozásának biztosítása tekintetében mégis vannak az előkészítés szakaszában is komoly feladataink. Első és legfontosabb, de egyben a gyűjtés befejezéséig szem előtt nem tévesztendő feladatunk a gyűjtők megfigyelő-képességének állandó fejlesztése mellett nem utolsó sorban a két gyűjtő megfigyelő és lejegyző készségének minél tökéletesebb egybehangolása egymás között és az egyetemi magyar nyelvészeti intézet nyelvjáráskutatóival való vonatkozásban is. Erre a két gyűjtő állandóan folytatott magnetofonos lejegyző gyakorlatai és az egyetemi magyar nyelvtudományi tanszék tagjaival közösen végzett és ezután is végzendő csoportos lejegyző gyakorlatok révén megtettük a szükséges előkészítő intézkedéseket. Bár az eredmény — szelidebben-szenvedélyesebben folytatott viták során — máris mutatkozik, e tekintetben még hosszabb gyakorlatra van szükség. A tavasz folyamán itt Kolozsvárt és a környező falvakban folytatandó helyszíni gyűjtéssel kell majd a gyűjtők megfigyelő-képességét élesíteni és a lejegyzésbeli egyöntetűséget fejleszteni.

6. A legtágabb értelemben vett módszerei kérdések sorában ezúttal csak a) a kérdőív meg szerkesztésével, b) a kutatópontok kijelölésével, c) az adatközlők kiválasztásával, valamint d) a nyelvi adatok kikérdezésének és lejegyzésének ügyével foglalkozhatom.

a) A nyelvtérkép-munkálatok eddigi története azt mutatja, hogy az ilyen munkálatok előkészítésének egyik legfontosabb mozzanata a kérdőív egybeállítása. Ami az erre vonatkozó tapasztalatokat illeti, elég kedvező helyzetben vagyunk. Az első, mindmáig legterjedelmesebb magyar nyelvtérkép-kérdőívet ugyanis még 1942 folya-

mán éppen az a kolozsvári magyar nyelvjáráskutató közösség készítette el, amely az országos magyar nyelvtérkép-munkálatok nagy feladatára készülve előbb a Kolozsvárra és környékére korlátozódó népnyelvi térkép anyaggyűjtését tűzte ki célul. E kérdőív megteremtése Gálffy Mózes és Márton Gyula személyes érdeme. A kérdőív szóanyagának gazdagsága miatt több más vidéken való kipróbálás után is alapjában véve olyan megfelelőnek bizonyult, hogy később a nagy magyar nyelvatlasz nyomtatott kérdőívnek szerkesztésekor a magyarországi nyelvjáráskutatók számára is egyik forrás volt. Csaknem e kérdőívvel egyidőben elkészült Bárczi Géának is egy módszeresen kidolgozott, de a miénknél lényegesen kisebb terjedelmű ideiglenes kérdőíve. Ez is jelentős forrás volt a nyomtatott magyar kérdőív számára. Teljesen új, évenként bővülő kérdőívet használtunk a moldvai tájnyelvi térkép munkálatai során. E kérdőív végleges formájában már a különleges csángó tájnyelvi sajátosságok figyelembe vételével készült el. A csángó gyűjtés során megmutatózó hibái és hiányosságai (ezekért magam vagyok felelős!) jó tanulsággal szolgáltak számomra akkor, mikor az első ötéves terv alkalmával az országos nyelvtérkép-kutatás számára új kérdőívet kellett összeállítanunk. Az eddigi és főként a csángó gyűjtés tapasztalatainak felhasználásával készítette Gálffy és Márton azt a kérdőívet, amelyet a tőlük vezetett munkaközösség a Székelyföld minden pontjára kiterjedő gyűjtés munkaeszközeként használ (l. erre a gyűjtés első eredményeire nézve Gálffy—Márton, Mutatvány „Csík és Gyergyó Tájnyelvi Atlaszá“-ból: NyÍrK. I, 63—74. — Gálffy, A háromszéki nyelvjárásváltozatok határa: Pais-Eml. 446. kk.).

A tőlünk ismert, illetőleg az általunk szerkesztett sok típusú kérdőív gyakorlati alkalmazhatósága és a velük gyűjtött adatok tudományos felhasználhatósága tekintetében tehát már néhány fontos tanulság számunkra mindenesetre adódik. Ezeket nem árt itt a következőkben elősorolni.

a) Az ALR nagyon gazdag, 7008 kérdést felölelő, de alkérdésekkel együtt még több adat felvételezésére alkalmas kérdőívnek az eddig kiadott kötetek tanúsága szerint nagy előnye az, hogy a fő súlyt a szókincsre helyezi.

A szókincs-elemek életszerű változatossága nagyon szem-beszökően szemlélteti a nyelvterület különböző pontjain jelentkező szabályszerűségeket éppen úgy, mint a nyelvi életben jelentkező szeszélyes kavargást. Az ALR kérdőívének egyetlen hiányosságára, a nyelvtani kérdések viszonylagosan csekély számára meg néhány ezzel kapcsolatos mozzanatra előadásai, beszélgetései során maga Petrovici Emil is többször felhívta a figyelmet.

β) A nyomtatott magyar kérdőív ezzel szemben a másik végletbe csap át. Bárczinak eredetileg inkább a szókincs-anyagot tekintetbe vevő ideiglenes kérdőívét utóbb anyyira átdolgozták, hogy az amúgy is nagyon kisméretű kérdőív anyagának legalább fele, az egyik kötet, főként hang- és alaktani természetű kérdésekből áll. Valamennyire javul ugyan a helyzet, ha számításba vesszük azt, hogy lényegében a hang- és alaktani sajátosságok szemléltetésére is csak szóanyagot, helyesebben szótérképet kell alkalmazni. De ha ezt tekintetbe vesszük is, még mindig kétségtelen számbeli tényként áll előttünk az ALR a maga gazdag, mintegy 7008 szót tartalmazó kérdésanyagával a nyomtatott magyar nyelvatlasznak kereken mindössze 1400 kérdést magába foglaló kérdőívével szemben. A szókincs életének, az egy fogalomra vonatkozó szóanyag egy-nemű foltjaiban mutatkozó szabályszerűség, illetőleg gazdag változatosság szemléltetésére a készülőben levő magyar nyelvtérkép tehát összehasonlíthatatlanul csekélyebb anyaggal rendelkezik majd, mint az ALR, viszont a magyar nyelvtérkép hang- és alaktani kérdés-anyaga módszeresebben összeállított és teljesebb, mint sok eddigi nyelvtérképé. E körülményből magunknak le kell vonnunk még a kérdőív összeállítása előtt az elvi következtetést.

γ) Egyébként e következtetés bennünk már elméleti megfontolások eredményeképpen régen kialakult (ezért volt viszonylag olyan gazdag szóföldrajzi jelenségekben már első kérdőívünk!), de még csak erősödött a nyelvtérkép anyaggyűjtésének gyakorlata során. Gyűjtési és térképelő tapasztalataink azt mutatják, hogy a kellő körültekintéssel megválogatott nyelvtani kérdések mellett számszerűleg jóval jelentősebb helyet kell a szóanyagnak biztosítani. Úgy láttuk, és látjuk helyesnek ma is, hogy a

nyelvtani és a szókincset felölelő kérdések száma között bátran 1 : 3, sőt esetleg a szókincs-anyag javára még 1 : 4 is lehet az arány.

δ) Ugyancsak az eddigi tapasztalatok alapján szükségesnek látszik annak határozott megállapítása, hogy a szókérdések nagy részének szövegét is előre pontosan meg kell állapítanunk, mert csak így biztosítható a gyűjtendő nyelvi adatok egyöntetősége. A rámutatással kérdezhető fogalmak meg egyes nyelvtani alakok esetében azonban mellőzhető a kérdés előzetes megfogalmazása.

E néhány tanulság kielemezése ez alkalommal elég. Mindennek tudatában voltunk már akkor is, mikor az első ötéves tervben szereplő nyelvtérkép-gyűjtő munkálatok végzéséhez kérdőívet állítottunk össze. A kérdőívbe a nyomtatott magyar kérdőív anyagának egészét beledolgoztuk, de a szókincstre vonatkozó kérdések számát csaknem kétszeresére növeltük. Az arány a nyelvtani és a szókincs-kérdések száma között tehát ott kb. 1 : 3-ra javult. Akkor azonban az volt a feltételezés, hogy nyelvtérképünk a magyarországi nyelvatlasz kiegészítő része lesz. Ez az önálló cselekvési lehetőséget bizonyos mértékben korlátozta. Minthogy újabban a Magyar Nyelvatlasz számára az anyagot országunk területén is magyarországi kutatók gyűjtik össze, ezzel a Kolozsvári Nyelvtudományi Intézet keretében készülő nyelvtérkép az önálló nyelvtérképek sorába került. E térkép feladata tehát most az, hogy a nagy magyar nyelvtérképtől függetlenül a különleges tájnyelvi jelleget domborítsa ki. A tájnyelvi jellegnek és különleges rendeltetésének, érzésem szerint, elsősorban a különleges tájszóanyag gyűjtésében kell megnyilatkoznia.

Nem tévesztendő szem elől az sem, hogy nyelvtérképünk elsőrendű feladata a román—magyar egymás mellett élés nyelvi következményeinek mentől gazdagabb nyelvi anyagon való felmérése. Minthogy egyrészt a nyelvi kölcsönhatás a román és a magyar nyelv rendszerének teljesen elütő volta miatt legkevésbé éppen a hang- és alaktan, sokkal inkább a szókincs terén jelentkezik, másrészt tekintetbe véve Nyelvtérképünk szókincsének az ALR gazdag szóanyagával való egybevetetősége szempontját is, mindez annak a követelménynek hangoztatására ösztökél,

hogy a nyomtatott magyar kérdőív anyagát teljes egészében bele kell ugyan dolgoznunk kérdőívünkbe, de ezen túl jelentős mértékben szaporítanunk kell a szókinckérdések számát. Hogy éppen milyen körben és milyen mértékig, arra nézve pontos, számszerű adatot itt nem javasolhatok, hanem inkább az itteni, vagy később, szűkebb körben lefolytatandó vita számára hagyom e kérdést. Megjegyzem azonban, hogy e véleménnyel nem állok egyedül. Osztják e nézetem közvetlen munkatársaim is. Ilyenformán közöttünk nicsenek elvi különbségek. Mindössze a kérdések száma és a bekerülő szóanyag megosztására nézve lehetnek köztünk, remélem, nem kibékíthetetlen véleménykülönbségek.

b) Az előkészítés során a kérdőív összeállítása mellett a hangjelölés kérdésének tisztázása is a döntő feladatok közé tartozik. Bár a magyar nyelvjárási hangjelölési rendszer kialakulásának története eléggé ismeretes, részben a magunk okulására, részben a magyar nyelvjárási hangjelzés-rendszer kialakulásában kevésbé jártas szakemberek tájékoztatására e kérdéstről el kell egyet és mást mondanom.

Jóllehet a magyar nyelvjáráskutatás irodalma egyáltalában nem szegény, a nyelvjárási hangjelzés-rendszer csak lassan és végeredményben feltűnően későn alakult ki. A Csúry Bálint fáradozására megalapított debreceni Magyar Néprajzkutató Intézetből kinövő, illetőleg a vele kapcsolatban lévő kutatók alkalmaztak elsősül mesterüktől kialakított, egységes hangjelzés-rendszert. Ezt a rendszert vette alapul 1941-ben a magyar nyelvjáráskutatók első budapesti értekezlete, és ezt az ún. egyezményes hangjelölést finomította tovább, tette teljesebbé az 1949-i budapesti nyelvész-kongresszus. Azóta nemcsak a MNyA. anyagának gyűjtése rendjén alkalmazták ezt a hangjelzést, hanem ezzel jelennek meg az összes magyar nyelvjárási kiadványok is (A magyar néprajzi lejegyzés kialakulására nézve I. Szabó Dénes, Az első magyar néprajzkutató értekezlet határozatai. Bp. 1943. — A ma használatos jelzés-rendszert I. A Magyar Nyelvatlasz kérdőíve. Bp. 1950. I. és II. rész VI—VII. 1.).

Gondolom, e jelzésrendszert itt nincs miért részleteiben ismertetnem, csak a kialakítás legfontosabb szempont-

jaira utalok. A legfontosabb szempont az, hogy főként a magyar ábécé betűjegyeinek felhasználásával kialakított jelzésrendszer fonetikailag lehetőleg pontos, könnyen olvasható és idézhető adatok, illetőleg szövegek lejegyzését tegye lehetővé. Ez a rendszer kezdetben az egyszerűsítés kedvéért nagyon szabadon kezelte a mássalhangzókat, míg a magánhangzók jelzése tekintetében árnyalati finomságokkal is törődött. E vonatkozásban a hangjelzés a gyűjtés során aztán hamarosan kiegészítésre is szorult. A magánhangzók között négy nyelvválásban alap-magánhangzókat vesz fel, az ezekhez viszonyított közbeeső hangokat, illetőleg hangárnyalatokat mellékjelekkel különbözteti meg egymástól.

A kolozsvári népryelvkutatók 1951 tájáig, a csángó kutatás első menetének befejezéséig az 1941-es egységes hangjelölést használták, és csak a Márton Gyula vezetésével kezdett székelyföldi kutatás óta alkalmazzák az azóta véglegezett hangjelölési rendszert. Az előbb előadottak alapján nyilvánvaló, hogy bár e hangjelölést a magunk számára kötelezőnek ismerjük el, alkalmasint élünk majd a gyűjtés során a hajlékony jelzési rendszer finomításának lehetőségeivel. Azt hiszem, hogy ezzel a lényegyet egyáltalában nem érintő fenntartással az egységes hangjelölést a magunk számára is kötelezőnek ismerhetjük el, és ezzel a hangjelölés kérdése, mint alapjában véve eldöntött kérdés, kiiktatható a tőlünk megoldandó kérdések listájából.

c) Annál több gondot és fejtörést okozhat, okoz is nekünk a kutatópontok kijelölésének kérdése.

Eddigi nyelvföldrajzi gyűjtő-tapasztalataink alapján úgy látjuk, hogy tudományos szempontból az egyetlen megnyugtató eljárás csak az lehet, ha minden pontra kiterjedő gyűjtés alapján az egész nyelvterület nyelvvállapotának települési egységeként való ismeretében jelöljük ki a kutatópontokat. Mindenféle más módon történő kijelölésben több-kevesebb önkényesség, bizonytalankodás van. Szerencsére ebben a vonatkozásban helyzetünk kedvezőbbnek mondható, mint a magyar nyelvterület bármelyik részén. Eddigi nyelvjáráskutatómunkánk eredményeképpen ugyanis legalább a közép-erdélyi, a székelyföldi, fekete-körös-völgyi, szilágysági és a moldvai csángó nyelvjárásokra vonatkozólag tagadhatatlanul alapos tájé-

kozottsággal rendelkezünk. Ez és a közben tovább folyó, településről településre haladó nyelvöldrajzi gyűjtőmunka eredményeinek felhasználása lehetővé teszi számunkra a kutatópontok kellő körültekintéssel, tudományos szempontból megnyugtató kijelölését. Ebben a tekintetben nagyon sokat várhatni a már évek óta folyó székelyföldi térképmunkálatok és az országos arányú nyelvtérkép munkájának egybehangolásától. A keleti székelység területén már megkezdett munka rövidesen a nyugati-északnyugati székely csoportok, majd a mezősi települések nyelvi vizsgálatában folytatódik, és így megteremtődnek számunkra az itteni kutatópontok kijelölésének tudományos szempontból előnyös feltételei.

A kutatópontok kiválasztásának van egy fontos, de számunkra, azt hiszem, nagyon könnyen eldönthető kérdése. Először éppen ezért ezt vetem fel. Nem lehet ugyanis kétséges az, hogy nyelvtérképünkön a román—magyar nyelvi kölcsönhatás szemléltetése céljából feltétlenül szerepelnie kell több román kutatópontnak, pontosabban a magyar adatközlőktől nyert nyelvi adatok mellett román nyelvi adatoknak is. Itt csak a kutatópontok száma a kérdés. Az ilyen pontok számának ugyan lényegesen többnek kell lennie, mint az ALR magyar pontjai számának, de e tekintetben a másik végletbe sem eshetünk. A legjellemzőbb pontok kijelölésében román nyelvjáráskutató munkatársainkkal éppen úgy együtt kell majd dolgoznunk, mint a román nyelvi adatok összegyűjtésében. Természetesen kívánatos volna néhány szász, és jóval kevesebb, csak egy-két szerb, szlovák meg kisorosz kutatópont nyelvi adatainak felvétele is.

A kutatópontok kijelölésével kapcsolatban vetődik fel az a kérdés, hogy vajon csak falusi jellegű településeket vagy városi jellegűeket is jelöljünk-e ki. Azt hiszem, számunkra e kérdést eleve is eldönti az a tény, hogy a Románia területén élő magyarságnak nem kis százaléka város-lakó. Éppen ezért a valóságos nyelvi kép szemléltetésére törekvő nyelvöldrajzi kutatónak lehetetlen a városi nyelv felvételzésének feladatát magától elutasítania. Minden város ugyanis egy-egy magyar lakossággal is rendelkező vidék egyik, a vidék lakosságához viszonyítva számszerűségében is jelentős, jellegzetes pontja, és így nyelvében

kisebb-nagyobb mértékben őrzi a környező vidék nyelv-járásának sajátosságait. Még az olyan nagy város esetében, mint Kolozsváron, a kisebbekben meg még inkább, mindig található egy-egy városrész, melynek nyelve, ha átalakulóban is, de elsősorban képviseli a város eredeti nyelvjárásának sajátosságait, vagy e sajátások töredékeit. De meg maga az átalakulás, a köz- és irodalmi nyelv irányába való elszíntelenedés foka is jellemző, s éppen ezért az ilyen nyelvi adatoknak is rá kell kerülniük a térképre. Emellett a kézműves mesterségek nyelvi anyagát őrző, jobbra városlakó kisiparosság átrétegződése is int arra, hogy a kézműves mesterségek műszókincsében ránk hagyományozódott gazdag nyelvi anyag megmentése érdekében a nyelvtérképmunkálatok során minél többet kell tennünk. A városi nyelvnek a környék nyelvére való hatása csak akkor szemlélhető igazán, ha majd térképlapjainkra a városi nyelv adatai is rákerülnek. E véleményemnek ilyen határozott formában való megfogalmazása után is e pontot a megvitatandó, tehát a nyílt kérdések közé sorolom.

A magam véleményét, tehát nem véglegesített megállapítást mondok el a nyelvjárási kutatópontok kijelölésével kapcsolatban egy másik vonatkozásban is. Véleményem szerint arra való tekintet nélkül, hogy a településről településre haladó tájékozódó gyűjtésre nyílik-e lehetőség, s ha igen, milyen eredményt hoz, már eleve is kutatópontnak kellene minősítenünk minden nyelvjárászigetet, sőt meggondolandó az is, hogy a románság közé ékelődött legszélső kis magyar szórványok nyelvnek nyelvföldrajzi jellegű tanulmányozása céljából nem kellene-e több ilyen jellegű pontot már eleve is gyűjtésre kijelölni.

A kutatópontok közé néhányat részben irodalmi nyelvi, részben meg ezzel kapcsolatos — úgy szólva — kegyeleti okok miatt is be kellene sorolnunk. Azt a pontot, ahol például egy-egy nagy írónk, tudósunk született, s ahol a nyelvi fejlődésére döntő gyermek- és ifjúkor éveit töltötte, az ilyen pontot, szerintem, még a pont nyelvi helyzetének tisztázása előtt feltétlenül fel kell vennünk

nyelvtérképünk kutatópontjai közé. Így például Zágon, Apáca, Nagyszalonta, Érdmindszent, Egri, sőt esetleg még néhány más pont is már Mikes Kelemen, Apácai Csere János, Arany János, Ady Endre és Csűry Bálint személye miatt is eleve felveendő a kutatópontok közé. Az irodalmi nyelv története szempontjából jelentős író-egyéniségek miatt kijelölt települések rendszeren nyelvi vonatkozásban amúgy is jellegzetesek (az előbb felsoroltak például mind azok!), és így a kijelölésnek ilyenféle szempontja a kutatópontok számát nem, vagy legalábbis lényegesen nem szaporítja. Az ilyen eseteket kivéve, a kijelölés szempontjainak elsősorban nyelvöldrajzinak, településtörténetinek, illetőleg településföldrajzinak kell lennie.

A kellő körütekintéssel kiválasztott pontok elég sűrű ponthálózatot adnak. Számításom szerint ugyanis ahhoz, hogy a romániai magyarságnak mai változatos nyelvi állapotáról valóban használható, a nyelvjárási sajátságokat kellően szemléltető képet kapjunk, Köztársaságunk területéről legalább 220—250 pontról kellene térképezhető nyelvi adalékokkal rendelkezniük.

d) Nem kétséges, az előkészítés kérdései közé tartozik a munka ütemtervének elkészítése is.

A nyelvtérképek anyaggyűjtésekor állandóan és jogosan hangoztatott követelmény az, hogy a gyűjtésnek egy bizonyos, de minél rövidebb idő alatt be kell fejeződnie. Ez a gyűjtött anyag egyidejűsége, szinkrón volta miatt fontos. A nyelv és így a nép nyelve is folytonosan változik, sőt a mi korunkban éppen a régi világot gyökeresen átalakító gazdasági, társadalmi és művelődésbeli változás forradalmi kavargással jelentkezik a nyelvi élet területén is. Az akadémiai terv éppen ezért a gyűjtést, nagyon helyesen, a második ötéves terv időszakára, azaz az 1956—1960. közötti öt évre korlátozza.

Az ütemtervünknek tehát tekintetbe kell vennie majd a rendelkezésre álló időt, a kérdőív nagyságát és a kutatópontok számát ahhoz, hogy a munka üteme egyenletes és a gyűjtés maga az ötéves terv végére befejezhető legyen.

A munkamenet ütemének meghatározásakor saját tapasztalataink mellett az ALR és a folyamatban levő

MNyA gyűjtőmunkájának tapasztalatai is segíthetnek. Nagyon ajánlatosnak tartom, hogy a kutatópontokat az öt évre egyenletesen elosztva az első évben ritka pontháló-zattal az egész ország területén végeztessük a gyűjtést, hogy így már az első évi munka is ritka ponthálózatú nyelvtérképet adjon. A következő években aztán ezt a ponthálózatot sűrítünk meg, míg végre a gyűjtés utolsó évében a ponthálózat az előre tervbe vett legnagyobb sűrűséget el nem éri. Az ütemtervet az összes tényezők figyelembe vételével reálisan kell elkészíteni, de a megállapított tervnek aztán a gyűjtőket, a vezetőket és nem utolsósorban a pénzügyi szerveket is kötnie kell, hiszen egyébként a terv félbe-szerbe marad.

e) Az idő előrehaladottsága miatt az előkészület sok, nem éppen lényegtelen kérdését figyelmen kívül hagyva, a gyűjtők terepmunkájának határozottsága és lehető egy-öntetősége céljából tisztáznunk kell még két kérdést: a) az adatközlő kiválasztásának és b) a kérdés és módjának problémáját.

a) Hosszas elméleti fejtegetés nélkül is tudjuk, hogy milyen fontos az adatközlő személye. Magam az eddigi tapasztalatok alapján az adatközlő személyének kiválasztását úgy látom biztosítottnak, ha a gyűjtők legalább egy fél napot, de esetleg egy teljes napot is egy kisebb kérdőív segítségével végzett tájékozással töltenek el, és csak a tájékozási után választják ki az adatközlő személyét. A kiválasztás eléggé ismeretes szempontjainak megtárgyalását, gondolom, ezúttal el lehet hagynom.

β) Lényegében ugyanígy csak röviden érinthető a kérdés és módjának dolga is. Ilyen vonatkozásban annyit elvileg talán rögzítenünk kell, hogy a kérdés során a gyűjtőknek a lehetőségig teljesen ki kell küszöbölniük a közvetlen, direkt kérdés módszerét és a közvetett kérdéses módhoz kell folyamodniuk. A románul tudó adatközlő esetében, főként az adatközlőből egyébként nehezen „kiszedhető” igei és névszó-alakok kérdéseskor kiegészítő nyelvvül alkalmazható a román nyelv, de már a fogalmi kérdéseskor ezzel a kérdéses móddal csinálni kell

bánni, mert a román szó a kérdezettben felidézhetetlenül elnyomhatja az esetleg már halódóban, elavulóban lévő, sőt nem lehetetlen, még az egyébként elevenül élő magyar szót is, és a továbbiakban ezt már egyáltalában nem, vagy csak nagyon körülményes kérdezgetéssel tudjuk „kiszedni“ az adatközlőből.

6. Nem a felvethető kérdések sokasága, az idő fogyott el ahhoz, hogy további problémákat vessek fel. Különbösen is azt hiszem, hogy éppen eleget teszünk akkor, ha a felvetett kérdésekben véleményt nyilvánítunk, és aztán valamilyen döntésre jutunk.

Egy kérdést és egyben az Intézet igazgatóságához intézett kérést azonban fel kell még vetnem. Ez a munka irányításának kérdése. Az Intézet vezetősége úgy látta jónak, hogy a munka irányításával engem bizzon meg. Bármennyire is megtisztelő számomra ez a kijelölésben megnyilvánuló bizalom, mégis teljesen jogos az a vélelem, hogy egy olyan nagy jelentőségű kérdésben, mint amilyen a romániai magyar nyelvjárások térképének feladata, lehetetlen, hogy merőben egy vezető egyéni belátása, akarata vagy éppen önkénye döntsön. Éppen azért, mivel magam érzem e feladat nagyságát és erőm végességét, a munka irányítását, a derekas részt vállalom ugyan, de arra kérem az Intézet vezetőségét, hogy a nyelvtérképmunka legmagasabb ellenőrzése és irányítása céljából jelöljön ki egy nyelvtérkép-bizottságot azzal a feladatkörrel, hogy a lényeges, vitás kérdésekben ez a bizottság hozzon elvi döntéseket, ez ellenőrizze az előre megállapított munkaütem és munkamódszer alkalmazását, és általában ellenőrizze, segítse a munka tulajdonképpeni irányítóját, végzőit a munkálatok tervszerű folytatásában.

E néhány elméleti, gyakorlati és szervezeti kérdés felvetése után előadásomat a hallgatóságához intézett következő kéréssel zárom: Kérem, tekintsek ezt az előadást olyan gondolat-felvető és — esetleg — gondolatébresztő előadásnak, amely célját igazában csak akkor éri el, ha mennél több hozzászólást vált ki. Szándékosan vetettem fel sok, mégis, sajnos, nem minden felvethető kérdést,

és nem szándéktalanul hagytam sokszor nyitva a kérdés megoldása felé vezető kapukat. Tudom, hogy itt és most az összes kérdéseket nem oldhatjuk meg, de abban biztos vagyok, hogy a felvetett kérdésekhez kapcsolódó észrevételek nagy mértékben segíthetik a nyelvtérkép szűkebb munkaközöségét majd a legmegfelelőbb elvek és a legcélravezetőbb gyakorlat kialakításában.

1957

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I

1. Már hét éve múlt annak, hogy a Nyelvtudományi Intézet szokásos heti üléseinek egyikén megvitatás céljából előadtam azokat a legfontosabb gondolatokat, amelyeket az RNK Magyar Nyelvjárásai Nyelvtérképe (a továbbiakban rövidítve: RMNyt.) elvi alapjainak tisztázása érdekében még a gyűjtőmunka megindulása előtt szükségesnek ítélttem felvetni (NyÍrk. I, 13—26 és kny.). Minthogy a román nyelvjáráskutatás e nagy múltú Intézetében az előadáson jelenlévő román és magyar nyelvészek, nyelvjáráskutatók, sőt a később megnyilatkozó szaktudományi bírálók (Benkő Loránd: MNy. LV, 495 és Kálmán Béla: MNyj. VII, 151) is — a részletező bírálóértékelő észrevételezés sajnálatos mellőzésével — előterjesztett gondolataimban lényegében kivetni valót nem találtak, a tőlem előterjesztett általános célkitűzés szellemében megindult a helyszíni gyűjtőmunka előkészítése. Jóllehet a terv megvalósítására való felkészülés rendjén megoldott kérdésekről, elsősorban a kérdőív összeállításáról, a gyűjtőpontok kijelölésének szempontjairól, a gyűjtés ütemtervéről, sőt ezen túlmenően már az 1956. év utolsó negyedében — az időközben elkészült kérdőív kipróbálása céljából végzett — első helyszíni gyűjtések megejtéséről is jelent meg egyik gyűjtőnk tollából beszámoló (l. MNy. LIV 141—5; l. még Márton Gyula: MNy. LV, 502—3), ezen, a munkálatok kezdeti szakaszáról közölt rövid tájékoztatáson kívül az 1956 óta megszokottanul folyó munka menetéről immár öt-hat év óta nem jelent meg még futó híradás sem. Éppen ezért most számomra követelően időszerű és egyben halaszthatatlan feladatnak látszik, hogy — miként annak idején az induláskor, úgy — most a gyűjtőmunka feleútján valamivel túl nagyjából ugyanazon nyelvész-közösségben és ugyanúgy a heti ülések egyikén vessek számat az elért eredmé-

nyekkel, a szerzett tapasztalatokkal, állapítsam meg a felötlőbb hiányosságokat, fogyatkozásokat, és tegyem szóvá azokat a fontosabb kérdéseket, amelyekben — kellő biztonsággal — nem tudok, illetőleg — az önkényesség érvényesítését célkitűzésszerűen a lehetőségig kerülve (l. NyIrK: i.h. 24) — nem akarok egymagam dönteni. Ilyenformán tehát az itt előadandó gondolatokat egyrészt ugyan a Nyelvtudományi Intézet heti üléseinek tájékoztatása céljából terjesztem elő, másrészt azonban ezt az előadást olyan vitaindító megnyilatkozásnak is szántam, amelyet követően a résztvevőknek az eddigi munkát, az itt kifejtett gondolatokat illető bíráló-értékelő észrevételei hihetőleg nagymértékben hozzásegíthetik kis munkaközösségünket a gyűjtő meg az ellenőrző munkálatok minél kifogástalanabb folytatásához és — reméljük — hováhamarébb való sikeres befejezéséhez.

2. Még mielőtt az előttem felsokasodó kérdések rendjébe vágnék, bevezető észrevételként ki kell emelnem, hogy főként időbeli kötöttség, de meg a most felvetődő gondolatok alaposabb megtárgyalásának lehetővé tétele miatt is ezúttal csak az elért legfontosabb eredményekről számolok be, illetőleg csak a további munkával kapcsolatban felötlő legsürgetőbb kérdéseket vetem fel. Ilyen meggondolásból kiindulva jegyzem meg, hogy ámbár az itt megtárgyalandó kérdések sorára teendő javaslatomat a hozzászólások rendjén más kérdésekre vonatkozó gondolatok kifejtésével is ki lehet majd egészíteni, mégis elsősorban a tőlem előterjesztett kérdésekre nézve szeretnők az ülés résztvevőinek véleményét kikérni, illetőleg hallani.

Ilyen meggondolásból kiindulva, magam ez alkalommal a következőkben ezekkel a kérdésekkel kívánok foglalkozni: 1) Nyelvtérképünk és a többi magyar nyelvtalasz viszonya. 2) Kérdőívünk szerkezete, szerkesztési elvei, gyakorlati használhatósága, illetőleg részleges módosításának, kiegészítésének szükségessége. 3) Kutatópont-hálózatunk véglegesítésének kérdése. 4) A gyűjtés rendjén alkalmazott hangjelzéssel kapcsolatos gondolatok felvétele. — Külön keríték sort 5) a gyűjtés módszerére meg 6) az eddigi eredmények és az ezutáni munkálatok menetére vonatkozó észrevételek előadására.

3. A megtárgyalásra ajánlott első kérdéssel, az RMNyt és a többi magyar nyelvátlasz egymáshoz való viszonyának megvizsgálásával — sajnálatos mulasztással — eddig sem a terveket és szempontokat felvázoló előadásomban, sem más úttal egyáltalában nem foglalkoztam. A mulasztás valamelyes pótlásának szándékától sarkallva, most ide vonható, már régebben tett megjegyzésből indulok ki. Annak idején Nyelvtérképünk alapvető kérdéseinek felvázolásakor a kérdőív összeállításával kapcsolatban már utaltam arra (NyÍrk. I, 17—8), hogy saját kérdőívünknek két részből kell állania: a) az MNyA kérdőívének teljes anyagából és b) a sajátos, RNK-beli magyar nyelvjárási helyzet rögzítésének célját szolgáló, illetőleg ennek elmélyültebb vizsgálatát elősegítő kérdések együtteséből. Nyilvánvalónak látszott ugyanis az, hogy a tervbe vett MNyA nagyszerű általános tájékoztatást adhat ugyan majd az összes magyar nyelvjárások nyelvi állapotáról, de az — egyébként helyes megfontolásból — viszonylag szerényre tervezett kérdőívvel összegyűjtött anyag természetszerűen nem elégítheti ki a magunk különleges hazai igényeit. Hogy csak egy lényeges ilyen igényt említsek — megítélésem szerint — az RMNyt-nek különlegesen szolgálnia kell a román—magyar nyelvi kölcsönhatásnak a hazai magyar nyelvjárások szókincsében és — feltehetően kisebb mértékben — hang- és alaktani vonatkozásokban való jelentkezését. Éppen azért már az első tervezetések idején az MNyA kérdésanyagát saját igényeinket kielégítő különleges résszel szándékoztunk legalább kétszeresére növelni. Ilyenformán a Kolozsvári Nyelvtudományi Intézet keretében készülő nyelvtérkép az önálló nyelvtérképek sorába került (NyÍrk. I, 19). Ma — előbbi álláspontom szükségszerű módosításával — azt hiszem, hogy az önállóság kiemelt hangsúlyozása javarészt csak a munkálatok külső megszervezése szempontjából volt helyes. Szervezeti vonatkozásban Nyelvtérképünk valóban önálló lett, a belső összefüggések szempontjára ügyelve azonban — anyaga csaknem felének az MNyA kérdésanyagával való egybeesése miatt — az MNyA-val, anyaga más részének különösen a többi hazai magyar tájnyelvi atlaszok anyagával való azonossága révén pedig — akarva, nem akarva

— szoros belső kapcsolatban, az egymástól való kölcsönös függés viszonyában van még akkor is, ha végeredményben a tőlünk összeállított kérdőív kérdéseinek legalább fele nincs meg sem az MNyA, sem egyik hazai táji nyelvAtlasz kérdőívében sem. Véleményem szerint már annak idején, az induláskor is — elsősorban engem terhelő — sajnálatos mulasztás volt ezt világosan fel nem ismerni, és e felismerést határozottan kiemelve tudatosá nem tenni. Szerencsére e mulasztásból eddig úgyszólván semmi baj nem származott. Így ha most már tudatosá tesszük a természetszerű összefüggéseket, ebből legalábbis az RMNy-t és az összes többi hazai magyar tájnyelvi atlaszok egymással való kapcsolatára nézve bizonyos kívánalmak már eleve is parancsolóan adódnak. Nem árt tehát ezeknek megtárgyalására fordítani a szót.

4. Eléggé ismeretes, hogy egyrészt Márton Gyula, másrészt meg a magam vezetésével az RNK magyar nyelvjárásainak egy-egy szűkebb területén eddig a következő táji egységek területén folytak, illetőleg folynak nyelvjárás atlaszmunkálatok: 1. Kolozsváron és környékén (1940—1945). 2. A moldvai csángó települések szörványvidékén (1949—1962). 3. A Fekete- és Sebes-Körös völgyében (1949). 4. A székely nyelvjárások területén (1954-től). 5. Nagykároly környékén (1958—1959). 6. Az Aranyos vidékén (1956—1958). 7. A Szamos, Maros és Küküllők közötti területen, a Mezőségen (1959). — A ()-ben levő egy évszám a még be nem fejezett munkálatok kezdő évét jelöli. A befejezett gyűjtés esetében kettős évszám: a kezdés és a befejezés éve kerül a ()-be.

Meglehetősen célszerűtlen, és az egyes tájakról készülő térképek egységes szempontú feldolgozását jócskán veszélyeztető eljárás volna e munkálatokat és az RMNy-t munkálatait egymástól merőben függetlennek, önálló jellegűnek tekinteni. Különben már a kezdet kezdetét nézve is, ezek a tájatlasz-gyűjtések egy alap gondolatból indultak ki: abból a tölem régebben kifejtett felismerésből, hogy az országos nyelvAtlasz-munkálatokat meg kell előznie egy kisebb kérdőívvel folytatott, de minden településpontra kiterjedő tájékoztató gyűjtésnek (l. EM. XLIX, 425 és ETFüz. 181. sz. 8). Ebben a gondolatban — véleményem szerint — már adva van a gondolat valóra vál-

tásaként megszületendő táji nyelvatlaszok egymáshoz és mindannyiuknak az RMNyt-hez és emennek az MNyA-hoz való természetszerű viszonya. Ezúttal csak Nyelvtérképünk és a többi hazai táji nyelvatlasz egymáshoz való viszonya vonatkozásában vetem fel a következő lehetőséget, sőt — szerintem — parancsoló kívánalmat: Valamiképpen meg kellene találni a módját annak, hogy az RMNyt felhasználhassa kiegészítő és ellenőrző anyagként a hazai tájtérképek már összegyűjtött, illetőleg ezután összegyűjtendő anyagát, és viszont ezek hasznosíthatóak az RMNyt gyűjtőmunkája rendjén egybehordott gazdag anyagot. Ezt a gondolatot elfogadni, úgy nézem, nem nagyon nehéz, erről lemondani viszont egyebek mellett az a veszéllyel jár, hogy sem az anyaggyűjtés módjában, beleértve a lejegyzés rendjén alkalmazott hangjelzést is (erről egyébként alább külön szöveg!), sem a külön-külön gyűjtött anyagban — mind a szóföldrajzi, mind alaktani vonatkozásban — nem lesz meg az a kívánatos egyöntetőség, amelyet pedig a lényegében egy munkaközösséghez tartozó kolozsvári nyelvjárás kutatók munkájától méltán elvárhatni. E kérdés ilyen általános jellegű felvetése után az egyes térképmunkálatok vezetőinek és munkásainak a feladata a következőkben e gondolat elfogadhatóságának, illetőleg valóra váltása módozatainak megbeszélése.

Bármilyen vélemény alakuljon is ki az itt és másutt — remélem — rövidesen lezajló eszmecsere során, magam ismételten hangsúlyozom: nem tartom egészségesnek, ha a táji nyelvatlaszok és az RMNyt között felismert szükségszerű összefüggés gyakorlati következményeit nem vonjuk le, s valamilyen szorosabb kapcsolatot a hazai — többfelé folyó, de a lényeget tekintve — egyféle nyelvtérkép-munkálatok között nem teremtünk meg.

Megint csak ki kell emelnem azt a sokszor hangoztatott nézetemet, hogy mivel a nyelvtérképek anyaga a további sokszempontú nyelvtudományi feldolgozás elsőrangú forrása, az előbb felsorolt nyelvtérkép-munkálatok egybehangelése, anyaguk kölcsönös hasznosítása esetén minden táji nyelvatlasz és maga az RMNyt anyaga is jól felhasználható lenne például a román—magyar nyelvi kölcsönhatás most folyó nagyarányú feldolgozó munká-

jában, viszont az egybehangolás nélkül olyan forrásanyagtól esnének el e munkálatok, amelyeket — ha már összegyűjtve rendelkezésre áll — teljesen lehetetlen az e kérdéskörben jelenleg dolgozó tanzéki munkaközöségnek, illetőleg bárki más, ilyenféle kérdéssel foglalkozónak nélkülöznie, illetőleg mellőznie.

Ezeket előrebocsátva, e kérdés megvitatását kiemelten rendkívül fontosnak ítélem.

5. Természetszerűen jóval kevesebb és nem alapvető fontosságú kérdés vetődik fel Nyelvtérképünk nélkülözhetetlen munkaeszközével, kérdőívünkkel kapcsolatban. Természetszerű ez, hiszen ha nem így volna, ha ti. — már a gyűjtőmunka feleútján túl — nem tekinthetnők kérdőívünket alapjában véve megfelelőnek, jól használhatónak, ez eddigi munkánk csődjét jelentené. De jól lehet nyelvatlasz-gyűjtésre már a kezdet kezdetén csak jól megszerkesztett kérdőívvel indulhatni, ez mégsem jelenti azt, hogy a bármilyen alapos körültekintéssel kialakított és a próbagyűjtések után véglegesnek nyilvánított kérdőív anyagával kapcsolatban a hosszabb-rövidebb ideig tartó gyűjtés rendjén a részleges módosítás, kiegészítés szükségessége ne jelentkezhetnék. Mint nagyon sok tudományos munkálat esetében, úgy itt is igaz, hogy a munkálatok derekán vagy éppen a végén — a munka közben szerzett gazdag tapasztalatok birtokában — jóval tökéletesebb tervet és jóval kifogástalanabb kérdőívet lehetne összeállítani, mint lehetett annak idején, a gyűjtés megkezdése előtt, a munkálatok tervének megalkotása- és legfontosabb munkaeszközének kialakításakor.

A mi nélkülözhetetlenül fontos munkaeszközünkkel kapcsolatban azt már a gyűjtés megindításakor rögzítettük, hogy a RMNy-t kérdőívének kérdései a 3379-es számmal végződnek. Már régebben tájékoztatást adott egyik gyűjtőnk arról is, hogy e viszonylag gazdagnak, a magyar nyelvatlaszok vonatkozásában mindeddig mindenestre leggazdagabbnak^a mondható kérdőív anyagát 11 kérdéscsoportban a lehetőségig úgy állítottuk össze, hogy a nyelvtani kérdésanyag egy része is a népi élet különböző fogalomköreibe iktatva természetszerű összefüggésekben jelentkezzen (l. MNy. LIV 142—3. — ^a A Kolozsvár vidékén, Moldvában és a Fekete-Körös völgyé-

ben használt ún. nagy kérdőív is csak 2269, a MNyA kérdőívének két kötete meg éppen csak 742+654=1396 kérdést tartalmaz.) Így egyrészt a gyűjtők a nyelvmessterrel elkerülhetik az egyvégtében való nyelvtani anyagkérdésnek hang- és alaktani sematizálással fenyegető veszélyét, másrészt pedig a „száraz“ nyelvtani anyag folytatólagos kérdése rendjén mindkettőjükénél — hamarabb-később, de óhatatlanul — fellépő szellemi fáradtságot is. De ha minderre a kérdőív anyagának egybeállításakor a lehetőségig tekintettel voltunk is, érthető, hogy a nyelvtani anyag természeténél fogva lehetetlen volt minden egyes nyelvtani jelenségre vonatkozó kérdést az egyes fogalomkörökbe szervesen beletagolva venni fel a kérdőívbe. Következésképpen kénytelenek voltunk — eredetileg két gyűjtőre tervezett és így két kötetre osztott kérdőívünk mindkét részébe — az egyes fogalomkörökbe az erőszakoltság veszélye nélkül be nem szorítható kérdésekre: az igeragozási példákra, határozóragos alakokra, a névutók meg határozószók egy részére, a számnevekre, a melléknevek fokozására vonatkozó kérdéseket külön-külön egy-egy „Nyelvtani anyag“ megjelenésű fejezetbe összevonni (l. a kérdőfüzet I, 1498—1654 és II, 3189—3379. sz. kérdését).

Kérdésanyagunk összeállításán dolgozva, munkaközösségünk még fokozottabb mértékben alkalmazta azt a már Nyelvtérképünk előkészítése rendjén kifejtett gondolatot, hogy a kérdőfüzet összeállításakor a gazdagon egybeállított nyelvtani anyag mellett a szókincs köréből származó kérdések kerüljenek túlsúlyba. Magam ugyanis már az induláskor kifejtett elméleti megfontolások alapján a nyelvtani és a szókincs-anyag kérdéseinek arányát illetően eleve úgy vélekedtem, hogy az arány a szókészleti kérdések javára — az 1:4 viszonzszámig is növelhető (l. NyIrK I, 19). A kérdésanyag egybeállítása rendjén ez a nyelvtani és szókincsbeli kérdésanyag közötti arány-eltolódás olyan mértékig fokozódott, hogy a gyűjtés megindulásakor kérdőívünk csak mintegy 700 szorosabb értelemben vett nyelvtani (hang-, alak- és mondatnyi) kérdést foglalt magába. A nyelvtani és a szóföldrajzi kérdések mennyiségi arányulását kérdőívünkre nézve így ma megközelítő pontossággal az 1:5 viszony-

számmal fejezhetjük ki. Ha tekintetbe vesszük, hogy a kérdőfüzetek anyagának egybeállításakor munkaközösségünk teljes egészében felvette a MNyA kérdésanyagát, sőt beledolgozta a Gálffy Mózes és Márton Gyula összeállította Kolozsvár környéki meg a székely és a még előbb tőlem szerkesztett csángó kérdőfüzet anyagát is, — a többi magyar nyelvatlasz kérdésanyagával való összehasonlítás esetén — a nyelvtani anyag kielégítő arányban való képviselése vonatkozásában nem volna aggodalomra ok. Mégis a moldvai csángó gyűjtés tanulságain okulva, ajánlatosnak látszik, hogy a pontosabb nyelvtani felvételezés céljából részben már a hátralevő, részben meg az ellenőrző gyűjtés során a legfontosabb ige- és névszótó-típusokból egy-egy ige, illetőleg névszó lehetőleg teljes mintaszó-anyagát, paradigmáját kérdeztessük majd ki. Így aztán nemcsak egyes igék, illetőleg névszók válogatott alakjainak, hanem legalább majd a ragozás szempontjából legérdekesebb igék és névszók teljes ragozási rendszerének nyelvtérképes szemléltetésére is lehetőség nyílik.

6. S ha már a kérdőív alaktani vonatkozásban való kiegészítésének szükségességére fordult a szó, itt külön ki kell emelnem egy, megint csak olyan hiányosságot, amelyért a RMNyt kérdőfüzete vonatkozásában teljesen, de az összes hazai nyelvatlaszok kérdésanyaga tekintetében is jórészt engem terhel a felelősség. Már a Kolozsvár és környéke, később a csángó nyelvtérkép összeállítása alkalmával figyelmen kívül hagytuk — az irodalmi nyelvből már eltűnt — a moldvai csángó és az erdélyi magyar nyelvjárásokban ritkábban-gyakrabban azonban még ma is használatos elbeszélő és összetett múltbeli igealakokat. Ez a mulasztás azután — nem éppen egészséges „haladó hagyomány“-ként — tovább öröklődve, ilyen vonatkozásban hiányossá tette a többi hazai tájnyelvi atlasz, s azzá saját Nyelvtérképünk kérdőfüzeteit is.

Ezt a hiányosságot hallgatólagosan talán azzal az — alapjában véve nagyon igaz — elméleti megfontolással vélhettük magunk előtt és megkísérelhetnők most, az RMNyt kérdésanyagának újravizsgálásakor igazolni, hogy ti. még a moldvai csángóban és a székely nyelvjárásokban is nagy mértékben halódóban, eltűnőben lévő elbe-

szélő és összetett múltú igealakok megfigyelése, illetőleg rögzítése nem csekély nehézségbe ütközik: a) közvetlen megfigyelés rendjén ezek az igealakok ritkán kerülnek elő; b) rákérdezéssel nehéz a nyelvmesterekből a várt igealakot „kivenni“; c) az igealaknak a kérdéses ponton való meglétére vagy hiányára vonatkozó közvetlen (direkt) kérdezés pedig félrevezető felvilágosításhoz juttathat. A megkérdezett *nem*-jében és *igen*-jében ugyanis tapasztalataink szerint többnyire csak messzemenő fenn tartással lehet hinni. — Jóllehet ez így van, mégsem lehet az említett igealakok mai életére nézve valamelyes nyelvföldrajzi tájékoztatást lehetővé tévő anyaggyűjtést meg nem kísérelni. Erre vonatkozólag ezt az eljárást látom célravezetőnek: 1) A gyűjtők az egyes kutatópontokon részint be nem avatkozó megfigyeléssel minél több *irék, irtam vala, irtam volt, irtam lenne*-féle igealakot jegyezzenek le. 2) Igyekezzenek a huzamosabb-rövidebb ott tartózkodás ideje alatt az ilyen megfigyelés rendjén az igealakoknak a köznap nyelvhasználatban való gyakorisága vagy ritkaságára nézve mentől több adatot szerezní. — Így vagy bármilyen más ezután kikísérletezendő módon feltétlenül elégséges olyan anyaghoz kell jutnunk, hogy Nyelvtérképünknek az igeragozást bemutató lapjai közül ne hiányozzanak majd legalább az ilyen igealakok használatára vagy hiányára vonatkozó általános tájékoztatást nyújtó, szemléltető térképlapok sem.

7. Tulajdonképpen még a kérdőív összetételére és a kiegészítésre vonatkozó gondolataim közlése előtt meg kellett volna állapítanom, hogy a véglegezett kérdőív a próbagyűjtés, majd a rendes gyűjtés során szinte teljes egészében bevált, és így rajta lényegbe vágó változtatást a gyűjtés folyamán nem kellett tenni, s ilyen változtatást most sem látszik szükségesnek ajánlani.

Ennek ellenére előrelátható, hogy a gyűjtő, Murádin László helyszíni tapasztalatai és a magam folytatólagosan végzett ellenőrző munkája tanulságainak felhasználásával rövidesen sort kerítünk a kérdőív feleslegesnek mutatózó kérdéseinek kihagyására, és helyettük egy néhány szükségesnek mutatózó, újabb kiegészítő kérdés beiktatására.

Ezeknek a kérdőív anyagának alakítására, illetőleg véglegesítésére vonatkozó általános észrevételeknek kifejtésekor úgy látom, hogy az ilyen vonatkozásban végzendő átdolgozás olyan kisebb jelentőségű részletkérdés, amellyel a felülvizsgálás alapelvei helyes vagy helytelen voltának megállapításán túl ezúttal részletekbe menően nincs miért foglalkoznunk.

8. Ugyancsak könnyen végezhetünk a következő megtárgyalandó kérdéssel, a kutatópontok véglegesítésének kérdésével is. — Itt elsősorban is a kezdeti tervünkhöz képest bizonyos szükségszerű változtatásokat kell pusztán tudomásulvétel céljából bejelentenem.

Ennek megtárgyalása rendjén mindenekelőtt azt a régebbi véleményemet kell emlékezetbe idéznem, amelyet annak idején a gyűjtés előkészítéséről tartott előadásomban fejtettem ki. Akkor ilyenformán vélekedtem: ahhoz, hogy az RNK magyar nyelvjárásainak mai változatos nyelvi állapotáról valóban használható, a nyelvjárási sajátságokat kellően szemléltető képet adhassunk, legalább 220—250 pontról kellene térképezhető nyelvi adatokkal rendelkezünk (l. NyIrK. I, 22). Ez elgondolásnak megfelelően — a két gyűjtővel való indulás kezdeti időszakában — kutatópont-hálózatunkat valóban úgy állítottuk össze, hogy ez mintegy 240 pontot foglalt magába. Utóbb azonban több okból is ajánlatosnak látszott változtatnom kezdeti álláspontomon. Ez okok közül most a két legfontosabbat említem meg. Az egyik, a pusztán tudományos, elvi ok az, hogy mivel a kolozsvári nyelvjáráskutatók — eszményi sűrűségű ponthálózattal — több tájnyelvi atlasz anyaggyűjtését végezték, illetőleg — remélhető — végzik a jövőben el, e gyűjtőmunkálatok eredményeképpen a hazai nyelvjárások legfontosabb jelenségeire nézve elég közelesen megbízható áttekintési lehetőségekhez jutunk. Már magában ez is indokolja, hogy az RNK magyar nyelvjárásairól készítendő nyelvtérkép kutatópontjainak számát az eleinte tervezett, viszonylag sűrű ponthálózat ritkításával mintegy felére csökkentsük. Erre késztet egy másik, a gyűjtés minél rövidebb idő alatt való befejezését sürgető, hogy úgy mondjam, ütemezésbeli ok is. Mivel ugyanis — a kezdeti két-gyűjtős indulás után — a helyszíni gyűjtés már jó ideje csak

egyetlen gyűjtő munkaerejére támaszkodhatik, ha nem akarjuk a gyűjtés befejezésének időpontját a megengedhetetlenül távoli jövőbe kitolni, a felgyűjtendő pontok számát már ebből a megfontolásból is ajánlatos felére, azaz — kerek számokban beszélve — 130—150 pontra leszállítanunk. Az itt kifejtettek alapján e kérdésben józan megfontolással — a tudományos érdekek veszélyeztetése nélkül — könnyen dönthettünk. Ilyen megfontolással a ponthálózatot 1962 márciusában 132 pontban véglegeltük is. Tartozom annak hálás megemlítésével, hogy a székelységi és a szilágysági kutatópontok kijelölését Gálffy Mózes és Márton Gyula készséges segítsége könnyítette meg.

9. A továbbiakban időt kell szakítanom legalább két-három olyan, a helyszíni gyűjtéssel kapcsolatos kérdés megemlítésére is, amelyeknek egyikével kapcsolatban bizonyos tévhiedelmek a munkánkról eddig megjelent értékelő-bíráló megjegyzésekben itt-ott felbukkannak. Az egyik az adatközlők kiválasztásának, számának, a másik az adatközlők kikérdezésének, a lejegyzett, de már a helyszínen valamilyen szempontból kétes értékűnek vélt adatok azonnali ellenőrzésének, valamint a gyűjtött anyag központi átnevezésének, észrevételezésének kérdése.

A) Mikor ezelőtt több mint két évtizeddel a hazai nyelvtérképmunka megindult, a „Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé“-nek előkészítésekor kérdőívünket Gálffy Mózes és Márton Gyula — előzetes megegyezés alapján — úgy állította össze, hogy a két részre osztott kérdőív egyik fele inkább a férfiak, másik fele inkább a nők érdeklődési körébe tartozó kérdésanyagot foglalja magába (l. EM. XLIX, 435. és ETF 181. sz. 14). Ezért mindenik kérdőívvel már eleve is külön-külön egy-egy férfi, illetőleg egy-egy női adatközlőtől szándékoztak az anyagot a gyűjtők kikérdezni (i.h. 441 és 20). Ez eljárás sajnálatos félreértésével aztán az a tévhiedelem alakult ki a kolozsvári nyelvatlasz-munkálatok munkamódszerével kapcsolatban, hogy magunk egy-egy ponton csak két adatközlővel, egy-egy nővel és egy-egy férfival dolgozunk, holott ez már a Kolozsvár vidéki gyűjtés alkalmával sem egészen így történt, s még kevésbé folyt így a csángó,

a székely meg a többi tájnyelvi atlasz anyaggyűjtése során. Persze az egy-két adatközlővel való dolgozásnak is megvolnának a maga előnyei. Tapasztalataink ugyanis azt mutatják, hogy különösen a hagyományőrzőbb vidékekre eső kutatópontokon a viszonylagos nyelvi egyöntetőség esetén jóval megbízhatóbb eljárasmód huzamosabb ideig egy-egy adatközlővel dolgozni. Ahhoz ugyanis, hogy az adatközlő valóban használható legyen, a gyűjtővel való szellemi egybehangolódás hosszabb-rövidebb ideje szükséges, s így — főként az elzártabb pontokon — jóval megbízhatóbb, a kérdéses nyelvi pontra jellemzőbb anyaghoz jut hozzá a gyűjtő, ha huzamosabb ideig egy adatközlővel dolgozik. Magunk éppen ezért az adatközlők számának kérdésében azt láttuk és látjuk ma is legcélravezetőbbnek, ha számolunk ezzel a körülménnyel. Előfordul tehát ugyan az, hogy kérdőfüzetünk anyagát egyes kutatópontokon — alapvető részben — egy női és egy férfi adatközlőtől szerezték a gyűjtők, de ez esetben is minél többirányú tájékozódással igyekeztek a gyűjtők meggyőződni a nyert adalékok társadalmi: általános vagy egyéni érvényéről. A kétesnek látszó esetekben meg éppen több adatközlő megkérdezésével igyekeztek és igyekeznek elosztatni kételyeiket. Alig van olyan kutatópontunk, amelyről ne három-négy adatközlőt tartanánk nyilván, de gyakori a 8—10 és még több adatközlős pont is. Hozzávéve ehhez azt, hogy a helyszíni ellenőrzés rendszerint természetesen több adatközlővel kell majd az ellenőrzőnek dolgoznia, ha az adatközlők száma tekintetében anyaggyűjtő munkánknak más atlaszmunkálatok adatgyűjtéséhez viszonyított aránylagosan azonmértvű megbízhatóságáról beszélünk, ezt talán nem tekintheti senki az elfogult önelégültség magatartásának.

B) Nincs mit sokat időznöm a nyelvi adatok kérdésénél sem. Lényegében azt a négyféle kérdéses módot alkalmaztuk, amelyet Gálffy és Márton már első tájnyelvi térképünk anyaggyűjtő módszerének ismertetésekor megjelölt (EM. XLIX, 436—8. és ETF. 171. sz. 15—7).

A körülíró kérdés megkönnyítésére kérdőívünk minden pontjához még a gyűjtés megkezdése előtt kérdőmondatot szerkesztettünk. Ezek a kérdőmondatok

jobbára megfelelőeknek bizonyultak, nemegyszer azonban a gyűjtőknek — „menet közben“ — át kellett szerkeszteniük az íróasztalnál megfogalmazott, a helyszínen azonban kissé bonyolultnak vagy félreérthetőnek bizonyult kérdéseket. Ez azonban a gyűjtés menetében nagyobb zökkenőt nem okozott. Bizonyos fogalmakra csak rámutatás vagy utánpótlás segítségével lehet pontos feleletet kapni. Például a közvetlen környezet tárgyait rámutatással, az emberi és állati hangokat utánpótlással könnyebb (vagy talán inkább: csak így lehet a biztos megértés érdekében!) kérdezni, mint bármely más módon. Természetesen sokszor az együttes körülíró-rámutató kérdési móddal juthat hozzá legkönnyebben és legbiztosabban a gyűjtő a felgyűjtendő adathoz. A közvetlen vagy egyenes kérdésírási módot csak egészen ritkán, és csak olyan esetben alkalmazták gyűjtőink, amikor egy szó jelentésének megtudakolása a cél. A MNyA munkálatai rendjén alkalmazott, rajzok segítségével való kérdésés az állat- és növényvilágra vonatkoztatva egyáltalában nem vált be, ellenben a házi eszközök, szerszámok, szekér-, eke- és szövőszék-részek kérdésésekor főként kezdetben használható kérdésírási eszköznek bizonyult. A gyűjtésbeli tapasztalatok felhalmozódásával a gyűjtő kérdésírási készsége olyan mértékig fejlődött, hogy a képek segítségével való kérdésírási módot úgyszólván teljesen ki lehetett rekeszteni.

C) Persze minden gyűjtés rendjén adódnak esetek, hogy a gyűjtő — jórészt a vizsgált jelenségek bonyolultsága vagy az adatközlő bizonytalankodása, nemegyszer értetlensége miatt — a lejegyzett adatot kétes értékűnek ítéli. Ritkábban ugyan, de megesik az is, hogy egy-egy adatközlőből — sokszor egészen közkeletű tárgy, jelenség vagy cselekvés nevére — nem lehet feleletet kicsikarni. A tapasztalat azt mutatja, hogy ilyenkor jobb a bizonytalankodó-értetlenkedő adatközlő kényszergetését abbahagyni, s már az első gyűjtés alkalmával a helyszínen más adatközlővel kísérletezni. Semmiesetre sem kívánatos azonban a kétes esetek mindannyijának eldöntését a majdani ellenőrző gyűjtés feladatkörébe utalni. Az első alkalommal való helyszíni kiegészítés és önellenőrzés tehát nagyon fontos, elengedhetetlenül elvégzendő

feladat. A tölem végzett központi ellenőrzés rendjén nyelvtérképünk anyaggyűjtésében tapasztalt szórványos hiányosságokra jegyzeteimmel felhívtam gyűjtőink figyelmét. Kívánatos volna, hogy ilyen és más természetű megjegyzéseim az ezutáni munkában az eddiginél még fokozottabb mértékben tanulmányozza és tartsa szem előtt a gyűjtő.

10. Nem jelentéktelensége, éppen különleges jelentősége miatt hagytam szinte utoljára azt, hogy egy, pillanatnyilag legfontosabbnak ítélt kérdésre, a hangjelzés dolgára tereljem a szót. A hangjelzés kérdéséről természetesen bárkinek joga van szót ejteni, magam azonban — a jelenlevők közül — különlegesen is kötelezettséget érzek arra, hogy e kérdésben rögzítsem — futó beszélgetésekben már több ízben is kifejtett — vélekedésemet azzal a céllal, hogy a nálam hivatottabb, mostan tevékenykedő nyelvjáráskutatók kellő és kötelező megfontolás után e kérdésben a követendő gyakorlatot illetően döntsenek.

Mindenekelőtt emlékezetbe kell idéznem azt, hogy már a Nyelvtérképünkkel kapcsolatos első megnyilatkozásomban a gyűjtés rendjén alkalmazandó jelzésrendszer kérdésében azt írtam, hogy az 1942. évi egyezményes hangjelölést a későbbi módosításokkal együtt a magunk számára továbbra is kötelezőnek ismerjük el, de „alkalmasint élünk majd a gyűjtés során a hajlékony jelzési rendszer finomításának lehetőségeivel“ (NyIrK. I, 20). Noha nem hiszem, hogy ez a bejelentés csak valamennyiben is befolyásolta volna az RMNYt gyűjtőit, mégis a térképanyag ellenőrzése rendjén, de meg általában a magyar nyelvjáráskutatók munkájának olyan-amilyen ismerete alapján, úgy látom, érdemes néhány, a túlzó fonetizálás veszélyeitől való őrizkedés szükségességére vonatkozó gondolatot általánosabban, Nyelvtérképünk munkájától függetlenül is további megfontolás céljából felvetnem. E tekintetben való mondanivalóimnak mintegy bevezetéseként először is egy tudománytörténeti mozzanatra utalok.

Nyilván a nagy magyar nyelvtérkép előkészítő munkálatai rendjén végzett tanulmányozás eredményeként Bárczi Géza még 1944-ben kritikai észrevételek kíséretében közzétette az ALR I—II. kötetének magyar vonat-

kozású anyagát illető megjegyzéseit. E megjegyzésekben kiemelten kifogásolta az ALR. „fölsőlegesen bonyolult“ jelzésrendszerét. A magyar anyagban jelentkező hangjelzésbeli bonyolultság jellemző példajaként Petrovici Emil „gazdag átírási skálájá“-ra utalva felhozta azt, hogy Petrovici egyebek mellett kilencféle *e* hangot különböztet meg, és ennek megfelelően kilencféle *e* jelet használ, sőt hivatkozott Bárczi arra, hogy az *e* hangok mellett még „egyéb átmenetek is előfordulhatnak“. Jelezte, hogy emellett például ötféle *c*, kétféle *n* hangot különböztettek meg az ALR. gyűjtői. „Ugyan vájt fülű fonetikus legyen — írta akkor Bárczi —, aki ezeket az egymáshoz oly közel álló hangárnyalatokat csalhatatlanul megkülönbözteti. Ahhoz alig fér kétség — folytatta —, hogy ilyen finom változatok a legtöbb esetben csak egyéni sajátosságok, sőt igen sokszor egy egyénnek sem a rendes ejtésére vezethetők vissza, hanem annak csak pillanatnyi változatai; esetleg kisiklásai. Ha tehát a gyűjtők a műszer pontosságával és biztonságával fognak is föl ezeket az árnyalatokat, akkor sem volna valami nagy értékük és jelentőségük“ (MNY. XL, 92—3).

Jóllehet ezek az észrevételek csaknem két évtizede hangzottak el, és így — a tudomány természetszerű haladásával — bizonyára azóta Bárczi véleményében is jelentős változás állhatott be, az előbb közölt észrevételekben a mi munkánkkal kapcsolatban is találhatunk éppen eléggé szívreható figyelmeztetést még akkor is, ha a hangjelzésbeli finomságok terén ma is csak az ALR. nyolc-tíz-féle *e*-jeles hangjelzésénél tartanánk. De ha számba vesszük, hogy az egyezményes hangjelölés ismert táblázatán szereplő tizenhat, sőt — ha félig ide, félig az ajakhangú magas hangok sorába tartozó *ø* hatféle, a veláris *e* kétféle (*e*, *ĕ*) árnyalatát is számba vesszük — huszonnégyféle *e* hanggal találkozunk, s továbbmenőleg a mennyiségi különbségek (pl. *e*, *è*, *ē* stb.) kötelező jelzésével kapcsolatosan a huszonnégy-féle jelnek természet-szerű megsokszorozódásával is számolunk, nem maradhatunk meg az annak idején Bárczitól — sokkal kevesebb hangárnyalat láttán — tett szelíd megállapítás szintjén. Ehelyett — legalábbis — gondolkodásra készítő figyelmeztetésként vetődik fel ez a kérdés: Van-e a jelenlevők

között valaki, aki lehetőnek tartja, hogy a pusztá emberi fül egyidejűleg és egymáshoz viszonyítottságukban következetesen meg tudjon különböztetni 16—24-féle *e* hangot, sőt tudjon érzékelni egyik-másik esetben ezen túlmenően még három-négyféle mennyiségi hangbenyomás-árnyalatot is. Meglehetősen erős fokú kételyt kell táplálnom a tekintetben, hogy valaki is egy nyelvtérkép egész anyaga összegyűjtésének, mondjuk, csak tíz éve alatt egymáshoz viszonylag közel vagy egymástól száz meg száz kilométerre eső pontokon a hangjelzésbeli következetességet ily valóban bonyolult, sőt a gyakorlat rendjén, úgy látszik, a továbbiakban még egyre bonyolódó jelzésrendszer alkalmazása esetén meg tudja valósítani. Természetesen még fokozottabb mértékben erősödik bennem a személyes tapasztalatokból táplálkozó kétely abban az esetben, ha a nyelvtérképes gyűjtést többtagú munkaközösség végzi.

A szándéktalan félreértés elkerülése, s még inkább a szándékos félremagyarázás megelőzése céljából kiemelten hangsúlyozom: Nem a fonetikai érzékelés képességének mentől nagyobb mérvű fokozása és a fonetikailag minél pontosabb lejegyzés szükségessége ellen, hanem csak a túlzás kerülésének szükségességéről beszélek. Nem tévesztendő ugyanis szem elől, hogy amilyen fontos a hangjelzésbeli pontosságra való törekvés, éppen annyira fenyegető az a veszély, hogy a pontosságra való szélsőséges törekvés fonetizáló pontoskodássá, sőt fontoskodássá válik. Különben is ne feledjük el: a Horger-, illetőleg a Csúry-féle ún. nagyolt átírás és újabban az ún. egyezményes hangjelölés annak idején éppen azzal a kifejezett célkitűzéssel teremtődött meg, hogy a finnugor hangjelzésnél egyszerűbb, olvashatóbb és — ami nem utolsó kívánalom — nyomdaműszaki szempontból könnyebben kezelhető jelzésrendszerrel dolgozzanak a kutatók (l. erre nézve Szabó Dénes, Az első magyar népnyelvkutató értekezéslet határozatai: Magyar Nyelvjárási Tanulmányok 1. Bp. 1942, 19—21). Jóllehet — szerintem — ez ma sem figyelmen kívül hagyható kívánalom, mégis nekünk már e célkitűzéssel éppen ellenkező irányú törekvések túlzásaiból származó veszélyekkel kell számolnunk. Újabban ugyanis

— főként a magánhangzó-jelzés bonyolultsága tekintetében — a magyar nyelvjárási hangjelölés, ha felül még nem is múlta, de mindenesetre jócskán megközelítette a finnugor összehasonlító nyelvtudományban használatos, egyszerűnek éppen nem mondható hangjelölést. Mikor azonban a nyelvjárási hangjelzés bonyolításán, finomításán buzgólkodunk, ajánlatos figyelmeztető példaként éppen a finnugor, illetőleg az uráli összehasonlító nyelvtudományban az ilyenféle évtizedes törekvések eredményeként jelentkező olyan mérvű mai hangjelzésbeli bonyolultságra gondolnunk, amely bonyolultság például — mások mellett — legutóbb a svéd Collinder Björnöt is arra készítette, hogy finnugor összehasonlító szójegyzékébe, uráli nyelvtanába és szöveggyűjteményébe az adatokat és a szövegeket a saját maga egyszerűsítette olvashatóbb, nyomdai szempontból könnyebben kezelhető és kevésbé költséges (ezt nem utolsó szempontként ő is kiemelte!) hangjelzéssel iktassa be (l. erre nézve tőle a FgrVoc. XV—XXI. l.-ján és az ezzel kapcsolatban írtakat: NyIrK. IV, 176—7).

11. A tapasztalatok szerint a gyűjtőt a lejegyzés vonatkozásában két szélsőséges veszély fenyegeti.

a) Valamely nyelvjárási ponton nem vesz észre bizonyos, főként hangtani finomságokat, illetőleg különleges alaktani jelenségeket. Ez a veszély csaknem minden nyelvatlasz-munka kezdetén óhatatlanul jelentkezik. A gyűjtőnek bele kell szoknia valamely nyelvjárás hangrendszerébe ahhoz, hogy a hangoknak külön-külön és egymáshoz viszonyítottságukban való lejegyzéséhez kellő gyakorlattal, készséggel rendelkezék. Néha szokatlanságukban sokáig a megfigyelhetőség körén kívül maradnak bizonyos hangok. Például mikor magunk a csángó nyelvtérkép gyűjtőmunkájához kezdtünk (1949), a magyar nyelvtudomány még mit sem tudott a *w* (β) egykori és mai meglétéről. Minthogy — sajnálatosan — magunknak is elkerülte figyelmünket az, hogy a finn Wichmann György már 1906—1907-ben végzett északi-csángó útja alkalmával találkozott a csángóban bilabiális jellegű részhangokkal (l. CsángSz.), valósággal magunknak kellett felfedeznünk a csángó bilabiális *v*-t. de így is kis mun-

kaközösségünk több tagja eleinte egyáltalában nem vagy csak nehezen tudta érzékelni, illetőleg elfogadni e szókatlan bilabiális hangokat, hangváltozatokat. Mihelyt azonban a magyar nyelvtudományban a *w* egykori és mai meglétére vonatkozó kérdések felvetődtek és tisztázódtak (l. Petrovici Emil: MNy. LII, 6—11 és a hozzászólások 11—26; MNyTK. 93. sz.; tölem: MNy. LVI, 31—43), bizonyos mértékben ellenkező végletbe estek a kutatók. Így ma már többféle β -jellegű hang jelzésével találkozunk például Murádin lejegyzéseiben is. Ejtés-vagy talán csak lejegyzésbeli ingadozásra mutat az, hogy sokszor az egymás után következő kérdésekre kapott feleletekben szinte szakasztott azonos hangtani helyzetben a füzetekben rögzített alakok egyikében bilabiális, másikában labiodentális, azután meg ismét bilabiális jellegű hangváltozatot rögzített a gyűjtő. Ilyen esetekben körültekintő vizsgálódással mindent meg kell tenni arra, hogy a nyelvtényeket ugyan mentől pontosabban jegyezzük le, de pillanatnyi ejtéskisiklásokat ne rögzítsünk.

b) A gyűjtőt fenyegető másik veszély az, hogy valamely területen felfedezett különleges hangot, hangárnyalatot „behall” olyan tájak hangrendszerébe is, amely tájakon ezzel a kutatók eddig nem találkoztak, s alapokok van arra, hogy az ilyen hang itteni meglétében kételkedjünk. Egy érdekes példát erre Márton Gyula idéz az ALR történetéből. Az egyik fiatal német nyelvész spanyolországi gyűjtőútja után a harmincas években Romániába látogatva a spanyol nyelvjárásokban észlelt, a per-dületszám szempontjából többféle *r* hangot vélt észlelni a román nyelvjárásokban is, holott ilyen hangokkal a román nyelvjáráskutatók addig nem találkoztak (l. erre nézve Márton: MNnyv. IV, 262 és KvDolg. 14. sz. 32). Ilyenféle „behallás“-i törekvések nem ritkák egyetlen nyelvátasz gyűjtési gyakorlatában sem. Ellene védekezni rendszeren csak fokozott önellenőrzéssel és még inkább a gyűjtők kölcsönös egymás-ellenőrzése révén lehet. Nálunk, az egy gyűjtővel történő munka esetén az ilyen egymás-ellenőrzésre nem nyílik alkalom, s ezért itt fokozottabb óvatosság és gyűjtőútra való felkészülés előtti, folytatatólagos csoportos lejegyzései gyakorlatokon a kritikai megfigyelés gyakorlása elengedhetetlenebbül szük-

séges, mint a párosan vagy csoportosan folytatott gyűjtés esetében.

12. Éppen az ilyen vonatkozásban jelentkező nehézségek és veszélyek tudatos kiküszöbölése, illetőleg kerülése, valamint a hazai nyelvjárási atlaszok és az RMNyT hangjelzésbeli egysége biztosításának szempontja készítette a kolozsvári nyelvjáráskutatókat arra, hogy a Babeş—Bolyai Egyetem magyar nyelvtudományi tanszékén kéthetenként folytatólagos lejegyzési gyakorlatokon igyekezzenek tisztázni: meddig lehet és kell elmenni a hangárnyalatok jelzésében, s hol az a határ, amelyen túl már az előbb jelzett veszedelmek leselkednek a kutatóra. — Ezek után a hangjelzés kérdésében csak ennyit mondhatok: Azért vettem fel ilyen élesen, végletesen a fonetikus lejegyzés kérdését, hogy a jelenlevők itten elméletileg, a lejegyzési alkalmakon pedig gyakorlati módon igyekezzenek mentől előbb és mennél nagyobb mértékben e kérdésben a megnyugtató arany középster magatartását kialakítani.

Ennek elősegítése céljából, gondolom, nem ártana, ha a fonetikus lejegyzésbeli üdvös mértéktartás szükségesége dolgában már ez az ülés is állást foglalna, és ezzel a jelzésbeli mértéktartó egyöntetűség biztosításában mindenik nyelvatlasz munkaközösségünknek iránymutató segítségét nyújtana.

II

1. Az előbbieken szándékosan jobbra csak általánosabb, elvi és módszertani észrevételeimet mondtam el. Külön szándékozom ugyanis sort keríteni az eddig elévэгtett munkálatokat illető véleményem előterjesztésére.

A) Munkánk eddigi mennyiségi eredményeit legjobban az szemlélteti, ha egyrészt felsorolom a felgyűjtött kutatópontokat, másrészt meg jelzem — kerek számokban beszélve — a gyűjtött nyelvi adalekok hozzávetőleges számát.

Mielőtt az ilyen vonatkozású közlésekre terelődnék a szó, meg kell jegyezmem, hogy a gyűjtés előkészítő munkálatai már 1956 elején megkezdődtek, de csaknem az

egész év a kérdőív összeállításával telt el. Csak az év végén kerülhetett sor öt gyűjtőpontra a kérdőív kipróbálására (l. MNy. LIV, 145). Az első évi és a többi évbeli gyűjtés adatainak száma között mutatkozó felötlő különbség jórészt innen származik. — Rátérek hát a felgyűjtött kutatópontokra vonatkozó adatok évenként és ezen belül a gyűjtés időbeli sorrendjében részletezett közlésére. Íme:

1956

1) Várfalva — Moldovenești; 2) Kóbor — Cobor; 3) Szakadát — Săcădata; 4) Magyarkirályfalva — Crăești; 5) Magyarlapád — Lopadea Nouă.

1957

1) Sófalva — Sărata; 2) Zselyk — Jeica; 3) Temesrékás — Recaș; 4) Végvár — Tormac; 5) — Nagymoha — Grinari; 6) Erked — Archita; 5) Magyargyerőmonostor — Mănăstireni; 8) Egri — Agriș.

1958

1) Apáca — Apața; 2) Bélfenyér — Belfir; 3) Istvánháza — Iștihaza; 4) Datk — Dopca; 5) Ördöngösfüzes — Fizeșul Gherlii; 6) Rónaszék — Coștiui; 7) Harasztos — Călărași-Turda; 8) Krizba — Crizbav; 9) Köröstárkány — Tırcaia; 10) Szék — Sic; 11) Tóti — Tăuteu.

1959

1) Baca — Bața, 2) Györgyfalva — Gheorgheni, 3) Feketelak — Lacu, 4) Kérő — Băița, 5) Keszü — Cheșău, 6) Magyardécse — Decea, 7) Héderfája — Idrifaia, 8) Köbölkút — Fintinița, 9) Pipe — Pipea, 10) Gogánváralja — Goganvarolea.

1960

1) Tancs — Tonciu, 2) Magyarpéterfalva — Petrisat, 3) Mezőbodon — Papiu Ilarian, 4) Tatrang — Tirlungeni, 5) Farkaslaka — Lupeni, 6) Alsórákos — Racoșul de Jos, 7) Csernakeresztúr — Cristuri, 8) Mezőveresegyháza — Strugureni, 9) Szilágypercsen — Periceu, 10) Szásznyíres — Nireș, 11) Somkerék — Sintereag, 12) Tordatúr —

Tureni, 13) Aranyosegerbegy — Vișoara, 14) Ipp — Ip, 15) Sárosmagyarberkesz — Berchez, 16) Völcsök — Uliciug, 17) Kőszegremete — Remetea-Oaşului, 18) Tacs — Tonciu, 19) Kibéd — Chibed, 20) Petek — Petecu.

1961

1) Küküllősárpatak — Sapirtoc, 2) Torockó — Remetea, 3) Énlaka — Inlăceni, 4) Bun — Boiu, 5) Siklód — Siclod, 6) Fiafalva — Filiași, 7) Misztótfalu — Tăuți-Măghieruși, 8) Lozsád — Jeledinți, 9) Dezsőháza — Satul Mic, 10) Kide — Chidea, 11) Miriszló — Mirislău, 12) Méra — Mera, 13) Magyarszovát — Suatu, 14) Felsőtők — Tiocul de Sus, 15) Bözöd — Bezid, 16) Agya — Adea, 17) Magyarbikal — Bicalat, 18) Magyarkapus — Căpuș.

1962

1) Mezőpanit — Pănet, 2) Marosbogát — Bogata, 3) Szabéd — Sabet, 4) Jobbágytelke — Simbriaș, 5) Bede — Bedeni, 6) Nyárádszentmárton — Virgata, 7) Diósd — Dioșod, 8) Kárásztelek — Carastelec, 9) Siter — Sișterea, 10) Biharsályi — Savaieu, 11) Középlak — Cuzăplac, 12) Petenye — Petenia, 13) Marossárpatak — Glodeni, 14) Erdőfüle — Filia, 15) Székelyzsombor — Jimbor, 16) Magyarsáros — Saroș-Sonde.

Ha a gyűjtés a tölem kissé túlzottan rövid időre, öt évre szabott előirányzatnak megfelelően nem is fejeződött be, más nyelvatlasz-munkálatok menetét véve figyelembe, kielégítő eredménynek tekinthetjük, hogy 1962 végéig 88 ponton az alapgyűjtés már megtörtént, és hogy ennek rendjén — az orvanyagot nem számítva — mintegy 280 000—300 000 nyelvtérkép-adat gyűlt össze.

B) Minthogy ez kizárólag a helyszínen dolgozó kutató érdeme, ilyen vonatkozásban is kell néhány értékelő megjegyzést, sőt — engedjék az is meg — felelős helyzetemben néhány bíráló észrevételt is tennem.

Az előbb adott felsorolásszerű egybeállítás kiegészítéseként megjegyzem, hogy a kezdeti két-gyűjtős indulás után hamarosan az egy-gyűjtős munka gyakorlatára tértünk át. Minthogy két gyűjtővel csak 19 pont anyaga gyűlt össze, a többi pontról az anyag egybegyűjtése egyetlen gyűjtő, Murádin László akadémiai kutató fáradozása folytán van

a Nyelvtudományi Intézett birtokában. Így a következőkben előadandó észrevételek kizárólag az ő munkájára vonatkoznak.

Gyűjtőnkkel kapcsolatban legyen szabad megemlítenem azt a személyi mozzanatot, hogy mikor egyetlen gyűjtővel való munkálkodás gyakorlatára tértünk rá — a Márton Gyulával való megbeszélés eredményeképpen — esett a választás Murádinra. Ő már akkor a csángó nyelvtérkép anyagának ellenőrzésében és más nyelvjáráskutató munkálatokban is fejlődésképes, odaadó gyűjtőnek és általában a nyelvtudományi munkásságra különlegesen alkalmas kutatónak bizonyult. A javarészében igazolódott váradalmak láttán megnyugvással kell megállapítanom, hogy Murádin valóban a kezdet kezdetétől egyre fokozódó odaadással és a nem csekély testi és szellemi erőkifejtést kívánó terepmunka minden nehézségét vállalva végezte eddig és végzi — remélhetőleg — ezután is valóban eredményesen a munkát. Gyűjtőnk ma már teljesen sajátjának (— talán — néha kissé igen is csak a sajátjának!) érzi a munkát. Ez erőt és lendületet ad neki az — ismétlem — rendkívül nagy testi és szellemi erőkifejtést követelő munkához.

Központi ellenőrző munkám rendjén folytatólagosan volt alkalmam számbavenni a Muráditól gyűjtött anyag jellegét és értékét. Ilyen vonatkozásban kifejezhető általános elismerő véleményem előrebocsátásával egyidejűleg csak már az első alkalommal való helyszíni ellenőrzés-kiegészítés fokozottabb mérvű megejtésének szükségességét, a közös lejegyzési gyakorlatokon a hangjelzés egyöntetűségére való kitartó törekvés mellett a fonetizáló túlzások, a lejegyzésbeli ingadozások lehető kerülését, itthoni munkája céltudatosabb megszervezése rendjén egyebek mellett a jegyzetfüzetek utólagos, technikai jellegű kiegészítésének halaszthatatlanságát ajánlom — köteles felelősséggel — e helyről is gyűjtőnk figyelmébe.

2. Miután ilyenformán eredményeinket, bizonyos megvitátásra ajánlott kérdéseinket és a személyi mozzanatokot illető észrevételeimet előterjesztettem, legyen szabad röviden pontokba szedve a közvetlenül előttünk álló feladatokra is ráirányítanom a figyelmet.

a) Leghalaszthatatlanabb, még lehetőleg a legközelebbi kiszállás előtt elvégzendő feladat a kérdőívnek az előbb említett szempontokból való megvizsgálása. Ennek rendjén bizonyos számú, feleslegesnek, szükségtelennek bizonyult kérdés kihagyásával teremtenék helyet újabb, érdekesebb nyelvi anyag gyűjtésének lehetőségével kecsegtető kérdéseknek. Mint mindenütt, itt is mind a kihagyásban, mind az anyagbővítésben a legmesszebb menő mértéktartással kell dolgoznunk. Általános elvként szem előtt tartjuk azt, hogy — a lehetőségek szélső határáig elmenve — ne maradjon ki az egyetlen olyan kérdés sem, amely a hazai nyelvjárási atlaszok, illetőleg a MNyA kérdőívében benne van, hogy így a RMNy — önállósága megtartásával — a kölcsönös kiegészítés viszonyában legyen a többi magyar nyelvatlással.

b) E szempontnak kellett érvényesülnie a kutatópontok véglegesezésére irányuló munkában. Ebben a kérdésben e sorok papírra vetésének pillanatában már ki is mondtuk az utolsó szót: a gyűjtővel való együttműködés eredményeként kutatópont-hálózatunkat véglegeltük. Ilyenformán tájékoztatóul jelezhetem, hogy az RMNy anyagának összegyűjtésének befejezése pillanatában előreláthatólag 132 falusi és néhány később kijelölendő városi településről származó nyelvjárási anyag alapján tájékoztathatjuk majd az érdeklődőt az RNK magyar nyelvjárásainak a gyűjtés időszakában rögzített nyelvi jelenségeiről. — Ezek után a pontok számában csak a helyszíni munka rendjén váratlanul jelentkező meghökkentő nyelvi helyzet kényszere esetében szándékszunk kisebb változtatásokat végrehajtani. Rövidesen elkészítendő munkatérképünket azonban a már rögzített ponthálózat figyelembevételével rajzoltatjuk meg.

c) Márton Gyula tanszékvezető-professzor elvtárssal való megbeszélés értelmében a Babeş—Bolyai Egyetem magyar nyelvtudományi tanszéke keretében végzendő, kéthetenként ismétlődő lejegyzési gyakorlatokon a továbbiakban is biztosítanunk kell a kolozsvári nyelvjáráskutatók hangjelzésének egybehangolását. Ez a nyelvjárási anyag viszonylagos hangjelzésbeli egyöntetűségének előnye mellett módot nyújt a gyakorlottabb és a kevésbé jártas nyelvjáráskutatók eszményien ütemezett állandó tapasztalatcse-

réjére is. Ezeken a gyakorlatokon Murádin már kezdettől fogva részt vesz, s ezutáni részvétele — a helyszíni kiszállások kényszer-hiányzásait kivéve — hangsúlyozottan kívánatosnak látszik.

d) A kísérleti fonetika mai fejlettsége és főként a hangtani jelenségek gépi berendezésekkel való rögzítésének korában nem lehet el a nyelvjáráskutató sem a gépi úton végzendő ellenőrzés nélkül. Jóllehet a helyszíni munka során gyűjtőink eddig is éltek a magnetofonos hangfelvételek lehetőségeivel, a további gyűjtő és ellenőrző kiszállások alkalmával fokozottabb mértékben és határozottabb tervszerűséggel kell törekednünk a nyelvjárási helyzet gépi rögzítésére és az itthoni újrhallgatás révén a központi ellenőrzés lehetővé tételére is. Némi megnyugtatóként jelezhetem, hogy a Babeş—Bolyai Egyetem magyar nyelv-tudományi tanszéke már ebben a vonatkozásban is kezdeményező lépéseket tett a kolozsvári nyelvjáráskutatók munkájával párhuzamos eszközfonetikai mérések és hangfelvétel-készítés tervszerű végzésére. E kezdeményezés teljes támogatását elengedhetetlenül fontos feladatnak tekintjük.

e) Amint előbb már megállapítottam (I. II. 1.A pont), Nyelvtérképünk anyaggyűjtésének a felén valamivel már túl is vagyunk, 88 pont anyaga már összegyűlt, de hátra van még mintegy 44 pont nyelvjárási adalékainak helyszíni összegyűjtése. Gyűjtőnk eddigi munkájának lendületességét számításba véve a hátralévő pontok meglátogatása és az alapgyűjtés lezárása — az eddig biztosított anyagi feltételek némi fokozása esetén — további két év alatt, azaz 1964. esztendő utójáig megtörténhetik. Az ilyen értelmű munkavállalás teljesítése — a helyszíni munkálatok végzését illetően — kizárólag egyetlen gyűjtőnkre, Murádinra ró nagyon jelentős terheket.

f) Közelesen és folytatólagosan végzendő feladataink közül utolsónak hagytam személyemet — legalábbis egyelőre — kizárólag érintő munkarészletnek, a központilag végzendő ellenőrzés munkájának megemlítését. A kötelező önbírálat szellemében először is meg kell állapítanom, hogy — jórészt egészségi okokból — kezdetben nagyon keveset tehettem a gyűjtő munkájának folytatólagos ellenőrzéssel való támogatására, egészségi állapotom valame-

lyes javulása óta azonban a gyűjtőfüzeteket a gyűjtő visszaérkezése után átnéztem és a következőkben rendre-rendre sort keríték a régebbi gyűjtőfüzetek átnézésére is. Az ellenőrzés eredményeként több gyűjtésbeli kérdést megbeszéltem és ezután is folytatólagosan meg szándékozom beszélni a gyűjtővel. Gondolom, maga a gyűjtő is valamelyes hasznát látja a felelős helyzetemben kötelező kényszerűséggel, de mindig a segítség, a támogatás szándékával tett bíráló-értékelő megjegyzéseknek.

g) Egyébként ez utóbbi megjegyzésemhez kapcsolódva bejelenthetem, hogy — előterjesztésemre — az Intézet igazgatósága hozzájárult ahhoz, hogy az ellenőrzés és a gyűjtött anyag időközben való tudományos felhasználásának megkönnyítése céljából munka-térképlapok elkészíttetéséről gondoskodjunk. Ugyancsak örömmel tájékoztathatom a jelenlevőket, hogy a sokszorosítandó térképlap el is készült, és közelesen a nyomdai munkálatok is befejeződnek. Az ilyen vonatkozású tájékoztatáshoz hozzátartozik annak megemlítése is, hogy Murádin már megkezdte és a következőkben ütemezetten folytatja a fogazott cédulákat tartalmazó gyűjtőfüzetek anyagának rendezésre való előkészítését. A munkatérképlapokat olyan példányszámban (4000 példány) szándékozunk elkészíttetni, hogy ne csak az összegyűjtött teljes anyag térképre vetítése váljék lehetővé, hanem még a térkép megjelenése előtt álljanak rendelkezésre vaktérképek a térkép anyagára épülő tudományos részlet-feldolgozások számára is.

3. Mint annak idején első, terv-felvető előterjesztésemben, úgy most is ismételten ki kell emelnem, hogy ez az eredményekről meg a hiányosságokról beszámoló és egyben a további feladatokat kijelölő előadás olyan gondolatfelvető és — esetleg — gondolatébresztő előadásként hangzik most el, amellyel e gondolatok felvetője igazában akkor ér célta, ha ezek minél több észrevételt váltanak ki. Noha természetszerűen nem esnék rosszul egyetlen helyeslő, egyetértő, sőt — ha van — eredményeinket illető elismerő észrevétel sem, mégis inkább azokban a kérdésekben kérem most állást foglalni, amelyekben a hallgatóság más álláspontot is lehetőnek tart, illetőleg amelyekben a tőlem kifejtett gondolatot mással helyettesítendőnek látja. Minden kellően indokolt, részleteiben vagy egészé-

ben a mi észrevételeinknek ellentmondó álláspontot a józan megfontolás mérlegére teszünk, és úgy igyekszünk majd egyes kérdésekben a legmegfelelőbbnek látszó álláspontot, illetőleg gyakorlatot kialakítani. Személyes meggyőződésem, hogy a RMNyT munkálata nem nélkülözheti a jelenlevő nyelvjáráskutatók értékelő-bíráló észrevételeit, hiszen ezeknek ismerete adhatja meg egyfelől a jól végzett munka megnyugtató érzését, másfelől meg csak a jóindulatú figyelemkeltő, figyelmeztető-bíráló észrevételek óvhatnak meg bennünket a felvetődő kérdések tömkelegében való tévedezéstől, és segíthetnek hozzá a felmerülő összes kérdésekben megfelelő, korszerű álláspont kialakításához.

1962

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

**A ROMÁNIAI MAGYAR NYELVJÁRÁSOK ATLASZA
ANYAGGYŰJTŐ MUNKÁJÁNAK ÁLLASA
ÉS A TOVÁBBI FELADATOK**

Petrovici Emil emlékének

1. A RMNyjA gyűjtőmunkájának előkészítéséről, a munkálatok ütemezéséről, illetőleg a gyűjtés menetéről már két ízben is volt alkalmam beszámolni (NyIrK. I, 13—25, VII, 25—55; l. az előbbi két tanulmányt). Mindez felment attól a kötelezettségtől, hogy most, mikor a gyűjtőmunka első szakaszának befejezéséről kell hírt adnom, ismételten szót ejtsek az ott már megtárgyalt kérdésekről. Ehelyett inkább számbaveszem azt, hogy mi történt azoknak a feladatoknak megvalósítása érdekében, amelyeket utolsó beszámolómban halaszthatatlanul elvégzendőknek minősítettem (l. erre i.h. VII, 50—2, illetőleg a megelőző két dolgozatot).

2. Az anyaggyűjtés feleútján a kolozsvári akadémiai Nyelvtudományi Intézetben tartott és teljes szövegében közzé is tett beszámolómban a hazai országos nyelvtérkép-munkálatok körében elvégzendő feladatokként a következőket jelöltem meg: a) A kérdőív felülvizsgálása. b) A kutatópontok számának véglegesítése c) A gyűjtő bekapcsolása az egyetemi magyar nyelvtudományi tanszék heti lejegyzési gyakorlataiba. d) A nyelvföldrajzi anyag ellenőrzése rendjén gépi úton, magnetofonnal való gyűjtés végzésének szükséges volta. e) Az 1962 végéig már összegyűjtött 88 pont után még hátralévő 44 pont nyelvföldrajzi anyagának egybegyűjtése. f) A gyűjtőfüzeteknek ellenőrzése céljából való átnézése. g) A munka-térképlapok („vaktérkép“-ek) anyagának előkészítése, az adatok térképre vetítése és a vele kapcsolatos kérdések.

3. Az előbb pontokba szedett feladatok teljesítése az itt következő beszámolóban jelzett mértékig sikerült:

a) Általános tapasztalat, hogy bármilyen módszeresen és körültekintően elkészített kérdőívet is csak a gyűjtő-

munka rendjén szerzett tapasztalatok birtokában lehetne igazában véglegesíteni. Gyűjtés közben ugyanis kiderül, hogy egyes kérdéskörökben a kérdőív túlzottan részletező, más kérdéskörökben meg éppen ellenkezőleg megengedhetetlenül fukar. Valamennyire is tökéletes kérdőívet tulajdonképpen csak a munka befejezése után lehetne egybeállítani. A munkálatok irányítója éppen ezért a gyűjtőmunka feleútján a gyűjtővel együtt átvizsgálta a kérdőívet, és elsősorban is azokat a kérdéseket küszöbölte ki a kérdőívből, amelyek a gyűjtőmunka rendjén fölöslegeseknek bizonyultak. Ezután következett a kérdőív hiányainak megvizsgálása a szerzett gyűjtési és ellenőrzési tapasztalatok birtokában. Ilyen vonatkozásban megállapítottuk, hogy a kérdőívben minden — viszonylagos — gazdagsága ellenére is mind a szóföldrajzi, mind pedig a nyelvtani anyag szemléltetési lehetősége tekintetében vannak kisebb hiányok. A gyűjtővel egyetértve e kérdésben az irányító úgy határozott, hogy a legszükségesebbnek ítélt kiegészítő kérdések beiktatására csak az ellenőrző gyűjtés előkészítése rendjén kerüljön sor. — Egyébként a gyűjtési munkálatok irányítója még 1963 folyamán elkészítette a kiegészítő kérdések jegyzékét, és így az a feladat, hogy ebből a túlon túl bőséges jegyzékből a valóban elengedhetetlenül legfontosabbak kiválogatásával, illetőleg a kiegészítő-ellenőrző kérdőívbe iktatásával kezdődjék meg az ellenőrző gyűjtés.

b) A kutatópontok számának véglegesítése megtörtént. Előreláthatólag 132 falusi és 7 városi kutatópont nyelvföldrajzi adatai kerülnek majd rá a térképlapokra.

c) Minthogy a kolozsvári egyetem magyar nyelvtudományi tanszéke tervmunkálatai között fontos helyet foglalnak el a tájnyelvi atlasz-munkálatok, elengedhetetlenül fontosnak látta és látja az országos nyelvtérkép munkálatainak irányítója azt, hogy a lejegyzés fonetikai egyöntetőségének a lehetőségig tökéletes biztosítása érdekében az országos nyelvtérkép egyetlen gyűjtője — a lejegyzésbeli egybehangolódás céljából — vegyen részt az egyetemi tanszék szabályos időközökben tartott lejegyzési gyakorlatain. E felismerés következményeként Murádin Lászlónak a lejegyzési gyakorlatokon való részvétele hihetőleg

valamelyes mértékig hozzájárult a fonetikai pontosságú lejegyzés színvonalának kölcsönös emeléséhez.

d) A gépi anyag-ellenőrző gyűjtést csak a gyűjtés első két szakaszának teljes lezárása után tartjuk célszerűnek elvégeztetni olyan mértékben, amilyen mértékig ezt majd műszaki lehetőségeink megengedik. E tekintetben is feltétlenül szükségesnek látszik az akadémiai gyűjtő munkájának az egyetemi nyelvföldrajzi gyűjtőmunkával való egybehangolása, hogy tervszerű munkamegosztással a főleges erőpazarlás elkerülhető legyen.

e) A nyelvátlasz egyetlen gyűjtője, Murádin László fáradságátlan és odaadó munkája eredményeként ez alkalommal már a helyszíni gyűjtés első szakaszának szinte teljes befejezéséről számolhatok be. E tekintetben Murádin az 1963—1967 közé eső öt éves időszakaszban évekre bontva a következő pontok nyelvföldrajzi anyagának egybegyűjtését végezte el:

1963

Hirip — Hrip, Koltó — Coltău, Bogdánd — Bogdand, Pósalaka — Păușa, Nagyszalonta — Salonta, Kalotaszentkirály — Sîncraiu, Magyaró — Aluniș, Magyarapud — Căpuș, Nyárádkarácsonfalva — Crăciunești, Gyergyószentmiklós — Gheorgheni, Zsögöd — Jigodin, Lövete — Lueta, Keresztes — Cruceni, Szapárfalva — Țipari, Kénos — Chinoșu, Bölön — Belin, Árapatak — Araci.

1964

Érkörtvélyes — Curtiușeni, Érköbölkút — Cubulcut, Borszék — Borsec, Görgényüvegcsúr — Glăjărie, Gyergyóremete — Remetea, Csíkjenőfalva — Ineu, Csíkvacsárcsi — Văcărești, Zetelaka — Zetea, Dobó — Dobeni, Gyimesbükk — Ghimeș-Făget, Csíkmenaság — Armășeni, Csíkkozmás — Cozmeni, Kászonalház — Plăieșii de Jos, Kézdi-kővár — Petriceni, Kézdialmás — Mereni, Dálnok — Dalnic, Gelence — Ghelînța, Zágón — Zagon.

1965

Mezőfény — Foieni, Gencs — Ghenci, Aknasugatag — Ocna-Șugatag, Domokos — Dămăcușeni, Kisiratos — Do-

robanți, Majlátfalva — Mailat, Szárazajta — Aita-Seacă, Halmágy — Hälmeag, Pusztina — Pustiana, Diószeg — Tuta.

1966—1967

Szabófalva — Săbăoani; Bogdánfalva — Valea Seacă, Magyargyerőmonostor — Mănăstireni; Magyarlapád — Lopadea Nouă, Nagymoha — Grinari.

Megjegyzendő, hogy a gyűjtés első szakasza tulajdonképpen már 1966-ban a bogdánfalvi gyűjtés helyszíni munkáival befejeződött. Az utána következő három ponton való munka csak újragyűjtést jelentett. Gyűjtőnk ugyanis — az irányítóval való egyetértésben — az egész gyűjtőterületen szerzett évtizedes tapasztalatok birtokában szükségesnek látta a kezdet kezdetén gyűjtött pontok anyagának ellenőrzését, illetőleg teljes újragyűjtését. Minthogy e munkát már három ponton elvégezte, még csak két nyelvjárás-szigetszerű pont: Kóbor és Szakadát anyagának újragyűjtése, illetőleg az először gyűjtött anyag ellenőrzése maradt ezután elvégzendő feladatként hátra.

Az elmaradt hét városi pont anyagának tervbe vett összegyűjtése ezutáni, nem csekély erőfeszítést kívánó feladat. A munka elvégzésének szükségességéről és a feladat nehézségeiről már első, az előkészítésről szóló közleményemben szót ejtettem (l. NyIrK. I, 21—2 és itt fennebb az első közlemény 5a pontját), és így e kérdéssel kapcsolatos észrevételeim megismétlésére nincs miért időt vesztegetnem.

f) Mivel a gyűjtés első szakaszának befejezése után a gyűjtőfüzetek anyagának cédulánként való szétosztása már megkezdődött, úgy látszott célszerűnek, hogy az atlaszmunkálatok felelőse ne a gyűjtőfüzeteket, hanem a szétosztó munkával párhuzamosan folyó munkatérképlapos szemléltetés lapjait ellenőrizze. (Erre nézve l. még alább a g) pontban mondottakat.)

g) Már a nyelvtérképünk munkálatairól szóló előbbi beszámolóban bejelentettem, hogy az anyag ellenőrzését és a végleges térképelés előkészítését megkönnyítő vak-térkép-lapok nyomdai sokszorosítással elkészültek. Éppen ezért mihelyt a gyűjtés első szakasza a végéhez közeledett, megkezdődhetett a térképlapok szerkesztésének előkészí-

tése. A művelet kezdő-részlete a maga egyhangúságában fárasztó, szinte lélektelen kettős feladat elvégzését jelentette: az egymástól a tömbben lyuggatással elkülönített, kb. 7×4 cm méretű cédulák első példányát a gyűjtőfüzetben a falu nevével és a térképlapon szereplő gyűjtőpont számával kellett gumibélyegzős eljárással ellátni, majd a cédulákat szétszakítva rendezésre előkészíteni, illetőleg a kérdések száma szerint el is rendezni. Elképzelhető, hogy mivel minden egyes gyűjtőpontról a kérdőív — pontos számban beszélve — 3379 kérdésének megfelelően ugyanennyi cédulányi a gyűjtött anyag, e munka a minden egyes pontról származó 3379 cédula egyenként való lebélyegzését és szétszétválasztását jelenti. Milyen lélekölő munkának számíthatna ez, ha Murádin — a vérbeli kutatóra jellemző odaadással — nem látná meg e munkamozzanatban is — minden figyelem-fárasztó jellege ellenére — az adatok egymáshoz kerülésében jelentkező jóleső érzés gyönyörűségét, és ne érezné e munkálat során a távoli cél érdekében végzett munka okozta megelegedést. Rideg számokban beszélve e munkálatokat végzőnek 132-szer kell kicserélnie gumibélyegzőjében a legalább 15 jelből álló szöveget. Ez 1980 gumibélyegző-jel cserélgetését jelenti. A cédulák lebélyegzésekor e munka végzőjének 446 028 bélyegző mozdulatot kell tennie, majd ugyanennyi cédulát kell a lyuggatás mentén óvatosan szétválasztani, ugyanennyi mozdulattal felvennie és a kérdések száma szerint osztályozni, végül az osztályozás helyességét ellenőrizni és az esetlegesen téves elosztást helyesbíteni. Éppen egyáltalában nem magasröptű szellemi erőfeszítést kívánó volta miatt az egészet csak nehéz, fárasztó és elcsüggesztő munkamozzanatnak tekinthetné a gyűjtő, ha közben nem frissülhetne fel a térképlapok megszerkesztése rendjén a számára is — bizonyosan — különleges gyönyörűséget és izgalmat jelentő, kínáló kép kavargó alakulásán. A hozzáértést, roppant odaadást és szilárd céltudatot kívánó gyűjtőmunka meg a térképlapok szerkesztése közé iktató munkarészlet valóban próbára teszi, teheti a munkát végző figyelmét és türelmét. Hogy Murádin nem irtózik ettől a munkamozzanattól sem, ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 1967—1968-ban a lebélyegzéssel már végzett és az utóján tart az 1600-ig terjedő kérdés-

cédulák elrendezésének is. Ez az ütemességében eredményes munka készítette elő a munkatérképlapok szerkesztése vonatkozásában azt a további teljesítményt, hogy 1968 végére Murádin mintegy 1600 munkatérképlap megszerkesztésével is végez. Ez pedig az összes elkészítendő munkatérképlapoknak 47,40%-a. Ha ehhez még hozzászámítjuk azt is, hogy a munkálat vezetője a térképre vetítéssel párhuzamosan az ellenőrzendő adatok kijegyzését sem mulasztja el, valóban teljes, örvendező meglepéssel nyilatkozhatunk Murádin hatalmas teljesítményéről.

4. Nem árt szót ejteni a munkatérképlapok szerkesztésének kérdéséről sem. A munkatérképlapok készítésének kettős célja van: a) egyrészt lehetővé teszi az egyes jelenségek, szóföldrajzi vagy nyelvtani mozzanatok jelentésének térbeli szemléletét és így a földrajzi környezet valószínű vagy viszonylagos egyszínűségétől meglepően elütő nyelvi adaléknak ellenőrzés céljából való kijelölését, másrészt azonban b) még a végleges térképlapok megszerkesztése előtt módot nyújt az anyag egy-egy részletének tudományos felhasználására is. Erre példát közelebbről éppen Murádin adott a nyelvjárási *-ni*, *-nit*, *-nul*, *-nül* rag nyelv-földrajzi vizsgálatával (NyIrK. X, 45—60).

a) Az első cél minél teljesebb megvalósítása érdekében a munkatérképlapok szerkesztésében Murádin a következő jelölés-műszaki eljárásmodot alkalmazza: Minden térképlapon szemléltetendő kérdéssel kapcsolatban először is megállapítja a lapon szemléltetendő főjelenséget és ennek megfelelően többszínű szemléltetési eljárással, de adatbefró módszerrel különíti el a főjelenségre vonatkozó egymástól többé-kevésbé eltérő jelenség-nyalábokat. A színek kiválasztása mindig a szemléltetendő jelenség természetétől függ. Ha például a térképlapon hangtani jelenséget kell szemléltetni, és így a különböző hangalakú változatok szembeszökő ábrázolására kell helyeznie a hangsúlyt, a fő-hangalakú változatok más-más színű jellel kerülnek rá a lapra. Például a *vés* ige hangalakú változatai így: a *vés* alak zöld, a *véjs* barna, a *viés* fekete, a *vis* piros, a *vüs* kék, más alakváltozatok más színű szemléltetéssel. Ha viszont szóföldrajzi vagy nyelvtani jelenség szemléltetése kerül sorra, a színek változása a szóföldrajzi adatok, illetőleg nyelvtani alakok

szeszélyes kavargásában jelentkező törvényszerűségek szemléltetését szolgálja. Ilyen esetben tehát például a pióca szóföldrajzi jellegű szemléltetésekor a pióca összes hangalaki változatai *pijóca*, *pijoca*, *pijóuca* stb. a zöld színt foglalják le a maguk számára, hogy a kékel jelölt *vérszipó*, *vérszipóu*, *virszipó*, *virszipóu* meg más hangalaki változatokkal szembeszökően elkülönödjék a térképlapokon a zölddel beírt pióca-adatoktól, a piros színű *nadájtól* és így tovább. Ugyanílyenféle színelosztással szemléltetik a térképlapok a nyelvtani jelenségeket is. Ilyenformán például a jelentő mód jelen idő többes szám 1. személyű tárgyas ragozású *kérnök* és *várnók* igealak szemléltetése esetén nem szemlélteti a munkatérképlap színekkel az *á*, *é*, *ó*, *ő* hangban jelentkező kisebb-nagyobb hangalaki eltéréseket, ellenben egy színt kap maga a „szabályos“ alapalak, azaz a *kérnök* és a *várnók* összes hangalakjaival (*kérnök*, *kérnökük*, *kírnük* illetőleg *várnók*, *várnóuk* stb.) például a zöldet foglalja magának le, és más-más színnel kerülnek rá a térképlapra a többi alak-tani változatok, azaz például a *kérnénk*, *várnánk* kékel, a *kérnők*, *várnók* pirossal és így tovább. — Ez a szemléltetés nemcsak a tudományos kutatót segíti talán a végleges térképeknél (azok ti. valószínűleg egyszínűek lesznek!) is jobban munkájában az egybetartozó adalékoknak többszínűségében szembeszökő ábrázolásával, hanem segítséget nyújt az ellenőrzendő adatok kijegyzésében is. Ha például a Mezőségen általános *göcs* ~ *goecs* szó piros jelzése mellett egyetlenül jelentkezik a tőle szóföldrajzilag színben is elütő *bog* szó kékje, egy szempillantás alatt eldönthetni, hogy a *bog*-os pont az ellenőrzendő falvak közé tartozik. Ugyanígy ha hangtani vonatkozásban a *ló* szónak a bihari nyelvjárásban általánosan *lú* alakját pirossal jelöljük, minthogy itt a hangalaki kérdés a fontos, zölddel kell jelölnünk a szórványosan, „szabálytalanul“ esetleg fel-feltünedező *ló*, *lőu* vagy más alakot. Az ellenőrzendő alakok kijegyzőjének aztán azonnal szemébe ötlük a hangtani kép egységét megbontó, más-más színű *ló*, *lőu* vagy egyéb adat, és így az ezen a ponton e tekintetben végzendő ellenőrzést a további gyűjtés elengedhetetlen feladatai közé iktatja.

Az ellenőrzést előkészítő munkának a nyelvi adatok ellenőrzésén túl arra is kell figyelnie, hogy olyan esetekben, amikor a nyelvi jelenségeket — a tárgy és a név egysége elvhez igazodva — csakis a népéleti tárgy képével lehet félreérthetetlenül megvilágítani, az ezt elősegítő rajz vagy fényképfelvétel utólagos pótlására vonatkozó igényt is jegyezze bele az ellenőrző jegyzet anyagába.

4. Az egy évtizedes, hosszú, de derekas munka e döntő szakaszának rövidebbre szabott értékelése és a folyamatban lévő, illetőleg ezután elvégzendő munka természetének futó ismertetése után még csak a közvetlen feladatok ugyancsak szűkszavú felvázolására ajánlatos sort kerítenem. A tervek szerint folyamatosan tovább halad a gyűjtött anyagnak munkatérképlapokra vetítése és vele párhuzamosan az ellenőrzést kívánó adatok kijegyzése. Ha tehát valami nem zavarja meg a pontosan ütemezett munka menetét, legkésőbb 1971 derekára a helyszíni ellenőrző munkához hozzá lehet kezdeni. Maga az ellenőrzés megfeszített munka esetén is kb. harmadfél — három évet igényel. Ezek szerint tehát az Atlasz 1974-re lehet a nyomdára való végleges előkészítés állapotában akkor, ha a munka személyi feltételeiben nem áll be jó vagy rossz irányban változás. A személyi keret bővülése esetén a munkálatok üteme természetesen jelentős mértékben meggyorsulhat.

Látnivaló, hogy a munka menetét illetően egyelőre nincs aggodalomra ok, ellenkezőleg: megnyugtató és további reményekre készítő mind mennyiségi, mind minőségi szempontból az eddig elért eredmény. A munkálatoknak most következő döntő szakaszában kifejtendő erőfeszítésektől függ a Romániai Magyar Nyelvjárások Atlaszának megteremtése.

VII. FÜGGELÉK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

FORRASJELZÉS-RÖVIDÍTÉSEK

- ActaSzg. = Acta Universitatis Szegediensis.
 AECO. = Archivum Europae Centro-Orientalis.
 Aff. I. Gyarmathi, Aff.
 AFMon. = Alsó-Fehér vármegye monographiája.
 AkCj. = Címszójegyzék. Előkészületül a magyar nyelv szótára új kiadásához (1899).
 AkÉrt. = Akadémiai Értesítő (folyóirat).
 ALR. = Atlasul Lingvistic Român.
 ÁLt. = Állami Levéltár (Archivele Statului) Kolozsvár.
 An. = Anonymus *Gesta*-ja (1150 k./XIII—XIV. század).
 AnjOkm. = Anjou-kori Okmánytár.
 AporK. = Apor-kódex (1416/XV. sz. vége—XVI. sz. eleje).
 Apor, MetTrans. = Apor Péter, *Metamorphosis Transylvaniae*.
 AUO. = Árpád-kori Új Okmánytár.
 Balassa = Balassa József, A magyar nyelv szótára.
 Balassa, MNyJO. = Uő, A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése.
 BánffyOkl. = A Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család története. Oklevéltár I—II.
 Barabás, SzékOkl. = Barabás Samu, Székely Oklevéltár.
 Bárczi, Htört.² = Bárczi Géza, Magyar hangtörténet. II. kiadás.
 Bárczi, Szók.² = Uő., A magyar szókincs története. II. kiadás.
 Bárczi, Szótöv. = Uő., Magyar történeti szóalaktan. I. A szótövek.
 Baróti Szabó, MVir. = Baróti Szabó Dávid, A' magyarság virági.
 Utána: *Told.* = e mű toldalék-része.
 Bartal, MLSz. = Bartal Antal, A magyarországi latinság szótára.
 BBKözl. = A kolozsvári V. Babeş és Bolyai Egyetemek Közleményei. Társadalomtudományi sorozat.
 BécsiK. = Bécsi Kódex (1416 után/1450 k.).
 Benkő, NyjT. = Benkő Loránd, Magyar nyelvjárástörténet.
 Berneker, EtWb. = Berneker Erich, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*.
 Berrár, TörtMond. = Berrár Jolán, Magyar történeti mondattan.
 BfN. = Bánffy nemzetségi lt.
 BfR. = Bánffy rokonságok lt.
 BHA. = Bibliotheca Hungarica Antiqua.
 BHN. = Szabó T. Attila — Gergely Béla, A kolozsmegyei Borsavölgy helynevei.
 Blédy, Infl. = Blédy Géza, *Influența limbii române asupra limbii maghiare*.
 B. Lőrinczy, KTSz. = B. Lőrinczy Éva, A Königsbergi Töredék és Szallagjai.

- BornLt. = a br. Bornemisza lt.
 Bunyitay, VárPüsp. = Bunyitay Vince, A váradai püspökség története alapításától a jelenkorig.
 Cal. I. Melich, Cal.
 CD, CodDipl. = Fejér Georgius, Codex Diplomaticus.
 CercL. = Cercețări Lingvistice (folyóirat).
 Cihac = Cihac, Dictionnaire d'étymologie daco-roumaine (1879).
 CodHung. = Codices Hungarici.
 Colliner, CompGram. = Collinder Björn, Comparativ Grammar of The Uralic Languages.
 Collinder, FgrVoc. = Uő., Fenno-Ugric Vocabulary.
 ConsTr. = Consignatio Statistico-Topographica Transylvaniae 1831, könyvomas.
 CorpGr. = Toldy Ferenc, Corpus Grammaticorum linguae hungaricae veterum. — A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig.
 CsángóBn. = Szabó T. Attila, A kicsinyítő-becéző képzők a moldvai csángó nyelvjárásban: A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem. 1945—1955. 445—91.
 CsángóSz. = Wichmann Yryö, Wörterbuch des ungarischen moldauer nordcsángó- und des hétfaluer csángó-dialektes... Herausgegeben von Bálint Csúry und Artturi Kannisto.
 Csánki = Csánki Dezső, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.
 CzechK. = Czech-kódex (1513).
 CzF. = Czuczor Gergely—Fogarasi János, A magyar nyelv szótára (1862—1874).
 DAC. = Dicționarul Limbei Române.
 D. Bartha, Szóképz. = D. Bartha Katalin, Magyar történelmi szóalaktan. II. A magyar szóképzés története.
 DDolg. = Dolgozatok a debreceni Tisza István tudományegyetem Magyar Népryelvkuatató Intézetéből.
 DebrK. = Debreceni Kódex (1519 k.).
 Dengl, MNyh. = Dengl János, Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus.
 DHn. = Szabó T. Attila — Gergely Béla, A Dobokai völgy helynevei.
 DictRomMagh. = Dicționarul Român—Maghiar (1964).
 DI. = Diplomatarium (Az OL.-ben).
 DLRC. = Dicționarul Limbii Române Contemporane.
 DLRM. = Dicționarul Limbii Române Moderne.
 DocVal. = Documenta Valachorum.
 DöbrK. = Döbrentei-kódex (1508).
 Drăganu, Rom. = Drăganu Nicolae, României în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii.
 Dugonics, MPéld. = Dugonics András, Magyar példabeszédek és jeles mondások (1820).
 E = Erdély (folyóirat).
 Eckhardt, MFrSz. = Eckhardt Sándor, Magyar—francia szótár (1958).

- EgyMNYFüz. = Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek.
 EHAd. = Erdélyi Helynévtörténeti Adattár (A szerző kéziratos gyűjt.).
 Elsk = Erdélyi Iskola.
 EM = Erdélyi Múzeum (folyóirat).
 EME = Erdélyi Múzeum-Egyesület.
 EOE = Erdélyi Országgyűlési Emlékek.
 EPhK. = Egyetemes Philológiai Közlöny (folyóirat).
 ErdOkl. = Erdészeti Oklevéltár.
 ErdTörtAd. = Gr. Mikó Imre — Szabó Károly — Jakó Zsigmond, Erdélyi Történelmi Adatok.
 ÉrdyK. = Érdy-kódex (1524—1527).
 ÉrtSz. = A magyar nyelv értelmező szótára.
 ESzT. = Erdélyi Szótörténeti Tár (a szerző kéziratos gyűjt.)
 Ethn. = Ethnographia (folyóirat).
 ETF. = Erdélyi Tudományos Füzetek.
 ETIÉvk. = Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve.
 EtSz. = Gombocz Zoltán — Melich János, Magyar Etymológiai Szótár.
 FestK. = Festetich-kódex (1493 k.).
 Fludorovits, LatJsz. = Fludorovits Jolán, Latin jövevényszavaink hangtana: MNyTK. 26. sz.
 Frecskay = Frecskay János, Mesterségek Szótára.
 Gáldi, SzótIr. = Gáldi László, A magyar szótáriróadalom a felvilágosodás korában és a reformkorban.
 Gállfy—Márton—Szabó, KvVNT. = Gállfy Mózes, Márton Gyula és Szabó T. Attila, Huszonöt lap »Kolozsvár és vidéke népi nyelvi térképé«-ből: EM. XLIX, 424—63 + 25 térk. és ETF. 181. sz.
 Gombocz, Htört. = Gombocz Zoltán, Hangtörténet.
 Gyarmathi, Aff. = Gyarmathi Sámuel, Affinitas (1799).
 Gyarmathi, Voc. = Uő., Vocabularium (1816).
 GyöngySzt. = Gyöngyösi Szótártöredékek (1560 k.).
 GyU. = I. Jakó, GyU.
 HazOkl. = Hazai Oklevéltár.
 HazOkm. = Hazai Okmánytár.
 HB. = Halotti Beszéd és Könyörgés (1195 k.).
 Herman, MHal. = Herman Ottó, A magyar halászat könyve.
 Herman, MPászt. = Uő., A magyar pásztorok nyelvkincese.
 Horger, MNYj. = Horger Antal, A magyar nyelvjárások.
 Horger, MSzav. = Uő., A magyar szavak története.
 Hsz.¹⁰ = A magyar helyesírás szabályai (1959). X. kiadás.
 HszHn. = Cs. Bogáts Dénes, Háromszéki helynevek: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára (1929).
 HszSzj. = Uő., Háromszéki oklevél szójegyzék: ETF. 163. sz.
 HszSzjPótl. = Az előbbi mű kéziratos pótléka (A szerző hagyatékából).
 HTSz.² — Helyesírási Tanácsadó Szótár. II. kiadás.
 Hunfalvy-Alb. = Hunfalvy-Album.
 Hurmuzaki, Doc. = Hurmuzaki, Documente.

- Iczkovits, Fehér = Iczkovits Emma, Az erdélyi Fehér megye.
 IE. = Ifjú Erdélyi (folyóirat).
 IK. = Irodalomtörténeti Közlemények.
 Istványi, Mír. = Istványi Géza, A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása.
 Jakab, KvTört. = Jakab Elek, Kolozsvár története. Utána: Okl. = Oklevéltár.
 Jakó, Bihar = Jakó Zsigmond, Bihar megye a török pusztítás előtt.
 Jakó, GyU. = Uő., A gyalui vártartomány urbáriumai.
 Jankó, KszMN. = Jankó János, Kalotaszeg magyar népe.
 Jankó, TAszT. = Uő., Torda, Aranyosszék és Torockó magyar (székely) népe.
 Jávorka, MFl. = Jávorka Sándor, Magyar flóra 1925.
 JHb. = A br. Jósika család hitbizományi lt.
 JókK. = Jókai-kódex (1372 u./1448 k.).
 JordK. = Jordánszky-kódex (1516—1519).
 Kádár, SzDMon. = Kádár József, Szolnok—Doboka vármegye monographiája.
 KárOkl. = A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára.
 Kassai = Kassai József, Magyar-diák szókönyv (1833—1836, 1962).
 KazK. = Kazinczy-kódex (1526—1541).
 KazLev. = Kazinczy Ferenc levelezése.
 KelemenEml. = Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára.
 KelThien., MNémSz. = Kelemen Béla — Thienemann Tivadar, Magyar—Német szótár 1942.
 Kertész, Szok. = Kertész Manó, Szokásmondások.
 KeszthK. = Keszthelyi Kódex (1522).
 KHn. = Szabó T. Attila, Kalotaszeg helynevei.
 Klemm, TörtMondt. = Klemm Antal, Magyar történeti mondattan.
 Kniezsa, HírTört. = Kniezsa István, A magyar helyesírás története a könyvnyomtatás koráig.
 Kniezsa, MHír. = Uő., A magyar helyesírás története.
 Kniezsa, SzlJ. = Uő., A magyar nyelv szláv jövevényszavai.
 KolGl. = Kolozsvári Glosszák (1556, 1577).
 Kreszn. = Kresznerits Ferenc, Magyar szótár gyökérrenddel és deákozáttal (1831—1832).
 KritJegyz. 1. Szentpétery, KritJegyz.
 Kriza, Vadr. = Kriza János, Vadrózsák (1863).
 KszTsz. = Gálffy Mózes — Márton Gyula, Tájszók Kalotaszegről és környékéről.
 KulcsK. = Kulcsár-kódex (1539).
 KvDolg. = Dolgozatok a m. kir. Ferenc József tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetéből.
 KvVNT. 1. Gálffy—Márton—Szabó, KvVNT.
 Lenk = Siebenbürgens geographisch-, topographisch-, statistisch-, hydrographisch- und orographisches Lexicon... von Ignaz Lenk von Treuenfeld (1839).
 LevT. = Magyar Leveles Tár.
 Lipszky = Lipszky Ioannes, Repertorium locorum... Hungariae (1808).

- MA. = Szenczi Molnár Albert, Dictionarium-ai (Főként az 1621-i).
 MagyRom. = Magyarok és románok. Szerk. Deér József és Makkai László.
 Makkai,RGlr. = Makkai László, I. Rákóczi György gazdasági iratai. 1631—1648.
 Maksai,Szatmár = Maksai Ferenc, A középkori Szatmár megye.
 Margalits,MKözm. = Margalits Ede, Magyar közmondások és közmondásszerű szólások.
 MargitL. = Margit-legenda (1510).
 Martinovici—Istrati,Dict. = C. Martinovici—N. Istrati, Dicționarul Transilvaniei, Banatului și al celorlalte ținuturi alipite (1922).
 Márton = Márton József szótárai (utána a megjelenés évszáma).
 Melich,Cal. = Melich János, Calepinus latin—magyar szótára 1585-ből.
 Melich-Eml. = Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára.
 MGtSz. = Magyar Gazdaságtörténeti Szemle (folyóirat).
 MNépr.² = A magyarság néprajza. II. kiadás.
 MNGy. = Magyar Népköltési Gyűjtemény.
 MNyj. = Magyar Nyelvjárások (évkönyv).
 MNnyv. = Magyar Népnyelv (évkönyv).
 MNy. = Magyar Nyelv (folyóirat).
 MNyR. = A mai magyar nyelv rendszere. I—II.
 MNyszet. = Magyar Nyelvészet (folyóirat).
 MNyTK. = A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai.
 Monlr. = Monumenta Hungariae Historica. Írók.
 Msn. = Magyarosan (folyóirat).
 MszFgrE. = A magyar szókészlet finnugor elemei.
 MTsz. = Szinnyi József, Magyar Tájsszótár.
 Murm. = Szamota István, A Murmelius-féle latin—magyar szójegyzék 1533-ból.
 MUsz. = Budenz József, Magyar—ugor összehasonlító szótár.
 Mut. = Az egyes művek után a *Mutato*-ra vonatkozó rövidítés.
 MünchK. = Müncheni Kódex (1416 u. / 1466).
 MvGl. = Marosvásárhelyi Glosszák (XV. sz. eleje).
 MvS. = Marosvásárhelyi Sorok (XV. sz. eleje).
 NádK. = Nádor-kódex (1508).
 NagyszK. = Nagyszombati Kódex (1512—1513).
 NéprÉrt. = Néprajzi Ertesítő.
 NéprMúzFüz. = A Néprajzi Múzeum Füzetei.
 NFüz. = Népművelési Füzetek.
 NSz. = Az akadémiai Nagyszótár adatgyűjtéséből id. adalék.
 NyF. = Nyelvészeti Füzetek.
 NyH. = Szinnyi József, Magyar nyelvhasznítás. VII. kiadás.
 NyIrK. = Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (folyóirat).
 NyK. = Nyelvtudományi Közlemények (ua.).
 Nyr. = Magyar Nyelvőr (ua.).
 NySz. = Simonyi Zsigmond — Szarvas Gábor, Magyar Nyelvtörténeti Szótár.
 Nytár. = Nyelvemléktár.

- NytudÉrt. = Nyelvtudományi Értekezések.
 NyŰSz. = Szily Kálmán, A magyar nyelvújítás szótára.
 OklSz. = Szamota István — Zolnai Gyula, Magyar Oklevél-szótár.
 OL. = Országos Levéltár.
 ŐMO. = Omagyar Olvasókönyv.
 ŐMS. = Omagyar Mária-síralom.
 O.Nagy,MSzK. = O. Nagy Gábor, Magyar szólások és közmondások.
 OrmSz. = Ormánysági Szótár.
 Ország,MAngSz. = Ország László, Magyar—angol szótár (1960).
 Ortway,MEgyhFl. = Ortway Tivadar, Magyarország egyházi földleírása.
 ŐM. = Összes művei.
 Pais-Eml. = Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára.
 Pesty,Krassó = Pesty Frigyes, Krassó vármegye története.
 Pesty,MgHn. = Uő., Magyarország helynevei.
 Pesty,MgHt. = Uő., Magyarország Helységnévtára (Kézirat).
 Pesty,Ször. = Uő., A szörényi bánság és Szörény vármegye története.
 Petri,SzMon. = Petri Mór, Szilágy vármegye monographiája.
 PP. = Pápai Páriz Franciscus, Dictionarium (1708). Utána ebben és a többi kiadásokban is: *l.* = a latin—magyar, *m.* = a magyar—latin rész.
 PPB. = a PP. Bod Péter bővítette kiadása (1767).
 PPE. = a PP. Eder Károly bővítette, utolsó kiadása (1801).
 PPNsz. = a PP. nagyszombati, változatlan kiadása (1762).
 Prodan, Iob. = Prodan David, Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI.
 Radvánszky,MCsl. = Radvánszky Béla, Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században.
 RákLev. = I. Rákóczi György családi levelezése.
 RMK. = Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár.
 RMKT. = Régi Magyar Költők Tára.
 RMNyA. = A Romániai Magyar Nyelvjárások Atlasza.
 Sauvageot,MFrSz. = Sauvageot Aurélien, Magyar—francia szótár (1932).
 Scriban,DicLR. = Scriban, Dicționarul Limbei române.
 SermonDom. = Sermones Dominicales (1456 k., 1470).
 Simonyi,Jelz. = Simonyi Zsigmond, A jelzők mondattana.
 Simonyi,Köt. = Uő., A magyar kötőszók.
 Simonyi,MHat. = Uő., A magyar határozók.
 Skeat,ConcEtDict. = Skeat W. Walter, A Concise Etymological Dictionary of the English Language (1965).
 SSWb. = Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch.
 StCL. = Studii și Cercetări Lingvistice (folyóirat).
 StUBB. = Studia Universitatis Babeș—Bolyai. IV. Philologia.
 Szádeczky,AU. = Szádeczky Béla, I. Apafi Mihály udvartartása.
 SzamSz. = Csúry Bálint, Szamosháti Szótár.
 Száz. = Századok (folyóirat).
 SzD. = Baróti Szabó Dávid, Kisdéd szótár. I. kiad. 1784, II. kiad. 1792.

- SzegSz. = Bálint Sándor, Szegedi szótár.
 SzékK. = Székelyudvarhelyi Kódex (1526).
 SzékOkl. = Székely Oklevéltár.
 Szentpétery,KritJegyz. = Szentpétery Imre, Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.
 Szinnyei,Mír. = Szinnyei József, Magyar írók élete és munkái.
 SzófSz. = Bárczi Géza, Magyar Szófejtő Szótár.
 Takáts, Rajzok = Takáts Sándor, Rajzok a török világból.
 TAL. = A Tihanyi Apátság Alapítólevele (1055).
 TelK. = Teleki-kódex (1525—1531).
 TelMLEv. = Teleki Mihály levelezése.
 TelOkl. = A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára.
 TESz. = A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára.
 Thaly,VitĚn. = Thaly Kálmán, Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok.
 THn. = Szabó T. Attila — Gergely Béla, A szolnok-dobokai Tőki völgy helynevei: ETF. 193. sz.
 TihK. = Tihanyi Kódex (1532).
 Tiktin = Tiktin H., Dicționarul român—german.
 TMAO. = Török—magyar állam-okmánytár.
 TMNy. = Simonyi Zsigmond — Balassa József, Tüzetes Magyar Nyelvtan.
 Tolnai,Nyúj. = Tolnai Vilmos, A nyelvújítás.
 Tsz. = Magyar Tájszótár (1838).
 TT. = Történelmi Tár (folyóirat).
 TudGyűjt. = Tudományos Gyűjtemény (ua.).
 Tzs. = Magyar—német zsebszótár (1835, 1838).
 ŰMMúz. = Új Magyar Múzeum (folyóirat).
 UngElRum. = Tamás Lajos, Etymologisches-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen.
 Űriszék = Űriszék. XVI—XVII. századi perszövegek. Szerk. Vargha Endre.
 Urk. = Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I—IV.
 UszT. = Udvarhelyszék törvénykezési iratai (ÁLT.).
 Varga,BKn. = Varga Katalin, Becéző keresztneveink.
 VárReg. = Várad Regestrum (1208—1235/1550).
 Veress,Doc. = Veress Andrei, Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești.
 VierzHl. = Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Ethnographische Studien. Red. László Földes.
 VirgK. = Virginia-kódex (1529 előtt).
 VitkK. = Vitkovich-kódex (1525).
 Voc. = Gyarmathi Sámuel, Vocabularium (1816).
 Wagner = Wagner Franciscus, Universae Phrasologiae Latinae Corpus (1750).
 WinklK. = Winkler-kódex (1506).
 ZichyOkm. = Zichy-Okmánytár.
 ZsigmOkl. = Zsigmond-kori Oklevéltár.
 Zsirai,FgrRok. = Zsirai Miklós, Finnugor rokonságunk.

A RÖVIDÍTÉSEK ÉS JELEK MAGYARÁZATA

cser. = cseremisz

csuv. = csuvas

d = dülő

e = erdő

f. = finn

fgr. = finnugor

fr. = francia

gyü = gyümölcsös

h. = hely

irt. = irtás

k = kaszáló

kfn. = középfelnémet

l = lap; legelő

lat. = latin

lp. = lapp

lt. = levéltár

m. = magyar

md. = mordvin

n.h. = nevű (nevezetű) hely,
(csak történeti adatokban)

Nyj., nyj. = nyelvjárási alak
vagy szó (tájszó)

ócsuv. = ócsuvas

ófn. = ófelnémet

óm. = ómagyar

or. = orosz

osztj. = osztják

oszt. baj. = osztrák-bajor

pszö = pusztaszőlő

pu = puszta

r. = román

R = régiségbeli adat, szó

sz = szántó

szam. = szamojéd

szl. = szláv

sző = szőlő

vog. = vogul (manysi)

votj. = votják (udmurt)

zürj. = zürjén (komi)

- o: e jel után következő a helyesbített alak.
- * kikövetkeztetett, feltételezett alak.
- ~ az alakváltozatok között álló jel.
- : két, ugyanazon fogalomra vonatkozó szó között a jelentésazonosság jele.
- () a szerző rövidítéseit, kiegészítéseit, forrásutalásait és megjegyzéseit magába foglaló jel.
- (: :) a történeti szövegek eredetijében is zárójellezett szövegrészletre utaló jel.
- [] a forrásutalásokat és jegyzeteket befogó jel.

- > < a szög nyíló szára felé eső szóból, illetőleg szóalakból fejlődött az a szó (alak), amely felé a szög csúcsa mutat.
- :> <: a: után álló névformából fejlődött az a névalak, amely felé a szög csúcsa mutat.
- Φ a hang- vagy morféma-hiány jele.
- X az alak- és szerkezetvegyülés jele.
- < > az e jel közé foglalt szövegrész a levéltári darab rongáltsága miatt az eredetiben hiányzik.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

HANGJELZÉS-MAGYARÁZÓ

- \grave{a} = nem magyar nyelvű adatokban hangértéke: \acute{a} .
 \grave{a} = fgr. adatokban: a .
 \tilde{a} = finn szavakban és a magyar nyelvjárásokban egészen nyílt e hang.
 \hat{a} = a magyar \acute{a} rövid párja.
 \check{e} = zárt e hang; az \acute{e} rövid párja.
 \dot{e} = \acute{e} .
 \circ = tökéletlenül képzett e -féle hang, olyanszerű, mint a r. \ddot{a} .
 \bar{e} = hosszú, nyílt e .
 e = nyílt e .
 \bar{i} = \acute{i} .
 \dot{i} = mélyhangú (veláris) i ; olyanféle, mint a r. \ddot{i} .
 \dot{s} = s .
 s = sz .
 w = β = két ajakos réssel képzett v -féle hang.
 \dot{z} = zs .
 β = w .
 γ = a nyelvháttal alakított réssel képzett g -féle hang.
 η = a *hang, ing, leng* szóban n -nel jelölt hang.
 χ = olyanféle hang, mint amelyet a német *ich, ach* szóban vagy a raccsolva ejtett magyar *kérlek* szóban ejtenek.
 χ' = az a hang, amelyet a m. *kap, lökj* szó j -vel jelzett hangjában ejtünk.
 $\overset{\sim}{\underset{\sim}{\vee}}$ = magánhangzó alatt az alacsonyabb (nyíltabb) nyelvállás jele.
 $\overset{\sim}{\underset{\wedge}{\vee}}$ = magánhangzó alatt a magasabb (zártabb) nyelvállás jele.
 $\overset{\sim}{\underset{\cdot}{\vee}}$ = magánhangzó felett a félhosszúság jele: \grave{a} , \acute{e} , \circ , $\overset{\sim}{\circ}$, \acute{u} , $\acute{ü}$.
 $\overset{\sim}{\bar{\vee}}$ = magánhangzó felett a hosszúság jele: \bar{a} , \bar{e} , \bar{i} , \bar{o} , $\bar{ü}$.
 $\overset{\sim}{\cdot}$ = mássalhangzó felett vagy mellette felül a jésülés jele.
 Pl. \tilde{l} = ly .

JEGYZETEK

A kötetbe sorolt dolgozatoknak, cikkeknek java része eredetileg időszaki kiadványokban látott napvilágot. A szerző ezeknek legtöbbjét most adatokban sokszor lényegesen meg bővítve és egyébként is átdolgozva teszi újra közzé. A továbbiakban mind tartalmi, mind pedig formai szempontból véglegesezettek az itt megjelenő közleményeket és nem az első megjelenéskor közölt változatot tekinti. A lényegesen átdolgozott cikk alá az első kidolgozás, illetőleg megjelenés évszáma után az átdolgozás esztendeje is oda került. A csupán lényegtelen, főként stilisztikai simítások tekintetében módosított cikk alá csak az első megjelenés évét jegyezte oda a szerző.

Az itt következő jegyzetekben az első megjelenés könyvzeti utalásaira való kötelező hivatkozás mellett csak a legszükségesebb kiegészítő jegyzetek, irodalmi utalások és más megjegyzések kerültek. Az átdolgozás során a közleményeket úgy alakította át a szerző, hogy az eredeti lapalji jegyzeteket részint a szövegbe iktatta bele, részint a jegyzetek közé vetette hátra. Az első változatnak a fejtegetések megértése céljából nem feltétlenül szükséges lapalji jegyzeteit nem látszott szükségesnek ide is átkitadni.

Előljáró beszéd. Pais Dezső említett értékelő megállapítása: MNy. XXXVI, 63 kk.

I. A NYELVMŰVELÉS ELYI KÉRDÉSEI

Anyanyelvünk épsége. Az EME székelyudvarhelyi vándorgyűlésén tartott előadás: Az EME. XI. vándorgyűlésének Emlékkönyve. Kolozsvár, 1938. 51—6.

Helyes — nem helyes. E kötet számára írt cikk.

Azok az idegen szavak!: Művelődési Útmutató IX/3. 31.

A magyar kiejtés: EM. XLIV, 87—90.

Irodalmi nyelv, köznyelv, nyelvjárás: Művelődés XXI/6. 58.

A magyar asszonynév és — még valami: Utunk VII, 28. sz. — Mint erre a cikk bevezetője utal is, a közlemény két látszólag ellentétes véleményhez való hozzászólásnak készült. — A magyaros asszonynévhasználatra vonatkozólag az e cikkekében itt idézett adalékokon kívül bőséges egykorú példát olvashatni e kötetnek *A Katalina* > *Katalin* típusú névalakulás kérdéséhez című dolgozatában.

A helyesírás tanításához: Tanügyi Újság XI. 44. sz. 3. l.

A nyelvművelés időszerű kérdései. E tájékoztató — három évtizeddel ezelőtt — eredetileg tanügyi folyóiratban, és egy, főként tanároknak, tanítóknak szánt sorozatban jelent meg (I. Elsk. VI, 48—55, 191—3, 338—45, 498—506 és kny. NFüz. 5. sz. 28 l.). — Minthogy a nyelvművelés elvi alapjai és célkitűzései tekintetében a letűnt három évtized alatt alig változott a szerző álláspontja, a dolgozat tartalmilag lényegében változatlan formában, de némi kihagyással, illetőleg bővítéssel és természetesen stilisztikai módosításokkal jelenik meg újra. A mondattani észrevételeket tartalmazó V. rész egy új fejezetecskével (A „rövid“ mondat és a „hosszú“ mondat) bővült.

II. A NYELVMŰVELÉS GYAKORLATÁBAN

Baj van az igekötőkkel!: EM. XLI, 296—8.

Iszom vagy iszok?: EM. XLIII, 256—9. Az ikés ragozás mai erdélyi és moldvai nyelvjárási helyzetéről már pontosan tájékoztat a kolozsvári nyelvjáráskutatóktól gyűjtött nyelvföldrajzi anyag. Ebből azonban a Kolozsvár környékének nyelvallapotára vonatkozó egyetlen lapon, az *egyék* térképlapján (I. EM. XLIX, 460—1, ill. ETF. 181. sz. 39—40 és XVII. lap) kívül Vámszer Mártának egy tanulmánya tájékoztat pontosan legalább a kalotaszegi ikés igeragozás tekintetében a mai nyelvi helyzetről (Az ikés ragozás állapota a kalotaszegi nyelvjárásban: NyIrK. VI, 117—30). Még előbb Gálffy Mózes és Márton Gyula gyűjtéséből közzétett két ritka ponthálózatú kalotaszegi térképlap (I. Mutatvány a Magyar Nyelvatlasz próbagyűjtéseiből. Szerk.: Bárczi Géza. Bp. 1947, IX. 2. és 6. lap) jó összehasonlítási lehetőséget nyújt a felszabadulás előtti és utáni helyzetre nézve.

Ne hagyjuk pusztulni a várnök, néznők igealakot! Erről a kérdésről a szerzőnek *Várnök* és társai címen jelent meg egy ennél kisebb terjedelmű, de lényegében azonos tartalmú nyelvművelő cikke: EM. XLIII, 317—9.

Sok az egy, de gyakran kevés is: EM. XLIII, 178—81. — E cikk írásakor annak idején a következő irodalmat használta fel a szerző: Dengl, MNyh. 210 kk. — Halász Gyula, Édes anyanyelvünk: Nyugat 1937/II. 284 kk. — Winter István, *Egy-túltengés és egy-iszony*: Msn. VI, 89 kk.

A -nál, -nél ragos szerkezet hibás használata: EM. XLIII, 64.

Az -e és -é kérdőszó az írói gyakorlatban. E cikkecske népszerűsítő jellegű, rövid összefoglalása egy nagyobb tanulmány legfontosabb eredményeinek. Először itt jelenik meg.

Brassai : brassói, somlyai : somlyói s a többi. E cikkecske a következő két közlemény eredményeit foglalja össze: *Somjai* és társai: MNY. XXXII, 191—4; *Brassai* és köre: EM. XLII, 181—4. — Minthogy a másodikul felsorolt közlemény címét a szerző később egy előkelő szakfolyóirat könyvészeti egybeállításában Brassai Sámuelre vonatkozó bibliográfiai adalékként látta

felsorakozni, jónak látta itt a félreértett címet e közlemény új címével helyettesíteni.

Néhány szó a csinál ígéről: EM. XLI, 295—6. Ugyanezzel a kérdéssel a szerzőnek egy másik cikke is foglalkozik: „Csináljunk“ egy cikket! Keleti Újság XX, 61. sz. 10. l.

Fotó és talán: fotól: EM. XLIII, 63—4. — A Magyarosan-ban (VII, 117) újraközölt cikkecske — az akkor időszerű személyi éltől megfosztva — most teljesen átdolgozott formában jelenik meg.

Gépkocsi vagy autó?: EM. XLII, 373—4. — A szótörténeti részre nézve a következő irodalom szolgáltatott adatokat: Gombocz: MNy. VII, 99; Horger, MSzav. 108; Riedl Frigyes: Nyr. XI, 106; Réthei Prikkel Marian: EPhK. XXI, 53—6; Schuchardt Hugo: Nyr. XVIII, 394; Szamota István: Nyr. XXIV, 555; Uő., Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. 1054—1717. Bp. 1891. 147—8; — Skeat, ConcEtDict.; Tamás, UngElRum.

Időben? E kis cikkecske először — a kefelevonatok gondatlan átnézéséből származó vaskos sajtóhibákkal — az Élet és Tudományban (XXII, 205), majd némileg bővítve az Előrében (XXII. 6410. sz. 2. l.) jelent meg.

Kerengőút vagy keringőt: EM. XLIV, 90. — A szerző ezt a régi szóajánlását ismételtlen az olvasó emlékezetébe idézi.

A nővér és vérei. Először rövid formában A nővér és társai címen az Élet és Tudomány XIX, 563. l.-jén jelent meg.

Az ősbemutató és átrokonai: Igazság XX, 92/4. — Az e cikkben említett előbbi közlemény: Az ősbemutató: EM. XLII, 99.

Tordahasadék vagy Tordai hasadék?: EM. XLII, 280—1. — E cikk első formájában Nyárády E. Gyula Tordahasadék című műve előfizetési ívének, illetőleg a szerzőnek ellenem irányuló védekező-támadó sorai megjelenése alkalmával született. Előbbi cikk: *Helyes-e a Turda—Tordahasadék név?* E. XXXIV, 37—8. — Az itt közzétett cikkbe újabban beiktatott kolozsvári névalakulásokra nézve l. tölem: Kolozsvár települése a XIX. század végéig. Kolozsvár, 1946. 113. — Megjegyzendő, hogy a Nyárádytól használt névforma egyetlenegyszer fordul elő a XVIII. században Fridvalszky Mineralogiájában (1767).

Az „előkelő“ y és társai: EM. XLI, 202.

III. A ROMÁN SZÓKINCSPATHÁS VIZSGÁLATÁHOZ

Eredmények és hiányosságok a magyar szókinccs román eredetű feudalizmuskori elemeinek vizsgálatában: STUBB. 1962/1. 19—34. — Az említett tanszéki tervmunkában a szerző irányításával B. Gergely Piroska, Kósa Ferenc, Szabó Zoltán, Zs. Vámszer Márta és Zsemlyei János vesz részt. Az 1549-i fogarasvidéki román juhászok járandóságáról szóló tájékoztatás utóbb megjelent: NyIrK. VI, 373—6 (fényképhasonmással). A *tretina*-val előbb Takáts (MNy. III, 376), majd szinte egy időben Prodan David (Ce e tretina în Transilvania?: Omagiu lui I. Lupuş. 728—42) és e sorok írója foglalkozott (MNy. XXXIX, 145—8), úgy azonban, hogy mindannyiuk figyelmét elkerülte Alexics idézett fejtegetése.

*Előzetes jegyzetek román eredetű kölcsönszavaink középma-
gyar kori rétegéhez:* StUBB. 1962/2. 13—29 + 10 térképlap. Noha
a dolgozat első megfogalmazása óta az adalékok számában, a
földrajzi és időbeli jelentkezés tekintetében jelentős változások
történtek, mivel e dolgozat a szerzőnek egy adott időpontban ki-
fejtett tudományos álláspontját képviseli, lényegében változatlan-
ul, nagyon kevés bővítéssel, jelentéktelen stílus- és szerkesztés-
beli módosításokkal kerül bele e kötetbe.

*A Pápai Páriz szótár-kiadások magyar szókincsének román
eredetű kölcsönszó-anyaga:* StUBB. 1960/2. 15—28 és kny. 14 l. —
1—2. A feudalizmuskori kölcsönelemek tanszéki tervmunkájára
vonatkozólag I. tölem: NyIrK. V, 170—3, StUBB. 1962/1. 19—34,
1962/2. 13—29. — B. Gergely Piroska, Kósa Ferenc és Zsemlyei
János: NyIrK. X, 93—110. Gyarmathi, Voc.-nak román eredetű
kölcsönszóanyagára I. a kötetben a következő dolgozatot. 3—5.
Csak a PP. kiadások magyar—latin részének szóanyagát vizsgált-
tam meg. A latin—magyar részben végzett próba-visszakeresés
rendjén ugyanis azt találtam, hogy e rész magyar nyelvű ér-
telmezéseiben még annyi román eredetű kölcsönszó sincs, mint
amennyit Pápai Páriz a magyar—latin részbe foglalt bele. Meg-
jegyzendő, hogy a PPB.- és PPE.-ből idézett adalékok gót betűs
német nyelvű értelmezéseit — az f és az β jel megtartásával —
nyomdaműszaki okokból latin betűs átírásban idézem. — 6. Bod
hivatkozott levelét több mással együtt Kelemen Lajos közölte:
EM. XXIV, 387—8. — Eder külföldi hírnevére jellemző, hogy
éppen szótára megjelenése előtt három évvel, 1798-ban válasz-
totta tagjává a Göttingai Tudós Társaság és a szótár megjelenése
után, 1804-ben ugyanő e Társaságnak külföldi titkára és ügynöke
lett (I. életére és éppen erre a mozzanatra is: Szinnyei, MÍr.
II, 1192—4).

*Római eredetű kölcsönszavaink Gyarmathi Sámuel nyelvha-
sonlításában:* NyIrK. IV, 297—315 és kny. 19 l. A dolgozat az
első változatot képest csak nem lényegbe vágó kiegészítésekkel
és helyesbítésekkel jelenik itt meg. — 1. A Voc. és a Nyelvtan
szótártani értékelésére I. Gáldi, Szótír. 61—6, 73—6. — A 3. pont-
hoz: Az Affinitással kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy
Gyarmathi a munka megjelenése előtti évben, 1798. június 14-én
Aranka Györgyhez írott levelében beszél készülöben, sőt nyom-
dában lévő munkájáról. Írja, hogy könyve végén „vagy 700
Muzska vagy Slavus eredetű szokat is“ ki fog nyomtatni, majd
„mind olyakat, mellyek ma a Magyar nyelvben gazdasági és
Mester emberi szok“. A példaképpen felsorolt mintegy másfél-
száz „slavus“ szó között a következő — a magyarban valójában
román eredetű — szokat is említi: *livággya, papusa, rezsnytitza,*
tsuma. Ezek közül az elsőt eddig román kölcsönszóként nem tar-
tottuk számon. Magát a levelet I. Jancsó Elemér: MNy. XLVI,
153—8; a hivatkozott részt I. i.h. 156—7. l.-on. — 6. c)-hez: Gyar-
mathinak Arankához írt levelét előbb Csűry Bálint, majd — az
első kiadás figyelmén kívül maradásával — újra Jancsó Elemér
tette közzé: MNy. XXV, 258—62, XLVI, 61—4. A Büttnernek
küldött román grammatikáról Gyarmathi egy Arankához vala-

kereke református anyakönyveiből kijegyzett adalékok az *Annok* nevet leánygyermek és felnőtt női névként használatosnak bizonyítják. Pl. 1798: Kereszteltem „Szöts Andrásnak és Péter Ilonának egy Léányt *Annokot*”; ugyanez évben ugyanott egy „Ferentz” nevű fiúgyermek anyja „Poka *Annok*”. Egy 1800-beli anyakönyvi bejegyzésben az anya neve „Peter *Annok*”. 1807: „Péter Pálnak és Molnár Annának kettősse születvén Ferentzet és *Annokot*” kereszteltem — jegyezte be a keresztelő lelkész. — A *Kisanna* névtípusról e kötetben közölt cikkben »Kolozsvár XVI—XIX. századi becenevei« című tanulmányom (NytudÉrt. 59. sz.) eredményei alapján utalok arra, hogy Kolozsvárt a XVI. század végétől a legkedveltebb női becenév éppen a *Kisanna* volt. Ennek a később keresztnévvé önállósult névnek keletkezett *Kisó* beceformája is.

A Kisanna névtípus a régiségben: Nyr. LXXXI, 113—5. E névtípusról közzétett második cikkem megírása után Kolozsvár XVI—XIX. századi becenevanyagának anyaggyűjtése során úgy találtam, hogy az itt vizsgált névtípus a városi polgárság között a jelzett időszakaszban a legkedveltebb becenév volt. L. erre: NytudÉrt. 59. sz. — Cikkecském zárómondatához kapcsolódva érdemes megemlíteni, hogy egy 1882-ben közölt Szeged vidéki népballada címűl is a közlő a ballada főszereplőjének *Sallavári Kis Kata* nevét írta (l. Kálmány Lajos, Szeged népe. Arad 1882. II, 1—2); alkalmasint ez is ide vonható adalék. — A magam gyűjtötte levéltári adalékok lelőhelyét — térkímélés céljából — nem jeleztem. Ezek kéziratosságtól függetlenül gyűjtésemből valók. — A kolozsvári előfordulásokra nézve l. NytudÉrt. 59. sz.

A csángó sültü ~ szültü hangszernév és a székelly Söltýös vezetéknev: Nyr. LXXXIV, 97—100.

A Sylvester vezetéknev változatai az erdélyi régiségben: MNy. XLV, 264—9. A Sylvester névre l. Mikešy Sándor, *A Szilveszter* keresztnévből való magyar vezetéknevek: MNy. XLV, 258—64. — Sylvester János vezetéknevéről l. még Horváth János, MNy. XLV, 256—8; uő., *A reformáció jegyében*. Bp., 1953. 142 kk. — Balázs János, Sylvester János és kora. Bp. 1958. 5 kk., 393, valamint a tőlük idézett irodalmat. Csak a kiadott levéltári anyagból felhasznált adalékok esetében jelzem a lelőhelyet, a magam gyűjtötte levéltári adatok forrásjelzeteit — helykímélés céljából — elhagyom. — Az egyes nevek után (-)be tett keresztnevek viselői ugyanakkor a családnak a felhasznált levéltári darabban előforduló más tagjai. A vállalatokból kiírt adatok mellett (-)ben ott áll a név viselőjének életkora is. E cikkecske különben az első változathoz képest adatokban jelentősen megnövekedett formában került bele e kötetbe.

V. A HELY ÉS A NÉV

Az á j ~ á gy váltakozás erdélyi helyneveinkben: EM. L, 257—9.

Néhány adat a „babonás helynevek”-hez: EM. XLVII, 271.
Aradókút, Aradókútja: MNy. XXXVI, 138.

mivel később, 1798. június 14-én menesztett levelében is megemlékezik (l. MNy. XLVI, 158). E két nagyon bizonytalan utalás alapján Molnár-Piuariu János német—román nyelvkönyvére gondolhatunk: Deutsch—walachische Sprachlehre. Wien 1798; vö. Szinnyei, Mír. IX, 216—7; Gáldi: NyÍrK. II, 124.

A feudálizmuskori karajnik ~ krajnik tisztségnév szótörténetéhez: NyÍrK. IX, 61—77. — A dolgozat az első változathoz képest némi adatolásbeli bővítéssel és jelentéktelen szerkesztésbeli módosítással jelenik meg. A szerző tartozik annak hálás megemlékezésével, hogy Prodan David akadémikus az idézett 1594. évi somlyai urbarium hasonmásának rendelkezésre bocsátásával és a román történettudományi irodalomban való tájékoztatással kötelezte le. Ugyancsak hálával tartozik e sorok írója Pataki Józsefnek, aki készségesen rendelkezésére bocsátotta Hunyadvár XVI. század első feléből tőle kiadásra előkészített összeírásából a felhasznált nagyon jelentős *krajnik* adatokat. A *krajnik*-ra vonatkozólag l. még újabban: Prodan. Iob. I, 199—200, II, 195 kk., 262 kk., 593 kk. és elszórtan másutt is.

Az esztena és a sztrunga ~ esztronga a XVI—XIX. századi erdélyi régiségben. — Az 1968 augusztusában Tokióban tartott néprajzi nagygyűlés emlékkötetébe készült közlemény: Műveltség és Hagyomány X, 151—9.

IV. AZ EMBER ÉS A NÉV

A XVII—XVIII. századi erdélyi jobbágyszökések névtörténeti vonatkozásainak ismeretéhez: StÜBB. 1959/2, 43—54.

Az erdélyi régiség személynévanyagának nemzedék-viszonyító elemei: MNy. LXIII, 51—64. — Az adattár jelentéktelen módosításával, lényegtelen stiláris és szerkesztésbeli változtatásokkal jelenik meg itt újra.

Barók, Barrók, Ballók; Bartók, Bertók; Borók. Első közlésben »Barók, Barrók, Borók« címmel a Nyr. LXXXIV, 215—6. I.-jén jelent meg.

A Katalina > Katalin-típusú névalakulás kérdéséhez: MNy. LVI, 322—7. — E dolgozat az első változathoz viszonyítva és eredményeit tekintve módosítás és bővítés nélkül jelenik itt meg. Csak a 3. pontba toldott be a szerző az ESZT. már megszerkesztett *asszony* címszavából jelentősebb számú újabb adalékot. — Az *asszony* szónak foglalkozás-jelölő elemként, valamint tiszteletet kifejező utójelzőként való használatáról l. Pais Dezső, *A -né képzők:* MNy. XLVII, 3—4.

Kisanna, Kisó: MNy. XL, 374—7. — Az *Anna* keresztnévnek e cikkben említett *Annók* beceformájára Kalotaszegről a következő adatokat iktathatom ide: Körösfő, 1816: Kereszteltem „Albert Mártonnak és Péter *Annok*nak Erzsokot“. Ma a faluban e keresztnév csak megkülönböztető név: Tamás Annát például csak *Annók* Anna néven ismeri mindenki. Ugyanabból a családból egy öregrendű férfit *Annók bopa*-nak neveznek (vö. a kalotaszegi *bopa* 1. 'nagyapa'; 2. 'öreg férfi'; megszólításban: 'bácsi'). A Magyaró-

Bányabükk: EM. LI, 79—80.

Benkijes, Benkes, Benkis: MNy. XXXVIII, 50—2.

Bollig; Borzik, Burzok, Burzuk; Borlik. A szerző e közleményben a következő három cikk eredményeit foglalta egybe: *Bollig:* MNy. XXXVI, 48—9. — *Burzok, Borzik, Bollig:* i.h. XXXVII, 31—2. — *Borzik:* i.h. XXXIX, 323—4.

Demberke: EM. XLIX, 488—9.

Dörgő, Nagyörgő: EM. XLIX, 489—90. — Minthogy Orbán Balázsnak Szaniszló Zsigmond naplójából felhasznált hivatkozása nem minden részletében pontos, ideiktatom a napló eredeti szövegét: 1682. június 2: „Szállott meg az tatár chám két fiával, számtalan haddal a Keresztes mezejére...“ Június 4: „Indult Kolozsvár felé. Gyutottak meg az dörgő-aknát“ (Thorma Károly: TTár 1889. 241). Szaniszló Zsigmond nagyon gyakran foglal naplójába egyetlen napra vonatkozó rövid krónikaszerű megjegyzésbe össze nem tartozó eseményeket. Éppen ezért a fenti szövegrész június 4-i bejegyzése nem feltétlenül értelmezendő úgy, hogy a tatárok gyűjtották meg a Dörgő-aknát. Megjegyzendő, hogy itt természetesen nem magának az aknának, hanem az akna környékén lévő bányaépületeknek a meg-, illetőleg felgyújtásáról lehet szó.

Egrügy és társai: MNy. XXXVII, 30—1. — E cikkecske befejező mondatában említett *ágy ~ új* helynévtagra nézve l. e kötetben külön cikket.

Élőerdő: EM. L, 262—3. — L. még: i.h. LI, 81—2.

Az elve vízneveinkben: MNy. XXXIX, 73.

Vízelve: MNy. XLIII, 299—300.

Erge: MNy. XXIX, 242—5. — Ehhez a kérdéshez még újabb adalékok és jelentéstani észrevételek olvashatók egy később a szerzőtől megjelent közleményben: *Az erge* egy „újabb“ jelentéséhez: i.h. XL, 125—7. Szabó Dénesnek az itt közölt cikkben idézett dolgozata egybegyűjti az összes tőle ismert történeti és jelenkori *erge* adatokat (jóval többet, mint amennyi itt sorakozik fel!), mindent megtesz a jelentés, valamint a szóföldrajzi kérdések tisztázására.

Zergék Kolozsvár és Dés határában. Először *Zerge, Zergehid* címen jelent meg: MNy. XXXVIII, 201—2.

Gagyüllet: MNy. XLIV, 146—8. — Néhány adalékkal teljesebb, szerkesztés szempontjából átalakított közlemény.

Gajános: EM. XLIX, 492—4. — Az első közlésbeli történeti adalékokat az EHAd. kéziratával és a BHn.-beli közléssel egybevetve és kiegészítve közlöm. Innen az — egyébként jelentéktelen — eltérés a két közlés adalékaiban.

Garitas, Gálittás: EM. XLIX, 491—2.

György Fona Pataka, Fónakfü: MNy. XXXIX, 382—3.

Házsongárd: EM. LII, 139—41. — L. e névre és a vele alakult kolozsvári helynevekre tőlem: KvTel. 54—5. A legrégebbi középkori adat (1503) Entz Géza 1949 után folytatott levéltári kutatómunkája rendjén került elő; az erre való figyelmeztetésért és az adalék rendelkezésemre bocsátásáért neki tartozom köszönettel.

Néhány adat a Hintómezőhöz: Nép és Nyelv II, 240—1. Itt helyesbítéssel és kiegészítéssel.

Hintós. Az itt kiegészített és adatolásában helyesbített közlemény először a MNy. XLV, 333. l.-jén jelent meg.

Kálna : Gálna: MNy. XL, 239—40. — A cikk első változatának jegyzetanyagában szereplő adatokat a szerző itt csak részben használta fel.

Koboz: MNy. LIII, 224—5. — Kisebb kiegészítésekkel és a származtatást illetően óvatosabb megfogalmazásban, lényegében azonban változatlanul hagyott cikkecske.

Kotyor, kotymány: EM. L, 114—6.

Mosolygó: EM. L, 267—8.

Mozsdaj ~ Muzsdaj: EM. XLIX, 141—2.

Nagyenyed nevééről és az Egyed-ekről. Az Enyed: Egyed címen a MNy. XXXI, 119—21, 272—3. l.-jén megjelent két közlemény egybeolgozása.

Németkalap: MNy XLVI, 375. — Magára a helynévre az EHA-d.-nak Fejérdre vonatkozó meglehetősen gazdag történeti anyagában nem lelek rá vonatkozó adatot. Egy 1817 tájáról való forrásból azonban kijegyeztem „a' Német kuttyánál“ helymegjelölést; ez akkor talán a *Fejérkútra* vonatkozhatott éppen úgy, mint ma. Ezt némi fenntartással annak bizonyosságául tekinthetjük, hogy akkor már a *Németkalap* helynév is használatos lehetett.

Nyárszó, Vársza: EM. L, 117—9.

A zilahi Ravasz mál és ravaszdi pajtásai. Először itt jelenik meg.

Rohaszlik: MNy. XXXVII, 32.

Riszeg: EM. L, 269.

Sulyom : sólyom: MNy. XXX, 53—5.

Vargalistető: EM. L, 271—2.

A székely Virgó-k. Két közleményből összedolgozott változat: *Virgó:* MNy. XXXV, 50—1. — Újabb adatok a *Virgó-kérdéshez:* EM. XLVII, 560—2. — A második közlemény adalékainak csak egy részét használta fel itt a szerző.

Virvigyeszka: EM. XLIX, 143—4.

Zámborus: EM. XLIX, 495.

Zanda ~ Zonda: EM. XLIX, 496—8.

A Zimola helynév eredetéhez. E cikk a következő két közlemény egybeolvasztásával került bele a gyűjteménybe: *Zimola:* EM. XLIX, 144—5. — Az *Imola* helynév eredetéhez: i.h. 487.

Ziver, Züer: MNy. XLIII, 222—3.

Ordományos, Zordományos. MNy. XXXVI, 137.

Bosznia és Hercegovina — Marosújváron: MNy. XXIX, 52.

Kandia és a kandiások: MNy. XXXVII, 119—21. — Az 1834-i újabb adalék kijegyzéséért Daday István barátomnak tartozom köszönettel. Tőle származik az a nemleges felvilágosítás is, hogy a dési ref. egyházmegye Désen őrzött anyagában több adalékot a válaszüti *Kandiára* és a *kandiásokra* nézve nem találhatni.

Pindus: MNy. LIV, 124—5. — E cikkecske újabb sajtó alá készítése rendjén Cseh Zoltán szíves volt figyelmeztetni arra, hogy Szászváros közvetlen környékének legpompásabb, de persze elég

szerény magasságú kilátópontját is e század elején a városiak *Olimpus*nak hívták. Valóban igaza lehet, hogy itt a katonai térképen olvasható *Holumb* helynevet a görög-latin műveltségű középiskolás diákság a gör. *Olümpos* > latin *Olimpus* hegynévvel azonosította.

VI. TERVEK ÉS EREDMÉNYEK A NYELVTÉRKEP-MUNKÁBAN

Jegyzetek Kolozsvár és vidéke tájnyelvi térképének előszavához: EM. XLIX, 424—33 és ETF. 181. sz. 3—12. — Az első változat némi módosításával és kiegészítésével, valamint stiláris javításával itten átalakított formában jelenik meg.

A moldvai csángó tájnyelvi térkép munkálatai. Eredetileg a Gálffy Mózes és Márton Gyula társaságában közzétett következő dolgozat egyik részleteként jelent meg: Tájékoztató a moldvai csángó tájnyelvi térképről: NyIrK. VII, 15—33+6 térképlap.

Nyelvföldrajzi gyűjtés a Fekete- és a Sebes-Körös völgyében. E beszámoló első változatában csak románul jelent meg: Cercetări asupra graiului popular din Valea Crișului Negru: Cum vorbim II, 11—12. sz. 28—9. l.

A Romániai Magyar Nyelvjárások Nyelvtérképének előkészítése: NyIrK. I, 13—26. — A dolgozat a kolozsvári akadémiai Nyelvtudományi Intézet 1956. évi magyar nyelvű előadássorozata keretében tartott előadás szövege, itt lényegében változatlanul, jelentéktelen stílusbeli módosításokkal jelenik meg. A dolgozat címében és szövegében ez előadás időpontja óta történt közjogi változásnak megfelelően a szerző a *Románia*, illetőleg a *romániai* megjelöléssel él.

Nyelvtérképünk anyaggyűjtésének felelőjén túl: NyIrK. VII, 35—55.

A Romániai Magyar Nyelvjárások Atlasza anyaggyűjtő munkájának állása és a további feladatok. E kötet számára írt beszámoló.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOMJEGYZÉK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Előljáró beszéd	7
---------------------------	---

I. A nyelvművelés elvi kérdései

Anyanyelvünk épsége	19
Helyes — nem helyes	27
Azok az idegen szavak!	34
A magyar kiejtés	40
Irodalmi nyelv, köznyelv, nyelvjárás	45
A magyar asszonynév és — még valami	48
A helyesírás tanításához	55
A nyelvművelés időszerű kérdései	61

II. A nyelvművelés gyakorlatában

Baj van az igekötőkkel!	103
Iszom vagy iszok?	106
Ne hagyjuk pusztulni a <i>várnók, néznők</i> igealakot!	112
Sok az <i>egy</i> , de gyakran kevés is	118
A <i>-nál, -nél</i> ragos szerkezet használata	123
Az <i>-e</i> és <i>-é</i> kérdőszó-alak az írói gyakorlatban	125
Brassai : brassói, somlyai : somlyói s a többi	131
Néhány szó a <i>csinál</i> igéről	132
Fotó és talán: fotól	134
Gépkocsi vagy autó?	136
Időben?	138
Kerengőút vagy keringőút	140
A <i>nővér</i> és vérei	142
Az „ <i>ősbemutató</i> “ és álrokonai	145
Tordahasadék vagy Tordai hasadék?	147
Az „előkelő“ <i>y</i> és társai	150

III. A román szókincs hatás vizsgálatához

Eredmények és hiányosságok a magyar szókincs román eredetű feudalizmuskori elemeinek vizsgálatában	155
Előzetes jegyzetek román eredetű kölcsönszavaink középmagyarorkori rétegéhez	176
A Pápai Páriz szótár-kiadások magyar szókincsének román eredetű kölcsönszó-anyaga	196
Római eredetű kölcsönszavaink Gyarmathi Sámuel nyelvhasználatában	212
A feudalizmuskori <i>karajnik</i> ~ <i>krajnik</i> tisztségnév szótörténetéhez	236
Az <i>eszténa</i> és a <i>sztronga</i> ~ <i>esztrenga</i> a XVI—XIX. századi erdélyi régiségben	254

IV. Az ember és a név

A XVII—XVIII. századi erdélyi jobbágyszökések névtörténeti vonatkozásainak ismeretéhez	269
Az erdélyi régiség személynévanyagának nemzedékviszonyító elemei	284
Barók, Barrók, Ballók; Bartók, Bertók; Borók	305
A <i>Katalina</i> > <i>Katalin</i> típusú névalakulás kérdéséhez	308
Kisanna, Kisó	318
A <i>Kisanna</i> névtípus a régiségben	323
A csángó <i>sültü</i> ~ <i>szültü</i> hangszer és a székely <i>Söltyös</i> vezetéknev	330
A <i>Sylvester</i> vezetéknev változatai az erdélyi régiségben	337

V. A hely és a név

Az <i>áj</i> ~ <i>ágy</i> váltakozás erdélyi helyneveinkben	349
Néhány adat a „babonás helynevek“-hez	352
Aradókút, Aradókúttya	354
Bányabükk	356
Benkijes, Benkes, Benkis	358
Bollig, Borzik, Burzok, Burzuk; Borzlik	361
Demberke	364
Dörgő, Nagydörgő	366
Egrügy és társai	370
Előerdő	372
Az <i>elve</i> vízneveinkben	374

Vízbe	376
Erge	378
Zergék Kolozsvár és Dés határában	384
Gagyüllet	386
Gajános	389
Garitás, Gálittás	392
Gyorgy Fona Pataka, Fónakfű	395
Házsongárd	397
Néhány adat a <i>Hintómező</i> höz	402
Hintós	405
Kálna ~ Gálna	408
Koboz	412
Kotyor, kotymány	415
Mosolygó	418
Mozsdaj ~ Muzsdaj	420
Nagyenyed nevééről és az <i>Egyedekről</i>	422
Németkalap	426
Nyárszó, Vársza	428
A zilahi <i>Ravaszml</i> és ravaszdi pajtásai	431
Rohaszlik	436
Riszeg	438
Sulyom : sólyom	440
Vargalistető	444
A székely <i>Virgó</i> -k	446
Virvigyeszka	449
Zámborus	451
Zanda, Zonda	453
A <i>Zimola</i> helynév eredetéhez	457
Ziver, Züer	460
Ordományos, Zordományos	462
Bosznia és Hercegovina — Marosújváron	464
Kandia és a kandiások	466
Pindus	471

VI. Tervek és eredmények a nyelvtérkép-munkában

Jegyzetek Kolozsvár és vidéke tájnyelvi térképének előszavához	475
A moldvai csángó tájnyelvi térkép munkálatai	486
Nyelvföldrajzi gyűjtés a Fekete- és a Sebes-Körös völgyében	492

A Romániai Magyar Nyelvjárások Nyelvtérképének előkészítése	495
Nyelvtérképünk anyaggyűjtésének feleútján túl	513
A Romániai Magyar Nyelvjárások Atlasza anyaggyűjtő munkájának állása és a további feladatok	539

VII. Függelék

Forrásjelzés-rövidítések	549
A rövidítések és jelek magyarázata	556
Hangjelzés-magyarázó	558
Jegyzetek	559

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A könyv szerkesztője: András János
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos

A nyomdai munkák megkezdése: 1969. 09. 11. A nyomás megkezdése: 1970. 01. 25. A megjelenés éve: 1970.
Papír: 63 g-os lamentos. Alak: 54×84/16. Kiadói levek száma: 28,48. Nyomdai levek száma: 36. + 1 melléklet. Megrendelés száma: 8672. E: 15906/1969. Tizedes osztályozás nagy könyvtárak számára: 8(498)94.511—4.
Kis könyvtárak számára: 8(498)94.511.

Intreprinderea Poligrafică Cluj,
str. Brassai nr. 5—7,
Cluj — Republica Socialistă România.
Comanda nr. 710/1969.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

C. F. 34

